

DE OUDHEDEN-COLLECTIE RESINK-WILKENS TE JOGJAKARTA

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Hoewel de in 1929 vervaardigde beschrijving der collectie van Javaansche oudheden, onderdeel der collectie van voorwerpen, betrekking hebbende op de Javaansche cultuur en verzameld door Mevrouw A. J. Resink-Wilkens, eigenlijk bestemd was voor eene publicatie in de verslagen van den Oudheidkundigen Dienst, maak ik dankbaar gebruik van de door het Java-Instituut gegeven gelegenheid haar in Djawā te publiceren¹⁾. Immers, aan den eenen kant noopt de bezuiniging het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst de genoemde verslagen zoo sober mogelijk te maken en ontbreekt daar thans de plaats voor een dergelijke beschrijving, aan den anderen kant hoop ik echter door een publicatie in een blad, dat niet uitsluitend in handen van vakgeleerden komt, diegenen te bereiken, die in den huidige tijd meer dan ooit in de gelegenheid zijn een verzameling aan te leggen van door de plattelandsbevolking te koop aangeboden voorwerpen van oudheidkundige waarde. Dit laatste bracht mij dan ook tevens tot het besluit de eigenlijke beschrijving vooraf te doen gaan door eenige opmerkingen van algemeenen aard en betrekking hebbende op wat alzoo voor een dergelijke verzameling in aanmerking komen kan, waarop gelet dient te worden, kortom datgene wat een verzamelaar dient te weten, wil hij zijn verzameling een zoo groot mogelijk nuttig effect doen sorteeren, en voorts de beschrijving te doen volgen door een klein, op de behandelde collectie betrekking hebbend glossarium.

Het nut van *particuliere verzamelingen* is veel grooter dan men gemeenlijk denkt. Het is ongetwijfeld waar, dat, theoretisch gesproken, alle oudheden het meest mogelijke nut voor de wetenschap zouden afwerpen, indien zij in één museum waren samengebracht, doch wij hebben nu eenmaal niet met de theorie, doch met de praktijk te maken. En deze laatste leert ons, dat zeer vele voorwerpen van oudheidkundige waarde in verkeerde handen terecht komen, hetzij bij diegenen onder de bevolking, die ze omsmelten, indien zij van waardevol materiaal vervaardigd zijn, hetzij bij would-be verzamelaars, die de voorwerpen het land willen uitsmokkelen, waarna zij eenigen tijd als *étagère-voorwerp* een droevig bestaan in Holland of elders in Europa leiden, om tenslotte te verdwijnen. In het gunstigste geval komen zij dan in een of andere grootere collectie van rariteiten terecht, waar men er niet goed weg mede weet en ze aan het wetenschappelijk onderzoek ontsnappen. Hoe meer *particuliere verzamelingen* nu echter hier te lande door blijvers, hetzij Javanen, hetzij Europeanen, worden aangelegd, hoe beter het is — mits de verzamelaars aan de oudheidkundigen de gelegenheid verschaffen hunne schatten te bestudeeren. Helaas is door ondeskundige behandeling van enkele vondsten bij sommige instanties van de Overheid wel eens de meening gewekt als zou het bezitten van dergelijke voorwerpen verboden en strafbaar zijn. Dit nu is geenszins het geval; wel natuurlijk het verduisteren daarvan d.w.z.

1) Zij zou een plaats gevonden hebben in de ook voor verzamelaars van belang zijnde serie „Oudheden in particulier bezit”, gepubliceerd in het Oudheidkundige

Verslag 1923 : 138 vlgg. (Museum Sriwedari, Sâlā), 1926 : 61 vlgg. (coll. Dieduksman), 1929 : 284 vlg. (coll. van Dapperen).

het onttrekken aan de mogelijkheid van studie. Dergelijke gevallen bestonden gemeenlijk uit een rijke hoeveelheid „soesah”, welke werd veroorzaakt, doordat men bij het Bestuur ter plaatse niet goed bekend was met de geldende voorschriften en waardoor de bezitter voor langen tijd van zijn bezit beroofd werd (sommigen raakte het voorwerp zelfs verloren). Dit alles is echter een eenvoudige zaak, indien de bezitter een verzamelaar is, die er slechts prijs op kan stellen zijn bezittingen bij de wetenschappelijke onderzoekers bekend te weten — een bericht aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, liefst vergezeld van een goede fotografie, en de zaak is gezond. Blijkt het voorwerp van groote wetenschappelijke waarde te zijn, dan wordt om een gelegenheid ter bestudeering verzocht; slechts veronachtzaming door den bezitter, beschadiging of verlies ten gevolge hebbend, zou leiden tot onteigening. Doch zulks mag van een verzamelaar niet verondersteld worden en het moet al ver gaan alvorens men daartoe zou overgaan. Verboden is echter de uitvoer dier voorwerpen, tenzij daarvoor een licentie van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst wordt verkregen; zulk een licentie wordt uiteraard slechts gegeven als het voorwerp een zoogenaamd duplicaat is en er meerdere geheel gelijke exemplaren van bestaan. Is het een unicum, dan zal een ieder begrijpen, dat zulk een voorwerp in het land behoort te blijven.¹⁾

Zooals men ziet is dus de geheimzinnigheid, welke men nogal eens bij pseudo-verzamelaars aantreft, geheel over-

bodig; zij berust op een foutieve voorstelling van zaken.

Een tweede vraagstuk, dat voor vele verzamelaars onopgelost blijft, wordt gevormd door de vraag *wat als Javaansche oudheid te beschouwen is*. Deze vraag is minder gemakkelijk beantwoord; het eenig juiste antwoord kan slechts gegeven worden door een zorgvuldige bestudeering van de bestaande, betrouwbare collecties, als die van het Museum van het Koninklijk Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia en particuliere collecties als de collectie Resink-Wilkens te Jogjakarta, die van het Museum Radjapoestakå te Soerakarta en enkele meer. Daarnaast kan echter de bestudeering van enkele publicaties in vele gevallen licht verschaffen. Voor de eigenlijke iconographie, d.w.z. de kennis der verschillende goden- en godinnenfiguren in beelden van steen of metaal, beschikken wij over de van afbeeldingen voorziene beschrijvingen der buddhistische bronzen uit het museum te Batavia (BBMB) door Dr. N. J. KROM in jaargang 1912 der Rapporten der Commissie voor Oudheidkundig Onderzoek (Batavia 1913), aangevuld in het Oudheidkundig Verslag 1913 en door die der buddhistische bronzen in het Rijksmuseum te Leiden (BBML) door Dr. A. G. TOBI, verschenen in jaargang 1930 van het Oudheidkundig Verslag (O.V.). Voorts is veel materiaal vervat in de beschrijving der oudheden van het museum te Soerakarta en der collectie-Dieduksman door Dr. F. D. K. BOSCH, in jaargang 1923 en 1926 derzelfde Ver-

1) Het zijn dan ook slechts zulke unica, welke in aanmerking komen om te worden ingeschreven in het register van monumenten; in dat geval is men gehouden goede zorgen te blijven dragen voor het monument en van voorgenomen wijzigingen van te voren kennis te geven aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst. De daarop betrekking hebbende bepalingen der Monumenten-ordonnantie (Staatsblad van Ned. Indië 1931 no. 238, afgedrukt in Djâwå 1931 no. 3) gelden dan ook niet in eerste instantie voor de talrijke kleinere voorwerpen, welke gemeenlijk in particuliere collecties terecht komen; ten onrechte meent men wel dat *elk* voorwerp,

dat wordt verzameld, in bedoeld register dient te worden ingeschreven — evenzeer ten onrechte als men wel meent, dat geen enkel voorwerp kan worden uitgevoerd. Boven hebben wij gezien dat het zelfs in de meeste gevallen mogelijk zal blijken te zijn zich een uitvoer-licentie te verwerven. Uiteraard ligt echter de beoordeeling van de wenschelijkheid of onwenschelijkheid van uitvoer niet bij den particulieren bezitter, doch bij de bevoegde autoriteit, dat wil zeggen bij de wetenschappelijke instantie. Tegen op onkunde berustende willekeur is men dus volslagen beveiligd.

slagen, enkele artikelen van de hand van Dr. N. J. KROM over particuliere collecties in Europa, verschenen in het tijdschrift *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw*, jaargangen I: 385 (*Musée Guimet*, Parijs), II: 369 (*Museum Zwolle*), III: 383 (*Collectie Loudon*) en II: 122 (*Collectie Leeuwarden*) en in het werkje van Dr. ROBERT VON HEINE GELDERN, getiteld „Alt Javanische Bronzen” (nl. uit het bezit van het museum te Weenen) en verschenen in Weenen 1925 (*Stern*). Voorts kan men afbeeldingen van oudheden vinden in de door het Java-Instituut uitgegeven „Cultuurgeschiedenis van Java in beeld” en komen dergelijke afbeeldingen over het algemeen ook voor in de jaargangen van de tijdschriften *Djāwā*, *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw*, *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* en natuurlijk in ruime mate in de reeds genoemde Oudheidkundige Rapporten en Oudheidkundige Verslagen van de Oudheidkundige Commissie, later van den Oudheidkundigen Dienst in *Nederlandsch-Indië*. Alle werken op te noemen, waar men verspreid oudheden van Java ziet afgebeeld, zou ons hier natuurlijk te ver voeren; daarmee maakt men vroeg of laat wel kennis.¹⁾

Een derde punt is dat der *falsificaten*. Helaas is er geen verzamelobject op de wereld of het wordt nagemaakt; ook voor

Java geldt dat. Doch gelukkig in veel mindere mate dan met andere oudheden het geval is. Slechts zelden vinden wij hier falsificaten, welke met de opzettelijke bedoeling zijn vervaardigd bekende oudheden na te bootsen en vervolgens in den handel gebracht te worden; de gevaarlijkste zijn eigenlijk min of meer bij toeval ontstaan. Dat zijn die beeldjes uit de voormalige collectie Dieduksman te Jogjakarta, welke door den eigenaar werden aangemaakt om zijn collectie aan te vullen en slechts door het na zijn dood ten verkoop brengen zijner collectie op de markt kwamen. De meesten daarvan zijn in musea terecht gekomen, al spoken er hier en daar nog wel enkele vrij rond. Over dergelijke falsificaten, doch voornamelijk over andere bronzen of koperen beeldjes, welke verzamelaars wel eens als Javaansche oudheden in handen gespeeld worden, doch dit niet zijn, heb ik in jaargang 1927 van het *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap* een van afbeeldingen vergezeld artikel gepubliceerd, terwijl Dr. F. D. K. BOSCH zich speciaal met de ontmaskering der collectie Dieduksman heeft beziggehouden in *Oudheidkundig Verslag* 1926, welke studie aangevuld kan worden door mijne opmerkingen in jaargang 1927 van hetzelfde *Verslag* en die van Dr. BERNET KEMPERS in het *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap* van 1933.²⁾ Gesignaleerd zijn de vervalschingen en niet-oudheden dus terdege.

1) Zie voor collecties nog *Bijdragen* 1924 (STUTTERHEIM), *Oudheidkundig Verslag* 1927 (STUTTERHEIM), *Ibidem* 1930 (CRUCQ), *Alterthümer aus dem ostindischen Archipel* (MEYER, 1884), respectievelijk handelende over Javaansche oudheden in Europeesche musea, de collectie Dieduksman, de collectie Sawabe (Jogjakarta) en de collectie te Dresden (Zwinger). Daarnaast zijn talrijke verhandelingen over afzonderlijke exemplaren gepubliceerd, welke men in de verschillende publicaties van het Kon. Bataviaasch Genootschap, van het Kon. Instituut te 's Gravenhage en elders vinden kan. De lijst daarvan beslaat reeds eenige tientallen van nummers. Belangrijke nieuwe vondsten worden in het *Oudheidkundig Verslag* bekend gemaakt.

2) Het is onmogelijk in regels vast te leggen waaraan men falsificaten kan herkennen. Aanbevelenswaard is het om alle beeldjes, welke primitief aandoen en welker

modelleering niet van groote technische vaardigheid getuigt, met wantrouwen te betrachten. Men loopt dan wel de kans enkele echte oudheden, doch van minder vaardige hand afkomstig, te missen, doch tevens ontloopt men het gevaar zijn verzameling met beeldjes op te sieren, welker makers nog in leven zijn. Vooral in de plaatsen Soerabaja en Jogjakarta bestaat een levendige handel in 20-eeuwsche oudheden, welke in de omgeving worden vervaardigd en het is alleen aan de volslagen onkunde van het publiek te danken, dat zulke producten nog aftrek vinden. In de omgeving van zeer veel door touristen bezochte oudheden zij men voorts voorzichtig met „pas opgegraven” beeldjes. Dit alles geldt voornamelijk bronsjes; met steenen beelden heeft tot nog toe naar mijn weten slechts Dieduksman geknoeid; afgezien van de in degelijk cement uitgevoerde „restauraties”, welke bijvoorbeeld het zoogenaamde museum te Kêdiri tot een lach-kabinet voor den vakkundige maken.

Met dat al ontbreekt ons nog een *Oudjavaansche Iconographie*, een werk, waarin men overzichtelijk en naar soorten gerangschikt de verschillende vormen kan vinden, welke de godenbeelden op Java konden hebben, en het zal nog wel eenigen tijd duren alvorens een dergelijk werk tot stand komen kan. Immers, nog steeds worden er beeldjes en beelden gevonden van een nog geheel onbekenden vorm en eigenaardigheden vertoonend, welke wij niet van elders kennen. Daarenboven zijn nog lang niet alle bestaande en in diverse verzamelingen opgenomen Oudjavaansche beelden en beeldjes beschreven of afgebeeld, zoodat het nog niet mogelijk is een overzicht te verkrijgen en het samenstellen van een dergelijke *Iconographie* een zeer langdurige studiereis langs de musea van Batavia, Leiden, Amsterdam, Parijs, Berlijn, Londen, Weenen, Dresden, Frankfurt, Essen, München, Stuttgart, Zwolle, Leeuwarden enz. zou eischen, om van de particuliere verzamelingen nog te zwijgen. Ieder verzamelaar op Java kan echter tot dit groote werk een steentje bijdragen door zijn verzameling bekend te stellen. Voorloopig moeten wij ons echter behelpen door vergelijkingen met oudheden uit andere gebieden, waar de Indische cultuur bestond of werd aangenomen, zooals in de eerste plaats Indië zelf, dan Tibet, China enz. Dat men met zulke vergelijkingen echter zeer voorzichtig moet zijn, spreekt vanzelf, daar maar al te vaak gebleken is, dat de opvattingen in de verschillende deelen der Buddhistische wereld aanmerkelijk verschilden. Dergelijke vergelijkingen worden ons mogelijk gemaakt door de publicaties van GRÜNWEDEL over *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei*, van GETTY over *Gods and Goddesses of Northern*

Buddhism, FOUCHER over de *Iconographie van Gandhāra* en BERNET KEMPERS over de *Nālandā-bronzen*, terwijl de werken van GOPINATHA RAO over *Hindu Iconography* en KRISNASASTRI over *South-Indian Images of Gods and Goddesses* ons ook van vergelijkingsmateriaal voor het Brāhmaṇisme voorzien.

Een volgende kwestie is die der *conserveering*.

De tijd is gelukkig voorbij, dat beminnaars van Javaansche oudheden deze, voorzoover geschonden, van nieuwe neuzen, ooren, kronen, armen en beenen naar smaak voorzagen en hun schatten vervolgens met een behoorlijke laag teer besmeerden, teneinde de aldus gedemoniseerde godheid ter opluistering (?) en bewaking van erf en huis op de treden van de voorgalerij te plaatsen. Ik heb dergelijke verzamelaars er altijd van verdacht hiermede eer magische doeleinden op het oog te hebben, (hoe geliefd zijn niet de onheil-afwerende Gaṇeṣa's en de rijkdom brengende Kuwera's!), dan aesthetische, laat staan wetenschappelijke winsten te beoogen. Wat de steenen beelden betreft, zoo is de zaak tamelijk eenvoudig: men maakt ze goed schoon en plaatst ze niet in den schaduw van boomen — waar ze spoedig bemost geraken.¹⁾ Planten, van hoe geringen omvang ook, zijn de grootste vijanden van oudheden en de verwoestingen door planten aan de monumenten toegebracht, zijn het duizendvoudige van die welke aardbevingen of bandjirs op hun geweten hebben. De worteltjes der fijnste mossen verweeren langzamerhand de oppervlakte der steenen, terwijl de wortels der grootere planten de muren uiteendrukken, met alle verwoestende gevolgen van dien. Dat alles gebeurt in stilte en ongemerkt, doch zonder onderbre-

1) De voor verreweg de meeste beelden gebruikte steensoort, de vulkanische hoornblende-andesiet der kali-keiën, is zeer poreus en verzamelt gemakkelijk water dat een voedingsbodem voor planten vormt door ver-

menging met het in scheuren, holten enz. aanwezige stof. Slechts enkele beelden zijn van tuf- of zandsteen, die natuurlijk nog sterker mosbegroeiing uitlokken.

king — wat het zooveel te gevaarlijker maakt.¹⁾

Bronzen voorwerpen vereischen echter heel wat meer zorg. In de eerste plaats het schoonmaken. Ontvangt men het voorwerp namelijk onmiddellijk nadat het is opgegraven, dan bevindt zich een korst van aarde en oxyde op het voorwerp, die alleen door koken met caustic-soda geheel kan verwijderd worden. Daardoor komt men echter onmiddellijk in conflict met een der aesthetische eischen van verzamelaars. Door dit grondige reinigingsprocedé verdwijnt namelijk ook het patina, dat voor vele verzamelaars grootelijks tot de bekoring van een oud bronzen voorwerp bijdraagt en het nabootsen waarvan dan ook een der eerste punten op het programma van de leerschool der vervalschers uitmaakt. Dit patina, op Javaansche oudheden door den onregelmatigen vochtigheidsgraad van den bodem zelden zoo fijn en egaal over het voorwerp verdeeld als bij oudheden uit den klassieken tijd in Europa, kan verschillende kleuren hebben, van zwart, over zwartgroen, donkergroen, blauwgroen, hemelsblauw tot loodgrijs toe. Vernietigt men het nu door het voorwerp te grondig te reinigen dan vermindert men ongetwijfeld de verzamelwaarde van het voorwerp. Nu kent men in de laboratoria der Europeesche musea wel verschillende methoden om een voorwerp te reinigen zonder het patina te beschadigen, doch aangezien deze methoden slechts in een chemisch laboratorium kunnen toegepast worden en men daartoe over veel ervaring moet beschikken, kan ik den verzamelaar geen beteren raad geven dan het vuil, dat door reiniging met zuiver water niet verwijderd worden kan, rustig te laten zitten tot tijd en wijle een vakman zich met de reini-

gingstaak kan belasten. In ieder geval mag men nooit gaan krassen of schaven of wegkrabben — dit geeft onuitwisbare sporen in het patina, die slechts verdwijnen na een rigoreus reinigingsprocedé als boven beschreven, dus met verlies van alle patina.²⁾

Is het voorwerp eenmaal schoon-gemaakt, dan eischt het verder weinig zorg; wenscht men het patina in den bestaanden toestand te behouden, dan is een geregeld afwisschen met een zachte, olie-achtige doek voldoende. Doet men dit niet, dan zal in een vochtig klimaat als het onze het patina zeer langzame wijzigingen ondergaan, wat men echter nauwelijks zal bemerken.

Voorts dan nog eenige opmerkingen inzake den aard der hier te lande gevonden oudheden en de beteekenis, die zij eenmaal gehad kunnen hebben.

In de eerste plaats de godenbeelden. Betreft het steenen beelden, dan is het een zaak van het uiterste gewicht, zich op de hoogte te stellen van de plaats van herkomst, liefst zoo nauwkeurig mogelijk. Verreweg de meeste der zoogenaamde godenbeelden van steen zijn namelijk beelden van na hun dood vergoddelijkte vorsten en de plaats, waar zulk een beeld gevonden is, kan ons op het spoor brengen van hun naam, periode en andere bijzonderheden, die voor het historisch onderzoek van groot belang kunnen zijn. Bijna steeds hebben zulke beelden in een zoogenaamde tjanđi gestaan, een monument in tempelvorm voor den overleden vorst, waar, in een diepe put, een deel van diens asch bewaard werd en waar zijn ziel zich kon incarneren.³⁾ Het wegslepen nu van dergelijke beelden van hun plaats, zonder nauwkeurige notitie der vindplaats, heeft aan het histo-

1) Tegen de oppervlakte-verweering door andere oorzaken is weinig te doen. Men zie hiervoor Oudheidkundig verslag 1930 : 120 vlgg.

2) Bij van oorkonden voorziene koperen of bronzen platen ontkomt men echter niet aan reiniging door koken

met caustic-soda, aangezien anders het schrift nimmer geheel leesbaar wordt. Hier gelden echter de genoemde bezwaren inzake het verlies van het patina niet.

3) In enkele gevallen stonden zij slechts op een terras, beschermd door een op houten stijlen rustend dak.

risch onderzoek reeds te veel schade gedaan.¹⁾

Betreft het bronzen beeldjes, dan is kennis der vindplaats niet van zulk een prominent belang — historische bijzonderheden leeren wij daar dan gemeenlijk niet uit, doch wel stijlkundige, hetgeen echter belangrijk genoeg is. Dergelijke beeldjes hebben een bestemming gehad, welke ons niet nauwkeurig bekend is. Men veronderstelt wel dat zij op een huisaltaar vereerd werden, doch heeft eigenlijk weinig of geen goede gronden voor zulk een bewering. Op Bali vinden wij namelijk geen sporen van een dergelijke huis-vereering in beelden, wat toch het geval had geweest moeten zijn indien zij populair en verbreid geweest ware. Nu behooren de meeste der opgegraven beeldjes weliswaar tot het Buddhisme en dat bestaat op Bali nu eenmaal niet meer, doch er zijn ook Brāhmanistische beeldjes en het Brāhmanisme is op Bali nog steeds de nationale godsdienst. Hoe dit ook zij, waarschijnlijk is het in ieder geval, dat dergelijke beeldjes ook wel als amulet of geluksbrenger zullen hebben gediend — Chineesche berichten spreken van het gebruik van beeldjes bij de behandeling van ziekten, wat daar nauw mede samenhangt. Dat zij ook in tempels hebben gestaan, is als vrijwel zeker aan te nemen, al waren dat uiteraard meer de grootere stukken; de bekende tempelgroep van Tjañdi Sèwoe bij Prambanan moet tientallen van bronzen beelden bevat hebben. Op Bali komen ook bronzen in tempels voor. Over het voorkomen dier beeldjes zal ik hier niet uitweiden; men vindt de meest

voorkomende figuren in de boven aangehaalde iconographische studiën.²⁾ Verreweg de meerderheid wordt gevormd door beeldjes van een of anderen Dhyāni-Buddha, dat wil zeggen een der in nirwāna-toestand vertoevende, in de hemelen verblijf houdende geestelijke Vaders der in verschillende perioden der wereldgeschiedenis optredende aardsche Buddha's. Het zijn vooral Akṣobhya, Wairocana en Amitābha, welke op Java populair schijnen geweest te zijn. Niet minder talrijk zijn de beeldjes van dien Heiland der stervelingen, Awalokiteṣwara, die zich gedurende den tijd, verlopende tusschen het overlijden van den menschelijken Buddha Gautama of Çākyamuni en het als Buddha optreden van den in het verborgene zijn tijd afwach tenden Bodhisattwa Maitreya, bezig houdt met het lot der menschen (Dhyāni-Bodhisattwa). Hij is de beschermer tot wien men zich in zielenood richtte, doch ook wel in lijfelijken nood. „Oṃ maṇi padme Hung” was de spreuk, waardoor men hem bannen kon; Lokeṣwara was zijn naam op het oude Java. Het is een Buddhistische vorm van Çiwa, die zijn herkomst in zijn attributen duidelijk uit laat komen. Vaak kenbaar aan een klein Amitābha-beeldje in zijn haartooi — Amitābha is de Dhyāni-Buddha, die hem uit een op de aarde neergezonden lichtstraal deed ontstaan — komt hij het meeste voor in menschelijken vorm (dus met slechts twee armen), waarvan een hand de padma houdt, de ander in een handhouding is aangebracht, die het verleen van hulp symboliseert, de wara-mudrā.³⁾

1) Beruchte stapelplaatsen van weggesleepte beelden, waarvan de herkomst niet meer na te gaan is, waren reeds in de vorige eeuw Pasoeroehan (vanwaar weer veel naar Holland ging of in particuliere collecties te Soerabaja terecht kwam), Kēdiri (ter opluistering van het bezoek van een Gouverneur-Generaal werden hier honderden beelden heengebracht) en Jogjakarta. Het verslepen dezer beelden is dubbel te betreuren, aangezien de beelden, welke het eerst werden geroofd, de fraaiste en grootste waren en dus de portretten der belangrijkste vorsten moeten geweest zijn.

2) Een enkel woord over de wijze van vervaardigen;

men boetseerde het beeldje in was, sloot dit model in een zachte klei-massa, die verharde en waaruit men door verwarming de was liet wegllopen. In den klei-vorm was dan het negatief aanwezig, dat met brons of ander metaal werd volgegoten. Het is dus de zoogenaamde cire-perdue-methode. Aan de techniek van het was-modelé kan men vaak zien of het beeldje echt is; die der latere gisters schiet gemeenlijk te kort in details van gelaat enz.

3) Dhyāni-Buddha's zijn bijna steeds als monnik uitgebeeld, dus in monnikspij en zonder ornaat; Dhyāni-Bodhisattwa's echter vertoonen steeds een rijk ornaat; Zie glossarium sub voce ornaat.

De verdere kennismaking met de op Java gevonden godenbeeldjes aan de genoemde auteurs overlatende, wil ik hier nog een enkel woord laten volgen over de overige voorwerpen van brons, welke Java's bodem ons uit het verleden bewaard heeft.

Een groot deel daarvan behoort tot de utensilia der officieerende priesters, in de eerste plaats de groote ronde bladen, al of niet versierd, waarop de ghaṇṭā of schel, een wierookvat, de wajra of bliksemsymbool, de çangkha (turbinella-schelp), en diverse wijwatervaten een plaats vonden; ook de bekende zodiakbakers, welke jaartallen geen vertrouwen genieten, daar zij nog steeds naar oude modellen nagegoten worden, behoren hiertoe. Het gebruik van een en ander kan men op Bali nog aantreffen en wordt in DE KAT ANGELINO's werk over de Moedra's van Bali gevonden. Groote hangklokken hebben in tempels, kloosters of kluizenarijen gehangen, waarschijnlijk om door een slag op het metaal de godheid op te roepen. Niet onwaarschijnlijk is dat ook het doel der bronzen kēṇṭongans geweest, gehinduiserde uitgaven dus der inheemsche signaalblokken. Daarnaast vinden wij echter ook een groote hoeveelheid bellen, schellen en klokken, welke eenmaal door dieren werden gedragen, in den trant der huidige koperen koeklokken. Het groot aantal spiegels (meestal van hun handvat losgeraakt, waarop zij gesoldeerd waren) doet, vooral om hun zwaarte en de erin gegrifte spreuken of woorden, vermoeden dat ook zij een rol speelden in het ritueel. Dit vermoeden wordt bevestigd door een oorkonde op steen, waarin een tempelinventaris wordt opgesomd en

waarin de spiegel dan ook niet ontbreekt. Welke rol zij speelden is echter onbekend.

Hetzelfde geldt voor de talrijke lampen, die weliswaar natuurlijk voor verlichting hebben gediend, doch waarvan het onzeker is waar en wanneer dit plaats had.

Puzzles worden ons ook voorgelegd door de ringen van goud, welke inscripties in spiegelschrift een gebruik als zegelring veronderstellen doen, doch de inhoud van welke inscripties meereendeels duister is; dit geldt ook voor die der opschriften op spiegelhandgrepen. Ook onder de overige lijfsieraden zijn er nog voldoende, welke niet bevredigend verklaard konden worden, o.a. de als oor- of neusringen bekend staande, soms prachtig en rijk bewerkte ringen met een uiterst smalle gleuf, welke onmogelijk kan gediend hebben voor bevestiging aan genoemde lichaamsdeelen.

Doch laten wij het hierbij laten; het is niet mijn bedoeling een overzicht te geven van alle soorten van voorwerpen, welke men in de bestaande collecties kan vinden, doch eer om aan te toonen, dat er nog zeer veel werk te verrichten valt, waartoe het aanleggen van kleinere particuliere collecties ongetwijfeld kan medewerken. Zelf kan ieder verzamelaar in de bestaande catalogi van het Bataviasche en het Leidsche museum het materiaal voor een voorloopige studie vinden.¹⁾

Omtrent de *aesthetische waarde* der Oudjavaansche bronzen of andere voorwerpen, welke men in verzamelingen aantreffen kan, is het moeilijk opmerkingen te maken zonder in subjectieve meeningsuitingen te vervallen. Het is een van psychologische zijde herhaaldelijk

1) Catalogus der Archaeologische Verzameling enz. (te Batavia) door W. P. GROENEVELDT (1887). Een latere catalogus is niet verschenen, doch wel zijn alle verdere aanwinsten gepubliceerd in de serie Notulen der Directie-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Voor Leiden zie: Dr. H. H. JUYNBOLL, Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum. Deel V. 1909. Het spreekt vanzelf dat bij de snelle vorderingen der archaeologische

wetenschap in de laatste decennia beide catalogi in sommige opzichten verouderd zijn. Zie voorts nog den Gids in het Volkenkundig Museum (Koloniaal Instituut, Amsterdam), deel IV en den Korten Gids voor de Archaeologische verzameling van het museum te Batavia. Ten slotte nog het werk van Dr. N. J. KROM over de bronzen van het Bataviasche museum in de serie Ars Asiatica (VAN OEST, Brussel) en KARL WITH, Java (Folkwang).

aangevallen standpunt, dat er absolute schoonheidsnormen te vinden zouden zijn, volgens welke men met zekerheid zou kunnen vaststellen of een voorwerp aan de eischen der aesthetica voldoet. De positieve toon, welke onder invloed der tachtiger-beweging aangeslagen werd en die trachtte aan een gevoelsoordeel het karakter van een vasten norm te verschaffen, heeft veel van haar kracht verloren en wordt vaak genoeg overstemd door andere meeningen. Er is zelfs in den laatsten tijd een neiging waar te nemen om van algemeene normen terug te keeren tot normen voor kleinere groepen, die hetzij door nationaliteit, hetzij door opvoeding in gevoelens en opvattingen overeenstemmen. Niettemin hebben de van Indische zijde ondernomen pogingen om de schoonheidsnormen der Aziatische kunst erkenning te doen vinden, dit goede uitgewerkt, dat men andersvoelenden het bestaan van Indische schoonheidsnormen aannam, al kon men die daar dan ook zelf niet aanvoelen. Tevoren placht men zijn persoonlijke normen voor de absoluut juiste aan te zien. Hierdoor was al veel gewonnen en niet alleen op het gebied van de beeldende kunsten. Neemt men nu echter al aan dat het aanvoelen van zulke normen voor een groot deel beheerscht wordt door afstamming en opvoeding, dan neemt dat nog niet weg, dat de kunstvaardigheid, waarmede de voorwerpen tot stand zijn gekomen, door een ieder geconstateerd kan worden, indien men zich tenminste de moeite getroost zich van de geldende eischen op de hoogte te stellen. Indien deze kunstvaardigheid zich nu bovendien paart aan een gevoel voor natuurlijke verhoudingen, evenwicht e.d., dan zal de niet Indisch voelende beschouwer de hem vreemd voorkomende en daardoor storende elementen als noodzakelijk willen aanvaarden en zal hij zooal niet het specifiek-Indische, dan toch het algemeen menschelijke kunnen waardeeren. In dit opzicht maken de

Javaansche beeldhouwers het hem niet moeilijk — de voortreffelijkheid van vele werkstukken als zoodanig en de gevoelige harmonieën, door het spel van lijnen en vlakken verkregen, verschaffen hem een onuitputtelijke bron van genot. Hierin werden zij door de traditie van hun kunsten geholpen, een traditie, welke de vaste steunpunten bood, welke den waarachtigen kunstenaar tot springplank voor zijn geest dienden, den stumper voor mislukkingen bewaarden; een zorgvuldige bestudeering der bestaande collecties zal aantoonen dat er ook stumpers waren onder hen, die zich Javaansche kunstenaars noemden.

Toch moet men er zich voor hoeden aan de traditie een te groote beteekenis te hechten en te meenen, dat de Oudjavaansche kunst niets was dan een slaafsche navolging van het overgeleverd model. Diezelfde fout wordt heden ten dage nog steeds gemaakt door hen, die de Balische kunst verstard noemen. Zij, die deze kunst van dichtbij gadesloegen, weten echter hoe levend zij is. Zoo ook de Oudjavaansche kunst. Ontstellend zijn de verschillen tusschen werkstukken uit dezelfde periode, ja uit denzelfden tijd — in werkelijkheid zijn er onder de duizenden van werkstukken, welke op het eerste gezicht elkaar zoozeer gelijken, dat men van een schablonenkunst zou willen spreken, niet twee stukken volkomen aan elkaar gelijk. Er is tusschen hen een even-groot verschil als tusschen de werkstukken, die de middeleeuwsche ateliers in Europa verlieten en die toch allemaal apostelen en duivelen en madonna's ver-toonden, naar vaste regelen getooid en gekleurd. Voor den leek is de gang tusschen de reeksen van zulke stukken, zooals zij in musea hangen, geestdoodend en slaap-verwekkend — de kenner komt niet verder dan het tweede stuk en geniet van de verschillen temeer naar de mate de traditie gebondener is. Hetzelfde met de Oudjavaansche kunst; men vangt aan een menigte van gelijke en gelijkvormige za-

ken te zien, welker eentonigheid vaak genoeg den lust beneemt tot verdere studie, doch men eindigt met een steeds toenemende bewondering te gevoelen voor de eindelooze rijkdom aan ideeën, welke uit deze schijnbare eentonigheid spreekt. En het zijn dergelijke raffinementen, welke nog heden ten dage den Javaan in zijn kunst behagen doen schep-
pen — voor hem zijn twee wajangpop-
pen, van verschillende streken van Java afkomstig, hoewel in lekenoogen mechanische copieën van elkaar, boden uit twee gansch verschillende werelden.

Ten slotte nog een enkel woord over den *stijl*. Het spreekt vanzelf, dat de stijl, waarin de bronzen en andere voorwerpen zijn vervaardigd, teruggaat op Indische voorbeelden, zij het dan ook, dat zich schijnbaar zeer spoedig een eigen karakter heeft ontwikkeld, dat in meerdere of mindere mate van den Indischen stijl verschilde. Nu is het nog niet gelukt om met zekerheid den stijl in Indië aan te wijzen, welke het eerst op Java nagevolgd werd — wel weten wij, dat in den loop der eeuwen verschillende godsdienstige centra in Indië, waaronder in de eerste plaats de kloosterstad Nālandā aan den Ganges, door pelgrimages van Javaansche monniken of op andere wijze een grooten al dan niet plaatselijken invloed moeten hebben uitgeoefend. Dit hier na te gaan zou ons te ver voeren; ik verwijs den belangstellenden lezer naar het onlangs verschenen werk van Dr. BERNET KEMPERS over de Nālandābronzen, waar de daaraan vastzittende problemen voor een deel worden behandeld en opgelost.

* * *

Alvorens nu tot mijn eigenlijke doel over te gaan, namelijk het beschrijven der collectie Resink-Wilkens, mogen hier nog enkele regelen van meer algemeenen inhoud over deze collectie volgen.¹⁾ De collectie is bijeengebracht in de laatste 25 jaren, voornamelijk nadat de heer J. KNEBEL, in leven lid der Oudheidkundige Commissie, op een zijner dienstreizen de toen reeds bestaande kleine collectie van Mevrouw Resink-Wilkens bezichtigde en de bezitster aan-
spoorde op den ingeslagen weg voort te gaan. Dat was omstreeks 1906. Door aankopen werd deze kern der collectie, in de omgeving van Bārāboedoor verwor-
ven, allengs vergroot, op een enkele uit-
zondering na uitsluitend met voorwerpen uit Midden-Java afkomstig. De omgeving van Bārāboedoor, van den Soembing en den Sēṇḍārā, de Prambanan-streek, Sārāgēdoeg, het Wānāsarische, het Zuid-Jogjasche, Boeloës, Gēdjajan, Ngēmplak, Tjēbongan, ziedaar de voornaamste plaatsen, waarvandaan oudheden werden verworven. Aangezien het der bezitster der collectie echter niet te doen was om een collectie aan te leggen, welke een zoo hoog mogelijke verzamelwaarde vertegenwoordigde, doch zij zich ten doel stelde door het verzamelen van Oudjavaansche gebruiksvoorwerpen een voorbeeld te stellen voor de huidige Javaansche koper- en zilversmeden en aldus het toenemende verval der Javaansche nijverheidskunsten tegen te gaan, vinden wij een groot aantal gebruiksvoorwerpen in de collectie, welke herhaaldelijk tot het nastreven van het beoogde doel hebben medegewerkt, zoowel in tentoonstellingen als in publicaties. De collectie vormt dan ook slechts een onderdeel eener grootere

1) Enkele voorwerpen uit de collectie zijn vanwege den Oudheidkundigen Dienst gefotografeerd. Het zijn de volgende:

No. A 6 (O.D. 9165), A 7 (2198), A 10 (6499), A 14 (2199, 2200, 2201, 6495, 6496, 6506, 6507), A 15 (6497, 6498), A 20 (6495, 6496), A 24 (serie A 509, 510), A 26 (5473, 5474, 5475), A 27 (6499), A 29 (2206, serie A 513, 514), A 31 (6367, 6368, 6369), C 1 (2208, 6500, 6501), C 2 (6502), C 6 (2202 — de rechter kinnara-lamp is niet

meer in de collectie aanwezig), C 53 (2203, 6509, 6510), C 54 (2203, 6511, 6512), C 60 (serie A 518), C 63 (serie A 516), C 64 (serie A 517), C 79 (6499), C 80 (2205), C 81 (6505), C 95 (6504), C 127 (2204), C 223 (afgietsel, 3793), C 227 (6503). Voorts zijn enkele, sindsdien uit de collectie genomen falsificaten gefotografeerd op de no's 2207, 9166 en serie A 511. Foto 6508 geeft een in wajrāsana zittenden bodhisattwa van chineeschen herkomst. De collectie wordt vermeld in O. R. 1915 (Inventaris) no. 1189.

collectie, betrekking hebbende op de Javaansche kunstnijverheid.

Zooals de collectie zich thans in de woning der bezitster bevindt, is zij een uitstekend staal van wat de Middenjavaansche kunstenaars uit de periode van $\pm 800 - \pm 1000$ A.D. vermochten. De bijzondere aandacht moge gevestigd worden op no. A 15, een Wasudhārā van buitengewone aesthetische kwaliteiten, welke dan ook niet naliet op de tentoonstelling van Indische Kunst, in 1922 in 's Gravenhage gehouden — het stuk was met enkele andere stukken uit de collectie daar tentoongesteld — de algemeene bewondering gaande te maken.¹⁾ Niet veel minder interessant echter is no. A 6, een zeer zeldzame trits van Awalokiteṣwara met diens beide Tārā's, de zoogenaamde Witte en Groene Tārā; zooals men weet golden vooral gekroonde personen vaak als incarnaties dezer godinnen en was de Tibetaansche koning Srong-btsan-sgam-po, de eerste die het Buddhisme in Tibet invoerde, met zijn beide gemalinnen zulk een incarnatie. Waar deze koning in de 7e eeuw leefde is het niet onmogelijk dat deze opvatting in den Hindoejavaanschen tijd ook op Java bestond en wij in dergelijke tritsen dus historische personen dienen te zien.²⁾ Bijzonderheden van zuiver iconographischen aard worden verder opgeleverd door de no.'s A 2, een menschelijke Buddha op een troon met juweel-potten, A 9, een jeugdvorm van

Wajrapāṇi, A 18, een jeugdvorm van Kuwera voorstellend en A 16 en A 17, misschien afwijkende vormen van Cundā verschaffend.

Voorts vestig ik de aandacht op no. A 29, een pronkstukje van edelsmeedkunst, uit de collectie overgegaan in het museum der Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst te Amsterdam; wat de voorstelling beteekent, is nog een raadsel, doch het beschouwen van het stuk een nimmer ophoudend genot.

Een ander pronkstuk der collectie is de driedeelige lamp, no. C 1; op de reliefs van Baraboedoe komen dergelijke driefoudige lotuslampen voor, doch het is waarschijnlijk dat zij daar gediend hebben als wierookbranders — te oordeelen althans naar de geweldige rookpluim, welke daar uit de lotussen oprijst. Het exemplaar der collectie Resink-Wilkens is echter ongetwijfeld een lamp geweest.³⁾

Doch de bezichtigers der collectie zullen ook onder de overige voorwerpen nog menig stuk ontdekken, dat hun hetzij om wetenschappelijk-iconographische redenen, hetzij op aesthetische gronden groot belang zal inboezemen. In noten bij de beschrijving heb ik zooveel mogelijk op een en ander gewezen. Voor hen, die nog een vreemdeling zijn op het gebied der Oudjavaansche kunst, volgt aan het einde van dit artikel een klein glossarium, waarin de in de beschrijving voorkomende vreemde termen zijn opgenomen en verklaard.⁴⁾

1) Zie Catalogus der tentoonstelling van Indische beeldhouwkunst, 's Gravenhage 1922 (Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst). Zie ook: Publicaties van de Ver. van Vrienden der Az. Kunst, deel II, plaat XVI. Het beeldje werd wel aangezien voor een uitbeelding van de Javaansche Dēwi Sri, hetgeen in zooverre juist is, dat deze figuur, hoewel oorspronkelijk slechts de onpersoonlijke levenskracht der rijst vormende, onder invloed van het Hinduïsme vorm moet verkregen hebben en vereenzelvigd werd met verschillende godheden uit het Brāhmanistische zoowel als het Buddhistische pantheon, waarvan Wasudhārā er een was. Ik kom in een noot bij de beschrijving van het beeldje op een en ander terug.

2) Dit geldt in het bijzonder voor de kolossale Tārā, welke eenmaal in tjanḍi Kalasan moet hebben getroond — van een der vorstinnen in de Middenjavaansche periode moet de naam dan ook Tārā hebben geluid, blijkens een in Nālandā (Bengalen) gevonden oorkonde. Het is

wel merkwaardig dat op Java mèt het verschijnen van zulk een Tārā het Mahāyāna-Buddhisme optreedt, parallel aan wat in Tibet geschiedde.

3) Het motief komt ook in een der bijtempeltjes van tjanḍi Sèwoe voor, waar de lotussen nissen voor metalen beelden dragen.

4) Voor hen, die de collectie wenschen te bezichtigen, volg hier de mededeeling, dat dit gratis na aanvraag bij de eigenaresse (Gondokoesoeman, Jogjakarta) kan geschieden. Daarbij wordt den bezoekers de gelegenheid gegeven iets bij te dragen tot de stichting „Steunfonds Darmo Sedjati”, ten behoeve der vereenigingen Krido Bekso Wiromo (Javaansche dans- en muziekschool), Wani-to Oetomo (Javaansche vrouwenvereeniging ter bevordering van inheemsche huisvlijt), Mardi Goeno (Vereeniging tot bevordering van Javaansche kunst, dans, muziek en tooneelspel), Habirando (ḍalang-cursus) en Among Krido (Vereeniging tot bevordering van handenarbeid).

Figuur 1. Staande Buddha (Çākṣyamuni?).
Voetstuk modern. Brons. (A 1)

Figuur 2. Zittende Buddha (Çākṣyamuni
of Akṣobhya). Brons. (A 2)

Figuur 3. Zittende Buddha (Wairocana).
Brons. (A 3)

Figuur 4. Awalokiteśwara met de beide Tārā's. Brons. (A 6)

Figuur 5. Padmapāṇi. Verguld brons. (A 7)

Figuur 6. Mañjuśrī. Brons. (A 10)

Figuur 7. Sita-tārā. Brons. (A 14)

Figuur 8. Wasudhārā. Brons. (A 15)

Figuur 9. Kuwera. Brons. (A 20)

Figuur 10. Gaṇeṣa. Brons. (A 27)

Figuur 11. Lamp. Brons. (C 1)

Figuur 12. Kinnari-lamp. Brons. (C 6)

*Figuur 13. Talam (C 15) met ghaṇṭā (C 53, schepper (C 105), wierookbrander (C 76),
wijwaterkommen (C 88, C 77). Brons*

Figuur. 14. Wijwatervat. Brons. (C 81)

BESCHRIJVING DER OUDHEDEN UIT DE COLLECTIE RESINK-WILKENS.

A. Beelden van metaal ¹⁾.

A 1. Buddha, staande, 2-armig, beide handen in een op de witarka-mudrā gelijkende houding vooruitgestoken, de monnikspij beide schouders bedekkende, geen ūrṇā, lange ooren, overblijfselen van een ringvormige, met een rechthoekig kruis versierde prabhāmaṇḍala achter het hoofd. Geen lotuskussen ²⁾, neus iets beschadigd. Brons met zwartgroene patina. Hoog 25 cm. Van Wanoedjāṅgā³⁾ (Çākyamuni ?) FIGUUR 1.

A 2. Buddha, in sub-actieve houding zittende op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Dit voetstuk is versierd met 3 staande juweel-potten (?) aan de voorzijde en 2 aan elk der zijkanten, terwijl het achterstuk van den troon aan den voet der stijlen wederom een dergelijke pot vertoont. Dit achterstuk is versierd en heeft makara's aan de uiteinden van den dwarsbalk, benevens een ovalen prabhāmaṇḍala en een chattra, die met een ratna is bekroond. Het beeld is 2-armig, de rechterhand in bhūmisparçamudrā, de linkerhand in den schoot liggend, de toppen van duim en wijsvinger bij elkaar brengend. Van de monnikspij ligt een slip over den linkerschouder; voorts lange ooren, uṣṇīṣa, gouden ūrṇā, open oogen. Het magisch depôt (plaatjes van edele metalen met mystieke syllaben enz.) is nog ter plaatse aanwezig. Brons met loodgrijze patina. Hoog 12 cm., beeld 5 cm. Herkomst onbekend ⁴⁾. (Çākyamuni of Akṣobhya). FIGUUR 2.

A 3. Buddha, in wajrāsana zittende op een rond lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk met kroonlijst en à jour bewerkte zijden ligt. De troon heeft een achterstuk van ovalen, van onderen in makara's uitlopenden vorm en is voorzien van een chattra, die een langgerechte, op een lingga gelijkende ratna heeft ⁵⁾. Afzonderlijke prabhāmaṇḍala, 2-armig, de handen elkaar omsluitend (rechter- over linkerhand) in zoogenaamde dhvaja-mudrā. Van de monnikspij hangt een slip over den linkerschouder. Lange ooren, ratna-vormige uṣṇīṣa, ūrṇā. Brons met groen patina. Hoog 17.5 cm., beeld 7 cm. Uit de omgeving van Pioengan (Wānāsari) ⁶⁾. (Wairocana). FIGUUR 3.

1) Zooals men weet is de samenstelling van het gemeenlijk met „brons” aangeduide metaal niet constant en onbekend. Daar het niet aanging elk voorwerp te laten analyseren, heb ik overal, waar de slijtvlakken niet de bekende geelkoperkleur vertoonden, het metaal als brons aangeduid. Zie nog BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 12 vlg.

2) De uitdrukking „dubbel lotuskussen”, welke men in vele catalogi aantreft, is eigenlijk niet correct, aangezien er niet van twee lotusbloemen sprake is, doch van slechts één, waarvan een reeks van bloembladeren naar buiten is omgebogen. Boven de andere, opgerichte reeks bloembladeren vindt men steeds de uitstekende zaadbodem met de bekende veelhoekige zaaddeksels.

3) Ik houd dit beeldje voor een uitbeelding van een menschelijken (mānuṣi-) buddha, hetzij Çākyamuni in een bepaalden vorm, hetzij een zijner voorgangers. Zie KROM B(uddhistische) B(ronzen) M(useum) B(atavia) 16, TOBI BBML(eiden) 172. Voor de buddha's zie nog BERNET KEMPERS Nālandā-bronzen 17 vlg.

4) De bhūmisparçā-mudrā is kenmerkend voor Akṣobhya (dan wel Çākyamuni op het oogenblik der bodhi), doch wordt dan steeds vergezeld door de andere hand in dhyāni-mudrā. Hier vertoont deze echter een lichte afwijking, door, hoewel met den rug in den schoot liggend, duim en wijsvinger tegen elkaar te brengen. Dit behoeft echter niet uit te sluiten dat wij hier een Akṣobhya voor ons zouden hebben, zij het dan met een lichte afwijking, waarvan de betekenissen ons vooralsnog ontgaat. Vreemder zijn echter de zgn. juweelpotten. Deze zijn namelijk zeer slecht met Çākyamuni of Akṣobhya te vereenigen. Het attriboot van den laatste is de vajra; zijn dhyāni-bodhisattwa heet Wajrapāṇi en hijzelf heet in sambhogakāya Wajrasattwa. Daarenboven heet de troon van den aardschen Buddha, waarop hij tot het vinden van zijn leer geraakte, wajrāsana, „diamanten troon” of „bliksem-troon”. Kunnen de juweel-potten dan vajra's zijn? Hier tegen pleit het afwezig zijn van de onderste rij tanden — tegen juweelpotten pleit echter ook iets, namelijk de afwezigheid van een deksel. Kan het dan ook zijn, dat onze juweel-potten een (eenigszins onduidelijke) voorstelling van vajra's bedoelen te zijn, dan dienen wij dit beeldje als Çākyamuni op het oogenblik van de bodhi op te vatten; kunnen hier de open oogen op slaan? Merken wij nog op, dat verwisseling van troon en beeldje (de eerste b.v. van een Kuwera) onmogelijk is, aangezien beeld en troon uit een stuk zijn gegoten en het magische depôt nog aanwezig is.

Zie nog KROM BBMB 3, TOBI BBML 162, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 23.

5) De vergelijking van dezen troon met dien van no. A 2 is interessant. Men kan namelijk duidelijk opmerken, dat de makara's van no. A 3 eigenlijk ter hoogte van de schouders van het beeldje hadden dienen te zitten en dus de gebruikelijke makara's van de dwarsbalk hadden dienen te zijn. Men heeft ze echter belangrijk laten zakken doch tevens de oorspronkelijke prabhāmaṇḍala tot een achterstuk vergroot. Hierdoor verloor de figuur echter haar prabhāmaṇḍala, weshalve men een nieuwe, nu onversierde, heeft aangebracht. Onder de makara's kan men in de schematisch aangebrachte profileering nog duidelijk de profielen van het oorspronkelijke achterstuk herkennen. Een en ander, zooals ook de hooge ratna op de chattra en de sterke verstyleering der makara's, kan ons beeldje A 3 tot een vrij laat product stempelen. De herkomst uit het Zuidergebergte, waar vele oostjavaansche oudheden gevonden zijn, wijst in dezelfde richting.

6) Dit beeldje stelt mijns inziens Wairocana voor, in het Oudjavaansch Werocana geheeten. De dhvaja- (of vajra-) mudrā komt aan dezen buddha toe, getuigt echter reeds van een tantrischen inslag. KROM BBMB 6, TOBI BBML 164.

A 4. Buddha, in wajrāsana zittende op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Aan den rug sporen van de bevestiging van een prabhāmaṇḍala. Rechterhand in wara-mudrā, linkerhand afgebroken. Ratna-vormige uṣṇīṣa. Brons met zwart patina. Hoog 8 cm. Herkomst onbekend ¹⁾. (Ratnasambhawa).

A 5. Buddha, zittende, lotuskussen afgebroken, beenen afgebroken, rechterarm afgebroken, handhouding linkerarm onherkenbaar, geen ūrṇā, ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. Brons met grijsbruin patina. Hoog 6.5 cm. Herkomst onbekend. (Naam onbekend).

A 6. Maṇḍala, bestaande uit een staanden bodhisattwa en twee rechts en links van dezen gezeten tārā's, tezamen op een langwerpig rechthoekig, van voet en kroonlijst voorzien voetstuk, in het midden een voorsprong vertoonende. (FIGUUR 4) De figuren zijn :

a. Bodhisattwa, staande op een rond lotuskussen, puntig toeloopende, ovale prabhāmaṇḍala achter het hoofd, 4-armig : rechts-voor in waramudrā, links-voor een padma houdende, waarvan de steel uit het lotuskussen ontspruit, rechts-achter een akṣamālā en links-achter een paar lontarbladeren (pustaka) houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, priesterband om het bovenlijf, kain met patroon, bestaande uit een cirkel, waaromheen een uit kleine cirkels bestaande grotere cirkel, hoog opgemaakte asceten-haartooi, waarin een Amitābha-beeldje is aangebracht en die in een ratna eindigt, diadeem met 3 antefix-vormige versierselen, lotus-oorhangers, afhangende haartressen, ūrṇā van zilver, oogwit van zilver. Brons. Hoog 15 cm (met lotuskussen), beeld 12 cm. Herkomst onbekend. ²⁾ (Awalokiteṣwara).

b. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, prabhāmaṇḍala als bij a., 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een utpala houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, vrouwen-upawīta, hoog opgemaakte haartooi, met ratna bekroond, lotus-rozet aan de voorzijden en spiraal-ornament (haarvlecht?) aan de zijanten, lotus-oorhangers, diadeem met 3 antefix-vormige versierselen, ūrṇā van zilver, oogwit van zilver. Brons. Hoog 9 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend ³⁾. (Çyāma-tārā).

c. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, prabhāmaṇḍala als bij a., 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een padma houdende. Vóór in den haartooi een juweel op een bloem, overigens gelijk aan die van b. Ornaat als b., doch priesterband in de plaats van vrouwen-upawīta. Iets groter dan b. Brons. Hoog 9.3 cm., beeld 7.3 cm. Herkomst onbekend ⁴⁾. (Sīta-tārā).

1) KROM BBMB 11, TOBI BBML 169.

2) De attributen wijzen uit, dat hier Awalokiteṣwara in Padmapāṇi-vorm is bedoeld. KROM BBMB 27, TOBI BBML 179.

3) Bij Padmapāṇi verwachten wij de twee tārā's, de groene en witte. De keuze is niet moeilijk, daar de eerstgenoemde, Çyāma-tārā, steeds wara-mudrā en utpala heeft, zoodat wij daarmede onze figuur hebben geïdentificeerd. De opmerkingen bij KROM BBMB 66 gelden in ons geval niet, aangezien de aanwezigheid van den Padmapāṇi allen twijfel uitsluit. TOBI BBML 149, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 40.

4) Naast de figuur van het vorige nummer verwachten wij Sīta-tārā, de witte. De attributen komen overeen: wara-mudrā en padma. Slechts dienen wij nog een oogenblik onze aandacht te schenken aan het voorwerp in den haartooi, door sommigen voor een stūpa aangezien. Bij nauwkeurige beschouwing bleek mij deze stūpa te bestaan uit een op een lotuskussen gelegen dagob-achtig voorwerp met eenigszins afgeplattende wand, doch zonder het gebruikelijke stūpa-voetstuk. Precies hetzelfde voorwerp vinden wij in den kroon van no. A 14 der verzameling, dat overigens identiek is aan ons beeldje. Nu zou een stūpa in den haartooi van een aan de attributen als Sīta-tārā te herkennen çakti reeds zulk een zeldzaamheid zijn, dat het hoogst onwaarschijnlijk is, dat daarvan niet minder dan twee exemplaren in één collectie terecht kwamen. Waar daarenboven een der beide beeldjes in een groep voorkomt, welke omtrent de identificatie als Sīta-tārā geen twijfel laat, daar moeten wij de mogelijkheid overwegen of er niet een ander voorwerp bedoeld is dan een stūpa. No. A 14 laat ons daaromtrent niet lang in twijfel; daar is het voorwerp zeker géén stūpa, doch heeft het duidelijk een vaas-vorm (van boven en van onderen afgeplatte bol, bekroond met ratna-motief), zoodat wij moeten veronderstellen, dat het óf een ratna óf een kamaṇḍalu voorstelt. Vergelijking met de stūpa's, zooals wij die uit de kronen van Maitreya-beelden kennen, versterkt deze veronderstelling, terwijl vergelijking met de verschillende ratna-motieven der tjaṇḍi's de schaal in de richting van het juweel doet doorslaan. Het kenmerkende onderscheid met het dagob-motief is namelijk gelegen in het feit, dat zich boven het massief en onder de pinakel een vrijliggende horizontale ronde schijf bevindt. Dit komt bij de dagobs nimmer, bij de zoogenaamde kēbēn- (ten rechte ratna-)motieven wel voor (zie o.a. tjaṇḍi Badoed in O.V. 1929 plaat IV, tjaṇḍi Mērak in O.V. 1927 plaat 34 enz.). Tegen een kamaṇḍalu spreekt het pinakelvormige topstuk. Kan het voorkomen van een ratna in den haartooi van Sīta-tārā, mij overigens van elders onbekend, verband houden met de relaties van deze godin met de nāga's, de bewakers en dragers van juweelen bij uitnemendheid? Ten overvloede zij hier nog opgemerkt, dat de padma een witte lotus moet voorstellen. KROM BBMB (ontbreekt), TOBI BBML (ontbreekt).

Het is onnoodig nog op te merken, dat dit exemplaar van een door Çyāma-tārā (rechts) en Sīta-tārā (links) geflankeerden Padmapāṇi een unicum is; de plaatsing der beide godinnen is overeenkomstig de voor Tibet geldende regels.

A 7. Bodhisattwa, zittende in lalitāsana op een ovaal lotuskussen. Ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā gehouden, de linkerarm tot steun voor het lichaam dienende, terwijl een lotusstengel daarlangs oprijst, die op een padma een pustaka draagt. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, upawīta, kain met patroon, bestaande uit banen, waarin driehoekige figuren en cirkels. Asceten-haartooi, waarin aan den voorkant een onherkenbaar voorwerp (Amitābha?). Lange ooren zonder oorhangers, afhangende haartressen, geen ūrṇā. Verguld brons. Hoog 10 cm., beeld 8 cm. Uit het Prambanansche ¹⁾. (Padmapāṇi?). FIGUUR 5.

A 8. Bodhisattwa, zittende in sub-actieve houding op een rond lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk afgebroken. Zeer verweerd. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een padma op een langen steel houdende. Rijke tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, priesterband, hoog opgemaakte haartooi van onduidelijke samenstelling. Brons. Hoog 10 cm., beeld 6 cm. Herkomst onbekend ²⁾. (Padmapāṇi).

A 9. Bodhisattwa, zittende in lalitāsana op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Cirkelrond achterstuk met afgebroken chattra, waaronder eenig lofwerk. Zeer verweerd. Het afhangende been rust op een lotus. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand het lichaam steunende, terwijl een lotusstengel daarlangs oprijst, die op een utpala een wajra draagt. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, geen upawīta, kain, kleine hoofdtooi, waarin twee jeugdlokken opgemerkt worden, oorhangers. Jeugdig voorkomen. Brons met zwart patina. Hoog 16 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend ³⁾. (Wajrapāṇi).

A 10. Bodhisattwa, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk met kroonlijstje ligt. Hoog achterstuk met vlammenrand. 2-armig, beide handen in dhyāni-mudrā in den schoot. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, enkelringen, halssieraad, vrouwen-upawīta; links naast het beeld een utpala, die een pustaka draagt. Lage, in drie jeugdlokken (spiraalvormige opstaande krullen) uitlopende haartooi, maansikkel in den nek. Oorhangers en afhangende lokken. Brons met zwart patina (gebrand). Hoog 9 cm., beeld 5 cm. Uit een houtskoolmijt in de djati-bosschen bij Pioengan ⁴⁾ (Mañjuçrī). FIGUUR 6.

A 11. Bodhisattwa, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk spits toeloopt en voorzien van een chattra. 2-armig, beide handen in dhyāni-mudrā in den schoot. Achter den linker-arm een lotusstengel met utpala, die een pustaka draagt. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, vrouwen-upawīta, in drie spiraalsgewijs gekrulde jeugdlokken uitlopende lage haartooi, ūrṇā, oorhangers. Brons met zeer weinig patina. Hoog 10.5 cm., beeld 5.5 cm. Thans in het Museum Prinsessehof te Leeuwarden; herkomst onbekend ⁵⁾. (Mañjuçrī).

1) Herken ik het attribuut, dat op de padma ligt, ten rechte als pustaka, dan is de identificatie aan twijfel onderhevig, aangezien een dergelijke combinatie elders niet gevonden wordt. Wara-mudrā zoowel als padma zijn echter typische Padmapāṇi-attributen, terwijl de pustaka eveneens aan Awalokiteṣwara kan worden toegeschreven, weshalve ik voorstel het beeldje als een variant der gebruikelijke Padmapāṇi-voorstelling te beschouwen. Het Amitābha-beeldje in den haartooi zou, indien wij dat tenminste mogen aanwezig achten, hiermede niet strijdig zijn. Het beeldje staat in de fotolijst (o.v. 1915: 73) vermeld als Mañjuçrī. Deze bodhisattwa heeft echter nimmer een padma, steeds een utpala.

2) Dit nummer vertoont den gebruikelijken vorm van Padmapāṇi.

3) Aan de identiteit van dit beeldje kan niet getwijfeld worden; het moet een Wajrapāṇi zijn. Ik maak er attent op, dat de figuur twee jeugdlokken draagt en de gelaatstreken, door het nalaten van een scherpe detaillering der trekken, jeugdig zijn. Tevens ontbreekt de upawīta, zoodat wij moeten veronderstellen, dat hier een jeugdvoorstelling van dezen dhyāni-bodhisattwa is gegeven. Zooals men weet is deze bij Mañjuçrī veel voorkomend en telt onze verzameling zelfs een jeugd-voorstelling van Kuwera. Voorzover ik weet is hier, met uitzondering van Mañjuçrī (BOSCH in Feestbundel K. Bat. Gen. deel I) nog nimmer de aandacht op gevallen; gedetailleerd onderzoek zou misschien nog menig beeldje als jeugdvoorstelling kunnen doen kennen. KROM BBMB 44, TOBI BBML 185, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 32.

4) Pustaka op utpala en maansikkel in den nek maken dit beeldje tot een jeugdvoorstelling van Mañjuçrī. KROM BBMB 37. TOBI BBML 183. Zie de opmerking bij A 11.

5) Dhyāni-mudrā en pustaka-op-utpala maken dit beeldje tot een Mañjuçrī-voorstelling, ook al ontbreekt de maansikkel in den nek. KROM BBMB 37, TOBI BBML 183. Ik maak opmerkzaam op de drie gedraaide haarlokken op den top van den haartooi van dit en het vorige nummer, welke wel niets anders kunnen zijn dan de drie çikhā's, eigenlijk kuifjes, doch in dit geval de haarlokken, welke men bij jeugdige knapen na het hoofdhaarscheren laat staan. Dit wijst er dus op dat hier de voorstelling van Mañjuçrī çikhādhara bedoeld is. Men zie hiervoor BOSCH in Feestbundel Kon. Bat. Genootschap, deel I.

A 12. Bodhisattwa, in lalitāsana met opgetrokken rechterbeen, zonder lotuskussen of voetstuk. 2-armig, waarvan de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand op de linker knie gelegen was en een lotusstengel hield, waarvan sporen aan dien arm te zien zijn. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, koordvormige upawīta, hoog opgemaakte haartooi, waarin onduidelijk voorwerp (Amitābha?), haarkrullen op den rug afhangend. Prabhāmaṇḍala afgebroken. Brons met groen patina. Hoog 9 cm. Herkomst onbekend.¹⁾ (Naam onbekend).

A 13. Bodhisattwa, in sub-actieve houding zittende op een rond lotuskussen zonder voetstuk of achterstuk. Ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. De rechterhand, die voor de borst gehouden werd, afgebroken, de linkerhand in de dij met fragment van lotusstengel. Hoofdtooi afgebroken, zeer verweerd. Brons. Hoog 8.5 cm., beeld 5.5 cm. Herkomst onbekend.²⁾ (Naam onbekend).

A 14. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen met laag, ovaal voetstuk. Prabhāmaṇḍala afgebroken. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de afgebroken linkerhand een padma houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, priesterband, kain met gestreepte banen en bloempatroon, hoog opgemaakte asceten-haartooi, aan den voorkant waarvan een ratna op een lotuskussen, ūrṇā, bloem-vormige versierselen aan het diadeem. Brons met zwart patina. Hoog 14 cm., beeld 11 cm. Uit de omgeving van Bārāboeḍoer³⁾. (Sita-tārā). FIGUUR 7.

A 15. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Ovale prabhāmaṇḍala met vlammenrand en chattra met lingga-achtige ratna-bekroning, 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een rijstaar houdende, welke uit het voetstuk ontspringt. Bijzonder rijke en fijn uitgewerkte tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, vrouwen-upawīta en gewone upawīta, kain met stervormig vlampatroon (bestaande uit een cirkel, waaromheen vier anuṇāsika-teekens zijn gerangschikt), rijke slippers, hoog opgemaakte haartooi met aan weerszijden rozetten, talrijke antefix-vormige sieraden en ratna op den top, afhangende krullokken, rijke oorhangers, ūrṇā. Brons met roodachtig patina, groengevekt. Hoog 20.5 cm., beeld 10 cm. Van Wanoedjā⁴⁾ (Wasudhārā). FIGUUR 8.

A 16. Tārā, zittende in wajrāsana op een ovaal lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk zonder afzonderlijke prabhāmaṇḍala. 4-armig: rechts-voor wara-mudrā, links-voor pātra in den schoot, rechts-achter akṣamālā, links-achter pustaka. Rijke tooi van boven- en

1) Niet met zekerheid determineerbaar; is het onherkenbare attribuut in de linkerhand een deel van een lotusstengel, dan kan hier hetzij Padmapāṇi, hetzij Wajrapāṇi zijn voorgesteld geweest.

2) Niet determineerbaar door afgebroken attributen.

3) Dit beeldje heeft algemeen als een puzzle gegolden. Uitgaande van de veronderstelling, dat het voorwerp in den haartooi een stūpa voorstelde, heeft men er een (overigens onbekende) cākti van Maitreya in willen zien. Wij hebben echter reeds bij de behandeling van no. A 6c gezien, dat dit voorwerp ten rechte een ratna of juweel is, zoodat er geen moeilijkheden meer zijn en ook dit beeldje no. 14 als Sita-tārā kan worden gedetermineerd. Intusschen komt het mij voor, dat ook elders vrouwelijke figuren met wara-mudrā, padma en bedoeld voorwerp in den haartooi ten onrechte niet als Sita-tārā zijn gedetermineerd, o.a. in de verzameling Loudon (KROM in Ned.-Indië Oud en Nieuw 1919: 394, afb. 12). De afbeelding is door de lichtval ter plaatse echter te onduidelijk om hierin te beslissen. Ten slotte nog de mededeeling, dat de heer Kalidas Nag bij zijn bezoek aan de collectie verklaarde er een half-vrouwelijke half-mannelijke figuur in te zien; het is mij echter niet mogelijk die opvatting te deelen. Ons beeldje is afgebeeld in Publicaties der Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst, deel II, plaat XV.

4) Hoewel het door sommigen voor Māricī wordt aangezien, meen ik toch dat het beeldje deze godin niet voorstelt. Immers, het attribuut van Māricī is een aṣoka-tak en een enkele blik op het attribuut van ons beeldje wijst uit, dat hiervan geen sprake kan zijn, doch wel van een rijstaar. Daarmede is het echter tevens gedetermineerd als Wasudhārā. Afgaande op hetgeen KROM in BBMB 70 en O.V. 1915: 33 vlgg. opmerkt, zou men tot de conclusie moeten komen, dat wij hier vrijwel een unicum voor ons hebben, aangezien alle andere eventueel als Wasudhārā te determineren beeldjes, ten rechte Māricī's zouden voorstellen en de rijstaar daar eigenlijk een aṣoka-tak zou zijn. Toch meen ik dat wij daarmede een vergissing zouden begaan, daar ik de opvatting huldig, dat zeer vele (zoo niet alle) der zoogenaamde aṣoka-takken ten rechte als rijstaren dienen te worden opgevat. Ik zou in dit verband meer waarde willen toekennen aan een vergelijking der onderhavige attributen met de planten, die ze voorstellen moeten, zelf, dan met een voorstelling in een uitheemsch miniatuur, dat niet door accuratesse in de uitbeelding der details uitmunt. Nu is gelukkig de aṣoka-plant op Java een goede bekende en een ieder zal zich ervan kunnen overtuigen, dat de trosvormige bloeiwijzen dier plant gansch anders zouden uitgebeeld dienen te worden dan een rijstaar. Beide zijn trossen, doch van andere compositie. Ik acht dan ook niet alleen voor ons beeldje, doch ook voor zeer vele als Māricī's te boek staande bronsjes een determinatie als Wasudhārā vanzelfsprekend. (Tot dezelfde conclusie is, naar ik zie, ook BERNET KEMPERS gekomen in zijn Bronzes of Nālandā pag. 44 vlgg.) Ons beeldje is afgebeeld in Publicaties der Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst, deel II, plaat XVI, en in KROM, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 2e uitgave, deel III, plaat 108. Ik vestig nog de aandacht op het voorkomen van beide upawīta's aan één beeld.

onderarmbanden, halssieraad, asceten-haartooi met ratna aan den voorkant, lange ooren zonder hangers, lange vlechten. Brons. Hoog 10 cm., beeld 6 cm. Herkomst onbekend ¹⁾. (Cundā?).

A 17. Tārā, in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen zittend, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Ellipsvormig achterstuk, waaraan eenmaal een chattra bevestigd was. 4-armig: rechts-voor wara-mudrā, links-voor met padma-knop, rechts-achter akṣamālā, links-achter pustaka. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, priesterband, kain met rozetpatroon, hoogopgemaakte haartooi met spiraalfiguren terzijde en ratna op den top. Oorhangers in rozetvorm, geen ūrṇā. Brons met groen patina. Hoog 12 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend ²⁾. (Cundā?).

A 18. Dewa, jeugdvorm, zittende in lalitāsana op een kussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt, het afhangende been steunende op een juweelpot. Twee omgevallen juweelpotten liggen achter de figuur. Achterstuk verloren gegaan, ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. 2-armig, de rechterhand in waramudrā, de linkerhand de beurs met nakula-kop houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, uit amuletten bestaande, udarabandha, enkelringen, upawīta, broek, hoog opgemaakte haartooi met vier jeugdlokken, oorhangers, maansikkel in den nek. Brons met groen patina. Hoog 10.5 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend ³⁾. (Kuwera).

A 19. Dewa, zittende in lalitāsana op een ovaal lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk met gaja-singha-makara-versiering, prabhāmaṇḍala en chattra. Naast en voor het voetstuk 5 juweelpotten, 3 aan den voorkant, 1 aan elk der zijanten. 2-armig, de rechterhand de citroen, de linkerhand de nakula, met juweelsnoer uit den bek hangend, houdende. Rijke tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, upawīta, udarabandha, enkelringen, broek, oorhangers, makuta. Brons met groen patina. Hoog 17 cm., beeld 8.5 cm. Herkomst onbekend ⁴⁾. (Kuwera).

A 20. Dewa, zittende in pralambapādāsana op een gebloemd rolkussen, dat op een rechthoekig voetstuk met kroonlijst en voorsprong in het midden ligt, hetwelk aan elk der beide voorste hoeken een singha en daarboven een juweelpot vertoont. Het voetstuk is à jour bewerkt. De afhangende voeten steunen op de op twee juweelpotten liggende lotussen. Aan de achterzijde bevindt zich een beugel voor de verloren geraakte prabhāmaṇḍala en chattra. 2-armig, de rechterhand de citroen, de linkerhand de nakula houdende. Rijke tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, uit utpala's vervaardigde upawīta, broek, enkelbanden, vorstenkroon. Brons met zwart-groen patina. Hoog 13 cm., beeld 8 cm. Voetstuk lang 10.5 cm., breed 5.5 cm. Van Poenḍoeng (Zuid-Jogjakarta). (Kuwera). FIGUUR 9.

A 21. Dewa, zittende op enkelvoudig lotuskussen, zonder voetstuk of achterstuk. 2-armig, de rechterhand de citroen, de linkerhand de nakula-beurs houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, geen upawīta, hoofdtooi met bloemen, udarabandha. Brons met zwart patina. Hoog 7.5 cm. Herkomst onbekend. (Kuwera).

A 22. Dewa, zittende in lalitāsana op rond lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk ligt. Achterstuk afgebroken. Tegen het voetstuk 5 juweelpotten, waarvan 3 aan de voorzijde, 1 aan elk der zijanten. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand de nakula houdende. Ornaat zeer afgesloten, upawīta slechts aan de achterzijde zichtbaar. Brons. Hoog 8 cm. Herkomst onbekend. (Kuwera).

1) Bij FOUCHER, Iconogr. 80 komt de pātra met de wara-mudrā en de pustaka en padma als attribuut van Cundā voor. Vergelijken wij hiermede wat KROM opmerkt over deze godin in BBMB 67 en BOSCH in O.V. 1923: 144, dan lijkt mij de kans groot, dat wij hier inderdaad een Cundā voor ons hebben. Zie nog BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 43.

2) Indien wij de lotusknop van dit beeldje mogen gelijkstellen met het bloemknopje bij KROM BBMB 67, dan zou wederom Cundā zijn afgebeeld. De figuur komt, met uitzondering van dit attribuut, geheel met de voorgaande overeen en verschilt nog slechts in kleinigheden betreffende het ornaat.

3) Merkwaardig is de maansikkel in den nek, die als jeugdattribuut geldt en bij iemand als Kuwera vreemd aan doet. Men vergelijk het voorkomen van maansikkels bij de Kuwera-kinderen van het portaal-relief van Mēndoet; zie LULIUS VAN GOOR in Handelingen van het eerste congres voor de T., L. en V.kunde van Java pag. 325 vlgg. Zie het opgemerkte bij no. A 9 en A 11.

4) Voor Kuwera-voorstellingen zie LULIUS VAN GOOR in O.V. 1919: 112 vlgg. Voorts KROM BBMB, 55, TOBI BBML 191, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 33.

A 23. Dewa, staande zonder lotuskussen, linkervoet afgebroken. Prabhāmaṇḍala ontbreekt, oog daarvoor echter op den rug aanwezig. 4-armig: rechts-voor wara-mudrā, links-voor witarka-mudrā, rechts-achter cāmara, links-achter akṣamālā. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, slangen-upawīta, tijgerhuid, hoog opgemaakte haartooi, waarin maansikkel rechts, doodshoofd links en ratna op den top, diadeem met 3 antefix-vormige versierselen. Brons. Hoog 17 cm. Uit het Zuidergebergte. (Çiwa).

A 24. Dewa, staande op een rond lotuskussen en voorzien van een opengewerkte prabhāmaṇḍala. 4-armig: rechts-voor triṣṭūla, die op het lotuskussen steunde, links-voor kamaṇḍalu, rechts-achter akṣamālā, links-achter cāmara. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, gepareelde slangen-upawīta, kain met patroon, asceten-haartooi met doodshoofd en maansikkel, oorhangers. Brons met zwart patina. Hoog 10 cm., beeld 8.5 cm. Herkomst onbekend¹⁾. (Çiwa).

A 25. Dewa, staande, armen en voeten afgebroken. Halssieraad, upawīta, oorhangers, tegen den haartooi een doodshoofd onder de maansikkel. Brons met zwart patina. Hoog 15.5 cm. Herkomst onbekend²⁾. (Çiwa).

A 26. Dewa, staande op een Garuḍa, die slechts gedeeltelijk te zien is. Op een vierkant voetstuk zonder lotuskussen, met hoog, van boven rond verlopend, achterstuk. 4-armig: rechts-voor cakra, links-voor bolvormig voorwerp, rechts-achter kleine gadā, links-achter çangkha. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, upawīta, enkelringen, makuṭa, oorhangers. De Garuḍa maakt een añjali. Brons met groenachtig patina. Hoog 20 cm., beeld 15.5 cm. Herkomst onbekend³⁾. (Wiṣṇu).

A 27. Dewa, zittend op een ovaal lotuskussen zonder aanduiding der bloembladeren, dat op een vierkant voetstuk ligt zonder kroonlijst en met à jour gewerkte kruisbloemen versierde wanden. Aan de rechterzijde bevindt zich aan den voorkant van het voetstuk een mūṣika. Ringvormige prabhāmaṇḍala, waarvan de chattra is afgebroken. 4-armig: rechts-voor tandbrok, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, slangen-upawīta, asceten-haartooi met doodshoofd en halve maan. Brons met donkergrijs patina. Hoog 7 cm., beeld 5 cm. Van Poenḍoeng. (Gaṇeça). FIGUUR 10.

A 28. Wāhana, op menselijke wijze zittende op enkelvoudig lotuskussen. Menselijke handen, voeten en lichaam, doch met bult en huidplooi in den hals. 2-armig, de rechterhand een lotus, de linkerhand een onherkenbaar voorwerp houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, kain. Brons (?). Hoog 5.5 cm., beeld 5 cm. Handvat van een ghaṇṭā? Herkomst onbekend⁴⁾. (Nandi).

A 29. Voorstelling, bestaande uit een lotusbloem met spruit daarneven, blijkens een eronder geplaatste verticale, geprofileerde koker bestemd om ergens opgezet te worden. Op de lotusbloem twee figuren, in vorstenornaat, doch zonder kroon, de eene mannelijk, de andere vrouwelijk. De laatste is schuins-voor de eerste gezeten, terwijl de man zijn linkerarm om de vrouw geslagen houdt en op zijn rechterarm steunt. Vóór hen ligt een zwaard, waarop een eind touw, blijkbaar afgesneden van het touw, dat de vrouw in haar hand houdt. Met haar linkerarm houdt zij een onherkenbaar potvormig voorwerp. Brons met zwart patina. Hoog 7.5 cm. Van Krētēk (Wānāsābā). Thans in het Museum der Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst te Amsterdam⁵⁾.

1) In de aanwezigheid van een kamaṇḍalu en asceten-haartooi heeft KROM in Ned.-Indië Oud en Nieuw 1919: 390 bij een beeldje uit de collectie Loudon tekenen van syncretisme van Buddhismisme en Çiwaïsme meenen te moeten zien, daarbij aan de vele punten van verwantschap tusschen Çiwa en Awalokiteçwara denkende (in feite is de laatste niet veel anders, althans in bepaalde vormen, dan een buddhistische Çiwa). Dit nummer wijst uit, dat beide attributen meer bij Çiwa worden aangetroffen; voor den asceten-haartooi geldt dit zelfs in sterke mate bij steenen beelden. Kan het door KROM voor een fakkell aangezien attribuut in een der achterhanden van het door hem besproken beeldje-Loudon niet een in den wind wapperende cāmara zijn? Op de foto is dat zeker mogelijk; in dat geval zou de god in beide achterhanden de gebruikelijke attributen verkrijgen. Het beeldje-Resink staat in de fotolijst vermeld als Awalokiteçwara (O.V. 1923: 99).

2) Ik wijs op de eenigszins vreemde opstelling van doodshoofd en maansikkel bij de no.'s A 23 en A 25.

3) Dit beeldje vertoont eenige onregelmatigheden: zoo de cakra in een der voorhanden in de plaats van in een der achterhanden, voorts de gadā in een achterhand in de plaats van in een voorhand en de vreemde plaatsing en gedaante van het achterstuk. Daar het stuk echter niet in Jogjakarta, doch ver daarbuiten verworven is, behoeven wij niet aan een „Dieduksmannetje" te denken, hoewel voorzichtigheid hier geboden is; ik houd het stuk voor onecht. Verdacht is vooral het ontbreken van een lotuskussen.

4) Zie no. C 59-60.

5) Gepubliceerd door TH. VAN ERP in Maandblad voor Beeldende Kunsten 1932: 235.

A 30. Vrouwefiguur, in losse houding zittende op een lotusbloem, van welke de steel is afgebroken. Rechterbeen opgetrokken, geen attributen, noch upawīta. Oorhangers van verschillend model, halssieraad, kain en kroon. Brons met zwart patina. Hoog 8.5 cm. Herkomst onbekend ¹⁾.

A 31. Voorstelling van een priesterfiguur, geknielend gezeten in een stoel met rotan leuningen, aan zij-, voor- en achterkant versierd met de van zodiakbekers bekende figuren. Voor de figuur staat op de stoel eenig offergereedschap (?). Aan de voorzijde een jaartal : 1260 (= 1338 A.D.). Koper. Hoog 14 cm. Van het Tenggër-gebergte ²⁾.

B. Beelden van steen.

B 1. Bodhisattwa (?), zittende in sub-actieve houding op een vierkantig lotuskussen (aan één zijde afgeplat), tegen een achterstuk met prabhāmaṇḍala. 2-armig, rechterhand in witarka-mudrā voor de borst (afgebroken), linkerhand de upawīta in den schoot houdende. Boven-, middel- en onderarmbanden, halssieraad, udarabandha, upawīta, kain met slippers, hoge haartooi, oorhangers, maansikkel in den nek. Vulkanische andesiet. Hoog 75 cm. Van Sārāgḍoeg ³⁾. (Bijzettingsbeeld).

B 2. Bodhisattwa (?), zittende als voren; tooi als voren, doch geen maansikkel; hoofd voorovergebogen. Rechterhand in wara-mudrā met lotusbloem in de palm, linkerhand houdt de upawīta in den schoot. Lotuskussen aan dezelfde zijde afgeplat als bij B 1. Vulkanische andesiet. Hoog 76 cm. Van Sārāgḍoeg. (Bijzettingsbeeld).

B 3. Dewa, staande op halfrond lotuskussen. 2-armig, rechts afgebroken, links de kamaṇḍalu houdende. Tegen het achterstuk de triṣūla. Vulkanische andesiet. Hoog 90 cm. Van Ngēmplak (Pakēm). (Guru).

B 4. Dewa, fragment van een —, boven het middel afgebroken. Rechterhand in een mudrā voor de borst, linker afgebroken. Over linkerschouder de cāmara met kamaṇḍalu hangend. Links tegen het achterstuk de triṣūla. Voorts rechts daartegen een pot-vormig voorwerp, waaruit vlammen schieten; daarboven een maansikkel. Vulkanische andesiet. Hoog 30 cm. Van de Mērbaboe. (Guru).

B 5. Dewī, in den vorm mahiṣāsura-mardīnī op den buffel staande. 8-armig : rechts-voor houdt den staart van den buffel, links-voor den asura, tweede paar houdt respectievelijk ṣaru en dhanu, derde paar khadga en pāṣa, vierde paar gevlamde cakra en gevlugelde ṣaṅkha. Boven-, middel- en onderarmbanden, udarabandha, kain, enkelringen; kroon afgebroken. Vulkanische andesiet. Hoog 105 cm. Uit de voormalige collectie Dieduksman. Gedeeltelijk gerestaureerd ⁴⁾. (Durgā).

B 6. Dewī, als voren, doch links-voor twee vingers in dreigende houding uitgestoken tegen den asura ⁵⁾, tweede paar handen met khadga en pāṣa, derde paar met ṣaru en dhanu, vierde paar met cakra en ṣaṅkha. Vulkanische andesiet. Hoog 100 cm. Van Ngēmplak. (Durgā).

B 7. Dewī, als voren, voorste paar handen als B 5, overige paren als B 6. Vulkanische andesiet. Hoog 75 cm. Herkomst onbekend. (Durgā).

B 8. Dewa, zittende, met het gebruikelijke ornaat. 4-armig, rechts-voor tandbrok, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraṣu. Maansikkel en doodshoofd in den asceten-haartooi. Slangen-upawīta. Vulkanische andesiet. Hoog 55 cm. Van Boeloës. (Gaṇeṣa).

1) Zie no. C 59-60.

2) Zie Tijdschrift van het Kon. Bataviaasch Genootschap 1927 : 358 vlgg., afbeelding 7 en 8 en 375 vlgg.

3) Het valt bij dit en het volgende nummer op, dat het lotuskussen aan één zijkant is afgeplat, terwijl het aan den tegenovergestelden zijkant gebogen is. Waarschijnlijk hebben deze stukken dus ergens tegen aangestaan. De maansikkel in den nek zou aan Mañjuṣrī kunnen doen denken, ware het niet, dat er verschillende redenen zijn om voorzichtigheid te betrachten. In de eerste plaats hebben wij gezien, dat ook andere goden dien sikkel dragen kunnen (Kuvera), en dat dit attribuut niets anders wil aanduiden, dan dat de betreffende godheid jeugdig is; in de tweede plaats kloppen de attributen niet met Mañjuṣrī; in de derde plaats hebben wij hier kennelijk een bijzettingsbeeld voor ons, waarbij allerlei afwijkingen verwacht kunnen worden. Ik acht een determinatie van beide stukken dan ook nog niet goed mogelijk.

4) Voor voorstellingen van Durgā zie KNEBEL in Tijdschrift Bat. Gen. 1903 en 1906. Ons beeld is niet terug te vinden op plaat 12 van O.V. 1926.

5) Voor deze houding zie Rāmālegenden en Rāmāreliefs in Indonesië (München 1925) I : 146, II : Tafel 9, 25, 27, 71, 109, 119, 122, 133, 153, 160, 163.

B 9. Dewa, zittende. Sterk geschonden, zoodat het ornaat niet duidelijk meer is. 4-armig: rechts-voor onduidelijk, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Vulkanische andesiet. Hoog 50 cm. Van Tjébongan. (Gaṇeça).

B 10. Dewa zittende. Als voren. Attributen: rechts-voor tandbrok, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Hoog 68 cm. Van Ngẽmplak. (Gaṇeça).

B 11. Wāhana, liggende, onversierd. Vulkanische andesiet. Hoog 60 cm. Van Boeloes. (Nandi).

C. Gebruiksvoorwerpen van metaal.

a. Lampen.

C 1. Lamp, bestaande uit een drietal langgesteelde padma's, waarvan de middelste hooger is gelegen dan de beide buitenste, terwijl de middelste steel recht verloopt, de beide andere gebogen zijn. De middelste steel is als een zuil behandeld en geprofileerd, de uiterste als gestyleerde stelen, met schutbladen enz. Met een makara-achtig bladornament zijn de drie stelen verbonden aan een ratna-motief (à jour), dat op een lotuskussen staat, hetwelk weder gedragen wordt door een geprofileerde, van boven bolvormig eindigende en door genoemd lotuskussen afgesloten verticale koker, bestemd om op een pen of stok gestoken te worden. De drie padma's zijn van binnen hol, van buiten 16-bladig. In elk dier padma's is in het midden een onversierde verticale koker aangebracht, aan den onderkant terzijde van een gat voorzien om er een pit door te halen. De padma's kunnen van de stelen worden afgenomen. Brons met donkergroen patina. Hoog 38 cm., diameter padma's 7 cm., wijdte koker 2.5 cm. Van Krētēk (Wānāsābā¹). FIGUUR 11.

C 2. Lamp, bestaande uit een omgekeerd-hartvormigen beugel, de punt waarvan met bladranken in een lotuskussen-vormigen knop overgaat. Aan de onderzijde hangt een pendant van bladmotieven, terwijl op de punt aan de binnenzijde een voetstuk is aangebracht om de oliebak te dragen. Waarschijnlijk is dat de tegelijk verworven zeshoekige bak, die er thans los opligt, geweest. De buitenzijde van den beugel is met bladmotieven versierd, welke van boven naar onderen toe grooter worden. De bevestiging aan de ketting, om de lamp aan op te hangen, ontbreekt. Brons. Hoogte beugel 27 cm., diameter steunvlak oliebak 3.5 cm., diameter schaal 9 cm., hoogte daarvan 2 cm. Uit de omgeving van Bārāboeḍoer.

C 3. Lamp, bestaande uit drie deelen, waarvan het bovenste is een lingga-vormig topstuk, het middelste een zeskantige schaal met stūpa-vormige verhooging in het midden, het onderste een geprofileerd, rond en in een juwiel-vormigen knop eindigend onderstuk. Om te hangen. Brons. Hoog 20 cm., diameter oliebak 24 cm. Uit de omgeving van Bārāboeḍoer.

C 4. Lamp, bestaande uit een omgekeerd-hartvormigen beugel, hangende aan een kakatoe. Met oliebak. Brons. Hoog 30 cm. Herkomst onbekend.

C 5. Lamp, bestaande uit een omgekeerd-hartvormigen, doch platten en breeden beugel, met oliebak. Brons. Hoog 35 cm. Herkomst onbekend.

C 6. Lamp, bestaande uit een kinnarī met uitgespreide vleugels, waarvan het holle lichaam als oliebak diende, terwijl aan weerszijden onder de vleugels ver uitstekende tuiten zijn aangebracht voor de pitten. Om als staande lamp dienst te doen. Brons. Hoog 8 cm., spanwijdte vleugels 13 cm. Van Krētēk.²) FIGUUR 12.

C 7 — 11. Lampen, bestaande uit omgekeerd-hartvormige of andere beugels, al of niet met bijbehorende oliebak op de naar binnen gerichte punt. Weinig of niet versierd. No. C 7 — 9 van ijzer, de overige van brons of koper. Hoogte respectievelijk: 27, 20, 20, 18, 30 cm. Herkomst onbekend.

1) Gepubliceerd o.a. in den Catalogus der Tentoonstelling van Indische beeldhouwkunst ('s Gravenhage 1922, Vereen. van Vrienden der Aziatische Kunst). Dat deze lamp in processies zoude zijn meegedragen lijkt mij op grond van de ondiepe oliebakken onwaarschijnlijk; eer veronderstel ik, dat zij in een tempel een plaats vond. Men zie nog Djāwā 1923: 51 vlgg. en Cultuurgeschiedenis van Java in beeld figuur 203; beide loci ook voor vele der beneden volgende gebruiksvoorwerpen. In de fotolijst (O.V. 1915: 74) wordt de lamp modern werk genoemd. Ik houd haar ongetwijfeld voor oud.

2) Afgebeeld in Cultuurgeschiedenis van Java in beeld fig. 203 boven.

C 12 — 14. Lampen (?), bestaande uit op een holle steel bevestigde buikige kommen. Brons of koper. Hoogte kom 6 cm., opening 7 cm., hoogte steel 6 cm., opening steel 1.5 cm. Herkomst onbekend ¹⁾.

b. Priesterschalen.

C 15 — 52. Priesterschalen (talams), al of niet voorzien van gegraveerde of gedreven versieringen, uit gestyleerde lotusbloemen bestaande, die uit potten, vazen, schalen of kommen, dan wel gangkha's ²⁾ tevoorschijn komen en in een cirkel gecomposeerd zijn, al of niet van een geornamenteerden cirkelrand omgeven, dan wel bestaande uit het cri-teeken ³⁾, al of niet op een lotuskussen staande en door angkuca's geflankeerd. Diameter variërend van 30 tot 60 cm. Herkomst gedeeltelijk uit Wânâsâbâ, gedeeltelijk onbekend. Roodkoper of brons ⁴⁾. FIGUUR 13.

c. Priesterschellen.

C 53. Ghaṇṭā, in dagobvorm, op lotuskussen, voorzien van 8 antefixen omstreeks het midden van den dagob, waaraan guirlanden hangen. Daaronder vier liggende wajra's. Boven op den dagob ligt een lotuskussen, dat de handgreep draagt, welke voorzien is van profileringen en vier naar de windstreken gerichte hoofden tegen het midden. Bekroond met een vijfpuntige wajra, waarvan de vier buitenste punten naar de middelste gebogen zijn. Brons met loodgrijze patina. Hoog 14 cm., diameter onderkant 4 cm. Herkomst onbekend ⁵⁾. FIGUUR 13.

C 54. Ghaṇṭā, als voren, doch onder de guirlanden afgebroken. Hoog 13 cm. Van Wânâsâbâ.

C 55 — 58. Chaṇṭā's, onversierde schellen, op de handgrepen een cakra (no. 55 en 57), een wajra met naar buiten gekeerde punten (no. 56), idem met gewone punten (58); brons. Hoog resp. 14, 14.5, 13.5, 13 cm. Herkomst onbekend.

C 59 — 60. Ghaṇṭā-handgrepen, met Nandi (hoog 11 cm.), met wajra (hoog 9 cm.). Misschien behoren hieronder de nummers A 28 en A 30.

d. Hangklokken.

C 61. Hangklok, op lotuskussen en voorzien van „monocle-motief”-ornament benevens het jaartal 1187 (= 1265 A.D.), zonder cartouche aangebracht op den bovenkant van den klokwand. Zonder klepel, topstuk of ketting. Brons. Hoog 18 cm., diameter 12 cm.. Afkomstig uit de collectie Broekveldt, Malang. Herkomst onbekend ⁶⁾.

C 62 — 64. Hangklok-topstukken, voorzien van een oog om een ketting aan te bevestigen. No. 62 in den vorm van een kakatoe (hoort echter misschien bij no. C 103), no. 63 in den vorm van een kinnari, no. 64 in dien van een singha. Brons. Uit de omgeving van Bârâboedoe.

C 65 — 75. Veeklokken. helmmodel (no. 65, hoog 20.5 cm., uit de omgeving van Bârâboedoe, en no. 66, hoog 12 cm.), klokmodel (no. 67 — 73, hoog 5 — 12 cm.), kogelmodel (no. 74, 75, hoog 6 en 9 cm.). De no.'s 65 — 73 voorzien van een horizontale koker om een koord door te halen, no. 74 en 75 van een ring tot dat doel. Brons, koper. Herkomst onbekend ⁷⁾.

1) Zijn deze uit de collectie Dieduksman afkomstig? Zij komen namelijk geheel overeen met de afbeelding in O.V. 1926, plaat 11 rechtsboven (omgekeerd liggende).

2) Zie voor de gangkha JOCHIM in T.B.G. 1907.

3) Zie voor de ontwikkeling van het cri-teeken BOSCH in Djâwâ 1927.

4) Zie voor talams nog HUYSER in Ned.-Indië Oud en Nieuw, deel III.

5) Ghaṇṭā's met vier hoofden kwamen blijkbaar veel voor; een in het Rijksmuseum te Leiden bewaarde priester-schel uit Tibet vertoont één hoofd, met een wajra bekroond. Het gebruik beperkte zich dus niet tot Java. De oorsprong ervan is mij onbekend. Vgl. Cultuurgeschiedenis van Java in beeld, fig. 55.

6) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 126 en 129.

7) No. 65 afgebeeld in Cultuurgesch. enz. fig. 205 onderste rij links.

e. Wierookbranders.

C 76. Wierookbrander, komvormig met rondgaande profileeringen, op voet en aan den rand van 4 antefixen voorzien; met koker voor een horizontale houten steel. Brons. Hoog 9 cm., opening 8 cm. Uit de omgeving Bâraboeđoer ¹⁾. FIGUUR 13.

f. Wijwatervaatwerk.

C 77 — 79. Wijwatervat, buikig-komvormig, met sterk overstekenden rand, voorzien van parelmoetief, aan den bovenkant gedeeltelijk afgedekt, behoudens een ronde opening. Van rondgaande profileeringen voorzien, benevens over den buik een lotusmoetief-band. Brons. Hoog respectievelijk 11, 8, 6.5 cm., opening 9, 9.5, 6.5 cm. Uit de omgeving van Bâraboeđoer. FIGUUR 13.

C 80. Wijwatervat, potvormig, met naar onderen toenemende diameter. Voorzien van rondgaande profileeringen en parelranden. In den zijkant een vierkant gat binnen een driehoekig spoor van soldeersel, waarschijnlijk van een tuit overgebleven. Aan den bovenkant gedeeltelijk afgedekt, behoudens een ronde opening. Ook daar geprofileerd, met opstaanden rand. Brons. Hoog 11 cm., opening 8.5 cm. Uit de omgeving van Bâraboeđoer.

C 81. Wijwatervat, omgekeerd-djamboe-vormig. Onbewerkt, met hals en daarop passend deksel. Rustend op een bladerkrans op een voetstuk. Brons. Hoog $\pm$ 60 cm. Van Krětěk. FIGUUR 14.

C 82 — 86. Wijwaterkannen, oorspronkelijk voorzien van tuit, hengel of deksel (thans gedeeltelijk afwezig). Brons of koper. Hoog van 15 — 30 cm. Herkomst onbekend ²⁾.

C 87. Wijwaterkom, met rechtopgaanden wand. Brons. Hoog 12.5 cm., opening 20 cm. Herkomst onbekend.

C 88. Wijwaterkom, met buikigen wand, voorzien van twee lijsten met kruisbloem-moetief. Brons. Hoog 8 cm., opening 10 cm. FIGUUR 13.

C 89 — 92. Wijwaterkommen, met van boven uitbuigenden wand. No. 89 hoog 5 cm., opening bovenkant 14 cm. No. 90 hoog 6 cm., opening 10 cm., voorzien van een çri-teeken, op gesteelde bloem rustend. No. 91 hoog 6 cm., opening 9.5 cm., No. 92 hoog 8 cm., opening 10 cm., op afzonderlijken voet. No. 89 — 91 van brons, no. 92 van zilver. Van Krětěk.

C 93. Wijwaterschaal, met çri- en lotusmoetief. Diameter 11 cm. Brons. Herkomst onbekend.

C 94. Wijwaterbeker, (zoogenaamde „zodiakbeker”), voorzien van de gebruikelijke zodiacale teekens, en-relief, zonder jaartal; vogelfiguur onder de zonfiguur en boven de schutterfiguur. Op den bodem een zonfiguur en-relief. Brons. Hoog 10, opening 11 cm. Van het Těnggěr-gebergte ³⁾.

C 95. Deksel voor wijwaterpot, voorzien van 5 rondgaande, pyramidaalsgewijs gerangschikte kringen van puntige antefix-vormige rotsmoetieven, afgewisseld met parellijsten, en repoussé aangebracht. Brons. Hoog 10 cm., opening 13 cm. Van Krětěk.

C 96 — 101. Deksels voor wijwaterpotten (guci?). Gedrukt-klokvormig op verticalen rand. Van boven voorzien van een çri-teeken tusschen angkuça's en op een lotus (no. 96: hoog 7 cm., opening 18.5 cm., en no. 97: hoog 4 cm., opening 8.5 cm.) of çri-teeken op lotus (no. 98: hoog 4 cm., opening 8.5 cm.) of ander ornament (no. 99 — 101: hoog 4 cm., opening 8.5 cm.). Brons. Voornamelijk van Krětěk.

g. Vaatwerk van onbekende bestemming.

C 102. Kom op voet, beide klokvormig doch tegengesteld geplaatst, beide van profileeringen en randen voorzien. Brons. Hoog 16 cm., opening 11 cm. Aschurn? Herkomst onbekend.

1) Afgebeeld Cultuurgesch. enz. fig. 204 tweede rij tweede van links.

2) Afgebeeld Cultuurgesch. enz. fig. 204 bovenste rij 1 en 4 van links; op Bâraboeđoerrelief ibidem fig. 34 links van Māyā.

3) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 151.

C 103. Beker op voet en met deksel, rijk met rondgaande lijsten en profileeringen versierd. De beker loopt conisch toe en rust op een lotusmotief, de voet vertoont den gebruikelijken ogief-vorm, het deksel is opgebouwd uit concentrisch verloopende inspringende verdiepingen, in een knop eindigende. Aan twee tegenover elkaar gelegen plaatsen van den bekerrand zijn telkens twee naast elkaar staande oogen bevestigd, waartusschen een overeenkomstig oog aan den dekselrand past, klaarblijkelijk voor afsluiting bestemd. Tusschen deze aan den bekerrand, eveneens tegenover elkaar, twee enkele oogen aangebracht, waaraan enkele kettingschakels hangen, waarschijnlijk om de beker aan op te hangen (hoewel deze een voet bezit); misschien echter eveneens voor sluiting bestemd. Zeer geschonden. Tegelijk verworven met de kakatoe van no. C 62. Brons. Hoog 28 cm. Aschurn? Herkomst onbekend¹⁾.

C 104. Idem, doch uiterst geschonden en incompleet. Deksel afwezig.

h. Scheppers.

C 105 — 112. Scheppers voor wijwater, zeer plat kom-vormig, voorzien van een al of niet versierden steel. Diameter van 11 — 13 cm. No. 105 — 108 met çri-teeken op lotusmotief, no. 109 — 112 zonder çri-teeken, doch met lotusmotief. Brons of koper. Herkomst onbekend. FIGUUR 13.

i. Spiegels.

C 113. Spiegel, verzilverde en gepolijste ronde schijf, aan de rugzijde van concentrische lijsten voorzien, handvat in omgekeerden T-vorm, waarop eenmaal kaïrische letterteekens in edelmetaal waren ingelaten, thans uitgebroken en verloren geraakt. Er waren 5 letterteekens en een slotteeken. Brons. Hoog 33 cm. Herkomst onbekend²⁾.

C 114 — 123. Spiegel-schijven, zonder handvat en van verschillende afmetingen. Meerendeels verzilverd en gepolijst en van concentrische lijsten op de achterzijde voorzien, welke in hun midden een puntige verhooging insluiten. Brons. Meerendeels van Krêték en uit de omgeving van Bârâ-boedoor.

C 124 — 138. Spiegel-handgrepen, alle van ronde spiegels van het bovenbeschreven model afkomstig, van verschillend ornament voorzien:

no. 124 met onleesbare kaïrische letterteekens (hoog 8.5 cm).

no. 125 met à jour gewerkt kaïrisch ornament (hoog 7.5 cm).

no. 126 met buddha- of řši-figuur aan de voor- en plantornament aan de achterzijde (hoog 7 cm).

no. 130 met idem (hoog 5.5 cm).

no. 127 met buddha- of řši-figuur aan de voor- en spiraalornament aan de achterzijde (hoog 6.5 cm), à jour bewerkt,

no. 128 met staande vrouwenfiguur aan de voor- en spiraalranken aan de achterzijde (hoog 7 cm).

no. 129 met staande mannenfiguur aan de voor- en staande vrouwenfiguur aan de achterzijde (hoog 7.5 cm).

no. 131 met řši-figuur (hoog 7 cm).

no. 132 met buddha- of řši-figuur (hoog 6 cm).

no. 133 met „monocle-motief” (hoog 6 cm).

no. 134 met drie letters in goud, waarvan de beide buitenste uitgebroken (hoog 6.5 cm).

no. 135 — 138 onversierd (hoog 8, 4, 8, 6 cm).

Brons. Herkomst onbekend³⁾.

j. Buddhistische attributen.

C 139. Stûpa, bestaande uit een geprofileerden, cirkelronden yoni-voet, van antefixen voorzien, waarop een lotuskussen ligt. Daarop bevindt zich een dagob met grotere diameter boven dan beneden, voorzien van antefixen en guirlanden. De dagob is bekroond met een pyramide van 21 chattra's, waarvan de juiste omvang door breuk niet te bepalen is en die bekroond wordt door een op een lotuskussen gelegen ratna. Dagob en voetstuk hol. Voor het bevatten van een relik? Brons met groen patina. Hoog 28.5 cm. Herkomst onbekend.

1) Vergelijk de in Siam gebruikelijke aschurnen; DÖHRING, Siam, deel II, fig. 35 — 37 (Folkwang).

2) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 127.

3) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 121.

C 140 — 144. Pātra's, buikig model, van geciseleerd ornament aan den rand voorzien. Brons. Hoog 6.5, 4.5, 4, 4, 4, opening 17.5, 11.5, 11.5, 11.5, 11.5 cm. Herkomst onbekend.

C 145. Pātra, trifoliënmodel. Hoog 4 cm., opening 11.5 cm. Brons. Herkomst onbekend.

k. Ringen en banden.

C 146 — 155. Enkelringen van koper of brons. Diameter 5 — 9 cm. Herkomst onbekend.

C 156 — 166. Vingerringen van goud. Met gestyleerd çri-teeken (no. 156 — 159), met ster-vormige figuur (no. 160), met bladspiraal-ornament (no. 161), met steenen, waarvan één een met een staanden Nandi gegraveerde agaath is, afkomstig uit de omgeving van den Bārāboeḍoer (no. 162 — 164), van dik gouddraad gevlochten (no. 165 — 166).

C 167 — 168. Vingerringen van zilver, gevlochten van dik zilverdraad.

l. Andere lijfsieraden.

C 169 — 209. Lijfsieraden van goud of fragmenten daarvan, in wajra-vorm, antefix-vorm, ringvorm enz.. Bestemming onbekend. Alle uit de omgeving van Bārāboeḍoer.

m. Munten.

C 210 — 217. Zilveren Mā-munten. Herkomst onbekend ¹⁾.

C 218. Gouden muntje met stempel (voetsporen?). Herkomst onbekend.

n. Diversen.

C 219. Kūrma van goudblik, uit het tjaṇḍi-depot van no. D 12. 4 cm. Van Gēdjajan.

C 220. Nāga van goudblik, 7 cm. Uit het tjaṇḍi-depot van no. D 12. Van Gēdjajan.

C 221 — 222. Steenen uit ringen, waarvan een, een agaath, gegraveerd is met een liggenden Nandi, waarboven een maansikkel. Herkomst onbekend.

C 223. Gietvorm voor klei-stūpa's, van buiten klokvormig met hals en dop. Van binnen het negatief van een stūpa, bestaande uit een klokvormigen dagob met pinakel, tegen den voet waarvan een achttal kleinere klokvormige stūpa's en relief zijn aangebracht; zoowel de groote als de kleine dagobs staan op een geprofileerden voet. Brons. Hoog 10 cm. Herkomst onbekend ²⁾.

C 224. Oorkonde-plaat van brons, beschreven aan weerszijden met 11 regels middenjavaansch schrift. Bevattende tweede en derde zijde eener door Rake Lokapāla uitgevaardigde oorkonde en gevonden in de désā Manggoeng (Wānāsari). De tweede plaat, begin en einde der oorkonde bevattende, berust in de Sultanaatscollectie ³⁾.

C 225. Driepoot, voor het plaatsen van bolvormig wijwatervaatwerk. Brons. Hoog 3.5 cm.. Herkomst onbekend.

C 226. Troon voor een staand beeld van Çiwa, bestaande uit rechthoekig voetstuk, rond lotuskussen, prabhāmaṇḍala en chattra. Aan de voorzijde van het voetstuk is een Nandi afgebeeld. Brons. Hoog 19 cm. Herkomst onbekend.

1) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 56 rechts-boven.

2) Gepubliceerd in O.V. 1918 : 100 en Cultuurgesch. enz. fig. 50, 51.

3) Gedeeltelijk gepubliceerd in O.V. 1925 : 171 vlgg. en 1926 : 60. Een aanvullende publicatie zal in het T.B.G. worden opgenomen.

C 227. Nap, in den vorm van een schedeldak. Schedelnap? Aan den rand met geciseleerd ornament voorzien. Hoog 7 cm., grootste diameter ± 20 cm. Zeer geschonden. Brons. Herkomst onbekend ¹⁾).

C 228. Schaal met deksel, op een vierkante van voet en kapiteel voorziene en op de zijvlakken met geïncrusteerd ornament versierde zuilvormige standaard. Bestemming onbekend. Afmetingen door breuk niet nader op te geven. Brons. Herkomst onbekend ²⁾).

D. *Bouwfragmenten van steen.*

D 1. Kinnari, en haut relief met uitgespreide vleugels. Hoog 57 cm. Vulkanische andesiet. Van het Diëng-plateau.

D 2. Singha, Bârâboeðoer-model. Hoog 45 cm. Vulkanische andesiet. Herkomst onbekend.

D 3. Trap-makara, waarvan de slurf in een singha-buste overgaat, terwijl in den muil een godenbuste is aangebracht, die met beide handen een lusvormig snoer vasthoudt, dat van den slurf afhangt. Onafgewerkt. Hoog 88 cm. Vulkanische andesiet. Uit de kali Tjoðé.

D 4. Yoni, met onversierde tuit, geprofileerd. Hoog 55 cm., breed 55 cm., lang 55 cm. Vulkanische andesiet. Van Boeloës.

D 5. Bovendorpel, met kâla-kop versiering, waarboven wolkenmotieven met řši-figuren. Fragment. Hoog 48 cm., breed 36 cm., lang 113 cm. Vulkanische andesiet. Van Gamping.

D 6 — 11. Tjañdi-fragmenten; topstukken, hoek- en midden-antefixen enz. Vulkanische andesiet. Van Tjêbongan.

D 12. Asch-kist, waarin de no's C 219 en C 220 gevonden zijn. Bij de ontdekking door de bevolking reeds leeggehaald. Met deksel. Mergel-steen. Hoog 22 cm., breed 15 cm. Deksel diamantvormig toeloopend. Van Gêdjajan.

D 13. Reliefpaneel, met voorstelling eener godenfiguur, staande, rechterhand in een mûdra voor den borst de upawîta houdende, linkerhand met een langgesteelde utpala. Vol ornaat. Rechts van de figuur een nis-pilaster met makara-kapiteel (naar binnen gekeerde makara). Hoog 100 cm. Vulkanische andesiet. Van Prambanan.

---

1) Zie Djâwâ 1929 : 14 vlgg. Volgens de eigenaresse der collectie zou no. C 227 een sirih-bakje zijn geweest, oorspronkelijk op een voet geplaatst. Vreemd blijft dan echter de afwezigheid van een naar buiten omgebogen rand.

2) Men vindt dit stuk vaatwerk op een der Bârâboeðoer-reliefs; zie Cultuurgeschiedenis enz. fig. 34 links van Mâyâ.

GLOSSARIUM.

akṣamālā — uit akṣa-pitten vervaardigd gebedsnoer, kluizenaarsattribuut, attribuut van Ćiwa, Awalokiteṣwara, Gaṇeṣa, Brahmā enz.

Akṣobhya — dhyāni-buddha van het Oosten, kenbaar aan bhūmisparṇamudrā. Attribuut: wajra. Rijdiër : olifant. Zijn dhyāni-bodhisattwa is Wajrapāṇi.

Amitābha — dhyāni-buddha van het Westen, kenbaar aan dhyāni-mudrā. Attribuut: pātra. Rijdiër : pauw. Zijn dhyāni-bodhisattwa is Awalokiteṣwara.

angkuṣa — olifantshaak ; komt bij het Ćrī-teeken voor. (Zie aldaar).

añjali — eerbiedsbetuiging, overeenkomende met de Javaansche sēmbah.

antefix — sierstuk, waarvan de kern een driehoeksvorm vertoont en dat bij bouwwerken op de uiteinden en in het midden van uitstekende lijsten wordt geplaatst. De oorsprong moet gezocht worden in de Grieksche akroteriën. Veelal met een kāla-kop versierd.

ascetenhaartooi — haartooi, bestaande uit symmetrisch opgebonden, met leem samengekleefde haartressen. Kluizenaarsattribuut. Duidt op het verrichten of verricht hebben van ascese. Wordt vooral gevonden bij Ćiwa, Awalokiteṣwara, Gaṇeṣa, Brahmā enz..

aschkist — steenen, van een deksel voorziene, meestal in 9 vakken verdeelde kubusvormige kist, waarin, behalve een weinig verbrandingsresten van een overleden vorst, uit edele metalen vervaardigde goden-symbolen en edelsteenen werden gedaan, en welke in den put eener tjaṇḍi werd bijgezet, recht onder het god-vorstenbeeld. Verschillende afwijkingen in vorm komen voor. (Zie tjaṇḍi-depôt).

aschurn — voor Java niet bewezen, doch in Siam en andere Buddhistische landen gebruikelijke vaas tot het opnemen van de vorstelijke asch. Metaal.

asura — daemonisch wezen.

beurs — attribuut van Kuwera (Kubera), oorspronkelijk een juweelenspuwende ichneumon, nakula, later de uit de huid van dat diertje gemaakte beurs. Kuwera is rijksdomsgod.

bhūmisparṇa-mudrā — handhouding der rechterhand, waarbij met den binnenkant der aaneengesloten vingertoppen de aarde wordt aangeraakt. Beteekenis: „aanraking der aarde”, d.w.z. door den Buddha, toen hij de Aardgodin als getuige opriep voor zijne welbestede vorige levens. Attribuut van Akṣobhya, en van Ćākyamuni om de bodhi (het oogenblik van het verkrijgen van het goddelijke inzicht) aan te geven.

bodhi — „ontwaking”, d.w.z. het feit dat de Buddha zijn leer vond; geschiedde te Bodhgayā onder den bodhi-boom, gezeten op de wajrāsana. Zie aldaar.

bodhisattwa — hij, wiens sattwa (wezen) de bodhi (ontwaking) is; wezen, dat voor het bereiken van den nirwāṇa-toestand gereed is; elke monnik, die „volleerd” is. Zie ook: dhyāni-bodhisattwa.

buddha — „ontwaakte”, wezen, dat den nirwāṇa-toestand heeft bereikt. Meestal onwezenlijk gebruikte term om verschillende figuren uit het Buddhisme aan te duiden o.a. Ćākyamuni (de Buddha), diverse dhyāni-buddha's enz..

cakra — zonnerad-symbool, vaak als werprad (*discus*) verklaard. Attribuut van Wiṣṇu, Durgā mahīṣāsuramardini en diverse andere godheden. Komt vaak met de ṇangkha in een paar voor ; is soms van vlammen voorzien en kan zoowel horizontaal als verticaal op de vingertoppen worden gehouden.

ṇakti — verpersoonlijkte energie van een godheid, vrouwelijk voorgesteld. Zie Tārā.

Çākya-muni—naam voor den stichter van het Buddhisme, die uit het geslacht der Çākya's stamde en een muni (kluizenaar, monnik) was.

cāmara — vliegenwaaier (oorspronkelijk gemaakt van de staartharen van een camara, yak), in den Archipel later als wijwaterkwast opgevat. Attriboot van Çiwa, paarsgewijze voorkomend met de akṣamālā.

çangkha — schelp-attriboot (*turbinella*) van Wiṣṇu, Durgā, een andere godheden. Komt meestal paarsgewijs met de cakra voor en heeft soms vleugels, terwijl de cakra dan gevlamd is. Het çangkha-symbool wordt veelal op bronzen vaatwerk aangetroffen, al of niet verstyleerd; soms dient de ç. om er lotusbloemen in te steken. Zie Çrī-teeken. De natuurlijke ç. was bij het overige rituele vaatwerk en andere utensilia op de priesterschaal gelegen.

çaru — pijl, paarsgewijs met de dhanu, boog, voorkomend attriboot van Durgā en andere godheden.

chattra — zonnescherf, teeken van waardigheid, zooals de Javaansche pajoeng. Komt in een on-even aantal boven elkaar aan één steel aangebracht als pinakel ter bekroning van stūpa's voor. Behoort boven elk godenbeeld te worden aangebracht, doch ontbreekt zeer vaak, aangezien de ch. meestal los in een daartoe aanwezig oog werd gestoken. Niet zelden wordt de ch. door een ratna (juweel) bekroond, dat al of niet door verlenging een lingga-achtigen vorm kan hebben.

citroen — attriboot van Kuwera.

Çiwa — voor den Archipel hoofdgod der trimūrti (goden-trits Çiwa, Brahmā en Wiṣṇu). In de tjaṇḍi's meestal voorkomende in de gedaante van Mahādewa, Oppergod; zoo ook in onze bronsjes. Zeer verwant aan Awalokiteçwara, waarvan hij somwijlen niet te onderscheiden is; feitelijk is Awalokiteçwara in enkele vormen een buddhistische Çiwa. Attributen: akṣamālā en cāmara. Rijder: Nandi. Vele vorsten zijn in hunne tjaṇḍi's als Çiwa bijgezet. De lingga geldt als zijn symbool, zooals de stūpa die van Buddha is.

Çrī-teeken — in den Archipel een mystieke syllabe ter aanduiding van Durgā (in Indië is Çrī de naam van Wiṣṇu's çakti). Komt zeer veel voor op ringen, priesterschalen en ander offergereedschap en wordt door de gelijkenis met den vorm van de çangkha met deze laatste gaarne vereenzelvigd en in beeld samengesmolten. Heilbrengend teeken, doch tevens waarschijnlijk vorstenteeken, daar deze syllabe immer voor den vorstentitel geplaatst werd. Staat vaak op een lotus tusschen twee angkuça's, welke combinatie een symbolische aanduiding is voor de door olifanten met wijwater begoten godin Çrī.

Cundā — tārā (zie aldaar), welke met den Awalokiteçwara-vorm Amoghapāça schijnt samen te hangen, althans enkele van diens kenmerkende attributen vertoont. Meestal in veel-armigen vorm voorgesteld.

Çyāma-tārā — zoogenaamde „groene” Tārā, behoorende bij Awalokiteçwara. De huidskleur schijnt op die der Hindu's van hooge kaste te duiden, in tegenstelling tot die der „witte” Tārā, welke van Chineesche herkomst schijnt te zijn (zie Sīta-tārā). Attributen: utpala en wara-mudrā.

dagob — koepel-vormig hoofddeel van de stūpa. Ook wel gebezigd om de geheele stūpa aan te duiden. De koepel-vorm werd gewijzigd o.a. in klok-vorm dan wel in meer gerekten vorm gebracht, dit laatste waarschijnlijk onder invloed van den lingga. Buddhisme en Brāhmaṇisme waren op Java vormen van één godsdienst, differentiaties van één principe. Zie nog onder stūpa.

dewa — aan den kringloop der wedergeboorten onderworpen hemelbewoner, 33 in getal; godheid.

x dhanu — boog; komt als goden-attriboot paarsgewijs voor met de çaru, pijl.

dhwaja-mudrā — handhouding, waarbij de rechterhand de gebogen vingers der linkerhand omsluit. Ook wel wajra-mudrā genoemd; op Java vaak voorkomend, daarbuiten zeldzaam. Behoort bij Wairocana.

dhyāni-bodhisattwa — goddelijk, uit een door een dhyāni-buddha op aarde gezonden lichtstraal ontstaan wezen, dat, na den dood van een der reeks menschelijke buddha's en vóór het optreden van een nieuwe, de menschheid voor ondergang behoedt en de leer beschermt. Zij hebben de beteekenis van een Heiland verkregen, om wiens voorspraak men smeekt.

dhyāni-buddha — in nirwāṇa-toestand verkeerende, in de hemelen verblijf houdende buddha, waarvan er verscheidene bestaan, die elk in een bepaalde periode der wereldgeschiedenis een menschelijken buddha op aarde doen prediken en na diens dood een dhyāni-bodhisattwa tot aanzijn brengen, om gedurende de rest hunner periode de menschheid te helpen. Ontstaan onder Perzischen invloed. De opvattingen op Java te hunnen opzichte verschilden aanmerkelijk van die in Indië.

dhyāni-mudrā — handhouding, waarbij de handen, met de palm naar boven, op elkaar in de schoot gelegd worden. Dhyāni = meditatie.

driepoot — op drie korte pooten rustend onderstel voor het plaatsen van wijwatervaatwerk met bolronden onderkant.

Durgā mahiṣāsuramardinī — çakti van Çiwa, afgebeeld als bestrijdster en overwinster van den stier-daemon Mahiṣa. Komt bij tjaṇḍi's geregeld in de noordelijke nis voor en zou het bijzettingsbeeld van 's konings hoofdvrouw zijn. Zeer veel voorkomende voorstelling op Java ; in Indië minder algemeen.

gadā — knots. Attribueert van Wiṣṇu en andere godheden.

Gaṇeça — olifantkoppige god, die hinderpalen uit den weg ruimt en met Çiwa in verband gebracht wordt. Vandaar zijn hoofdtooi met schedel en maansikkel, slangen-upawīta en akṣamālā. In de andere achter-hand houdt hij gemeenlijk de paraçu. Het tandbrok in een zijner voorhanden houdt verband met een legende, waarin hij door een gevecht een zijner slagstanden kwijt raakte. Komt geregeld in de westelijke nis van tjaṇḍi's voor, of, indien de ingang op het Westen staat, in de oostelijke; het zou het bijzettingsbeeld van 's vorsten patih zijn. Zijn beeld werd afzonderlijk op magisch gevaarlijke plaatsen opgesteld (rivier-overgangen e.d.). Rijder : mūṣika.

Garuḍa — rijder van Wiṣṇu, oorspronkelijk zonne-arend van den zonnegod, die Wiṣṇu was. Aartsvijand der nāga's, vaak afgebeeld met slangen in de klauwen.

Gautama — patronimicum van den buddha Çākyamuni (afstammeling van Gutama).

ghaṇṭā — priesterschel, langdurig en aanhoudend gerinkeld bij het opzeggen der gebeden en aanbieden der offers ; de versiering, welke het meest op Java voorkomt, is die met een wajra, wat op Tantrisme kan wijzen, — een in den loop der eeuwen op Java aan macht winnende priestersecte was die der wajradhara's (wajra-dragers). Andere versieringen zijn die met een cakra, triçūla, Nandi, singha, nāga, garuḍa, Gaṇeça, kakatoe, menschen- of godenfiguren enz. enz. ; (één exemplaar vertoont een in een hand gehouden dij-bot, *os femoris*) ; zij hebben waarschijnlijk een sectarische beteekenis gehad.

guirlanden — gebruikelijke versiering onderaan een kroonlijst bij bouwwerken, waarbij de guirlanden geacht kunnen worden daaraan als het ware opgehangen te zijn. Niet zelden brengt men vogels (kakatoe's) in de bogen aan, of laat men schellen tusschen dezulken afhangen. Guirlandebanden worden meer in de Middenjavaansche dan in de Oostjavaansche kunst gevonden.

Guru — ook wel Mahāguru (Leeraar of Groote Leeraar), naam, welke gegeven wordt aan de leeraarfiguur (kluizenaar), welke in de zuidelijke nissen der tjaṇḍi's pleegt voor te komen en waarin men een afbeelding van Çiwa als Guru meent te herkennen. Daar de goden-combinatie der Javaansche tjaṇḍi's in Indië weinig of niet voorkomt, weet men niet of dit juist is. Anderen zien er Agastya, een der Wijzen, in. Attributen : kamaṇḍalu en triçūla, akṣamālā, puntbaard en buik. Bij de huidige Javanen heet Çiwa Mahādewa : Baṭārā Goeroe ; de oorsprong van deze begripsovergang ligt in het duister. Het zou het bijzettingsbeeld van 's vorsten hofpriester en leeraar zijn.

haar-tooi (hoofd-tooi) — term, om aan te duiden, dat de zoogenaamde kroon bestaat uit een hoog opgemaakten haartooi, welke door het insteken van gouden sieraden en bloemen en het opbinden met diademen enz. tot een schijnbare kroon is geworden.

hangklok — niet met een klepel geluid, doch tegen den rand geslagen ; opgehangen in klooster, tempel of kluizenarij, diende zij waarschijnlijk om den goden kennis te geven van de aanwezigheid van vereerders ; oorspronkelijk een evenals de ghaṇṭā op geluidsmagie teruggaand middel tot zuivering van een plaats van kwade invloeden. Vaak van jaartallen of inscripties voorzien; geliefde bekroningen (waaraan oog, ketting met haak) waren vooral de singha en Nandi.

juweel — zie ratna.

juweelpotten — attribuut van Kuwera (rijkdomsgod).

kaḍirisch schrift — sterk gefigureerd en in kwadraten gecomponeerd Oudjavaansch schrift, aangewend voor korte spreken, meerendeels met dubbele of verborgen beteekenis. Voorkomende op hangklokken, spiegelhandgrepen, ringen (in eenvoudigen vorm), doch ook op beelden enz.. Ontwikkelt zich sterk sinds de 9e eeuw in Oost-Java.

kain — om de heupen en beenen gewikkelde lap goed, naar het schijnt onder Hindu-invloed in gebruik gekomen en eerst bij de hogere standen in zwang. Van zijde of katoen. Naast de daarop voorkomende horizontaal verloopende baan-motieven, komen ook diagonaalsgewijs verloopende bloem- of stermotieven voor. Het is niet uit te maken of deze motieven gebatikht dan wel geweven waren ; waarschijnlijk was het laatste het geval.

kakatoe — geliefd motief bij de versiering der guirlandebanden e.d. doch ook bij lampen, hangklokken enz..

kāla-kop — motief van onbeperkte verbreiding en toepassing. Daemonen-hoofd (Oost-Java), zich ontwikkeld hebbende uit den leeuwenkop (Midden-Java, Indië). Er werd waarschijnlijk een onheil-afwerende beteekenis aan gehecht (zonne-symbool). In Midden-Java komt de kāla-kop vrijwel geregeld voor in combinatie met een of twee makara's.

kamaṇḍalu — wijwaterkruik of -flesch. Attribuut van verschillende godheden (Amoghapāṣa, Guru enz.). Symbool voor het kluizenaarschap, zooals akṣamālā en asceten-haartooi. Ook wel kuṇḍi geheeten (= Jav. gēṇḍi).

khadga — zwaard, attribuut van Durgā, Mañjuçrī enz.. Het komt vaak paarsgewijs met een schild voor.

kinnarī — hemelsch wezen, voorzien van vogellichaam en godinnen-buste. Ook mannelijke komen voor (kinnara).

kūrma — schildpad, aardsymbool en dus o.a. aangebracht aan yoni's. Een uit goudblad geknipte k. wordt vaak onder de metalen voorwerpen in de asch-kisten der tjaṇḍi's gevonden.

Kuwera — rijkdomsgod, Heer van het Noorden en der yakṣa's. Afgebeeld als dikbuikig vorst met citroen en nakula, gezeten op een juweelpotten-troon. Geliefkoosde voorstelling op Java. In het Buddhisme meer onder den naam Vaiçravaṇa bekend, een der 8 lokapāla's, windstreekhoeders.

lalitāsana — zie zitwijzen.

lampen — werden in grooten getale opgegraven, meerendeels uit brons en voor verlichting door oliepijpen ingericht. Meerendeels zijn het hanglampen, waaraan men gaarne ter versiering verhaal-motieven verwerkte, soms tot geheele voorstellingen uitgewerkt.

lingga — Āiwa-symbool, oorspronkelijk *phallus*, later gestyleerd en tot hemelsymbool geworden, op den Archipel in verband gebracht met de daar gebruikelijke opstaande voorouderstenen.

Staat in de yoni (aardsymbool, vrouwelijk symbool) en is een korte, van boven koepelvormig afgeronde cylinder. In tjaṇḍi's in de plaats van het beeld van Ćiwa Mahādewa als bijzettingsbeeld van den vorst.

lokapāla — windstreekhoeder (waarvan er 8 waren); naam van een Raka (landheer), die omstreeks 900 A.D. koning was van Java. Komt voor op de oorkonde uit de collectie Resink-Wilkens, waar hij een désā in de Goenoeng Kidoel (bij Wānāsari) tot apanage maakt van zijn zoon, prins Bhūmijaya.

lotuskussen — zie padmāsana.

maansikkel — nek-sieraad voor jeugdige personen. Attriboot van Ćiwa.

makara — monster-dier, met het waterig element verband houdend en in tegenstelling staande tot het vurige kāla-symbool; combinatie van olifant, ram, krokodil, tapir enz. Wordt gebezigd als trapvleugel-einde, als spuijer, en komt voor als uiteinde van de band, welke aan weerszijden van een nis of poort van het daarboven aangebrachte kāla-motief afdaalt. Speciaal op Midden-Java; op Oost-Java meerendeels vervangen door nāga's. Komt bij godentronen voor aan de uiteinden van de kroonlijst der rugleuning.

makuta — vorstenkroon (niet uit een opgemaakten haartooi bestaande), naar boven conisch toeloopend en met een ratna bekroond.

maṇḍala — kring, magische cirkel, groep van godenfiguren.

Mañjuṣrī — bodhisattwa van Chineesche (?) herkomst, die de onwetendheid bestrijdt. Attriboot: boek op utpala. Heeft meestal den maansikkel in den nek en steeds een jeugdig voorkomen, vaak een jongens-haartooi; houdt soms een zwaard.

Mānuṣi-buddha — menselijke buddha, telkens aan den aanvang eener wereldperiode één; die van onze periode is Ćākyamuni.

monocle-motief — motief van een kāla-kop met één oog; zou ontstaan zijn uit een op een hoekantefix aangebracht en dus om den hoek omgebogen kāla-motief. Vooral in de kaṇḍirische en singha-sārische periode geliefd (1000 — 1300) (Benaming van Brandes).

munten — platte ronde schijfjes zilver of goud, in sommige gevallen met een mā-teeken bestempeld en daarom mā-muntjes genoemd. Bestemming onzeker; pasmunt waren Chineesche duiten.

mūṣika — rat of muis, rijdier van Gaṇeṣa.

nāga — slangen-vorst, met een juweel op den kop gekroond; aard-symbool en aldus voorkomende aan yoni's. De aarde werd volgens sommigen geacht op 8 nāga's te rusten. Vaak verwarring (wel opzettelijk) met naga = olifant of berg. Uit goudblik geknipt komt de n. voor in de tjaṇḍidepôts.

nakula — ichneumon, slangen-vernietigende martersoort, attriboot van Kuwera, hetzij als levend dier, hetzij als van zijn huid vervaardigde beurs aangebracht.

Nandi — bultrund, rijdier van Ćiwa. Behoort vóór den tempel van dezen god te liggen, met den kop daarnaartoe gekeerd. Niet te verwarren met den buffel van Durgā, die haar rijdier niet is. Komt ook voor als motief voor klokbe kroningen e.d. Zou bijzettingsbeeld van 's vorsten senapati (generaal) zijn. Geliefde versiering van hangklokken en ghaṇṭā's.

nap — zie pātra. Etensnap, attriboot van Gaṇeṣa.

ornaat — het godenornaat is een vorstenornaat, de goden leefden als vorsten, de hemel was een kraton. Het bestaat uit een kroon dan wel een tot kroon opgemaakten haartooi, van onderen afgesloten door een diadeem, voorts oorhangers (zelden -ringen), halssieraad (aan een ketting of snoer om den hals hangend maansikkelvormig sieraad, soms in meerdere exemplaren), boven-, (midden-) en on-

derarmbanden (geornamenteerde banden met antefix-vormig sierstuk aan de buitenzijde), vinger-ringen (meestal om duim en andere vingers), udarabandha (versierde band om de maagstreek), diverse banden om de *kain* op te houden, enkelringen en teenringen. Daarbij komt dan nog de platte priesterband (zie aldaar) of de upawīta (z.a.). De vorm van den hoofdtooi verschilt naar rang of positie. Elke godheid leeft recht op het voeren van een chattra.

pāṇa — strik, attribuut van Amoghapāṇa en Yama, doodsgod.

padma — roode lotus, godenattribuut bij uitnemendheid, in het bijzonder van Awalokiteśwara in den vorm Padmapāṇi.

Padmapāṇi — Awalokiteśwara-vorm met wara-mudrā en padma als attributen. Dhyāni-bodhi-sattwa behorende bij Amitābha.

padmāsana — lotuskussen, godenzetel bij uitnemendheid; rond voor staande, ovaal of vierkantig voor zittende figuren. Elke aanraking van den grond door goden doet een lotus (padma) ontstaan, zoodat men er ook vindt onder de van een troon afhangende voeten enz. Hetzelfde geldt voor goddelijke voorwerpen, die alle op een p. behooren te rusten. Zie wajrāsana en zitwijzen.

paraṇa — bijl, attribuut van Gaṇeśa e.a.g.

pātra — bedelnap van den Buddha en van buddhistische monniken.

patroon — zie kain.

prabhāmaṇḍala — lichtglans in cirkel-, ellips-, ui-, ovaalvorm enz. achter een godenfiguur aangebracht en diens tejas, magische gloed, uitbeeldend (prabhā = glans en maṇḍala = kring). In sommige gevallen tot het hoofd beperkt, elders om het gansche lichaam aangebracht.

pralambapādāsana — zie zitwijzen.

priester — breede platte band, diagonaalsgewijs om het bovenlichaam gedragen en als aanduiding van het priesterschap opgevat.

priesterschaal — zie talam.

pustaka — boek, d.w.z. uit op elkaar gelegde langwerpige palmbladen samengesteld handschrift, attribuut van Mañjuśrī, Prajñāpāramitā, Amoghapāṇa, Brahmā enz.. In sommige gevallen op een utpala of padma liggend, in sommige gevallen in de hand gehouden en slechts een paar bladen uitmakend.

ratna — juweel, zeer verbreid versieringsmotief op kronen, bekroningen enz., doch ook attribuut van verschillende godheden als Ratnapāṇi e.a.. De vorm, waarin de r. wordt voorgesteld verschilt, doch gelijkt in eenvoudigste gedaante dien eener djamboe-vrucht (of peer-vrucht). Lichtende juweelen worden door nāga's onder den grond bewaakt; cintamaṇi is de naam van het tooverjuweel, dat wenschen vervullen kan (maṇi = ratna).

Ratnasambhawa — de dhyāni-buddha van het Zuiden, attribuut: ratna, mudrā: wara, dhyāni-bodhisattwa: Ratnapāṇi, rijdier: paard.

ringen — zie ornaat. Śrī-teeken, kaḍirisch schrift. Geliefkoosde steenen voor ringen waren kwarts, turkoois, kristal, cornalijn, serpentijn, granaat, robijn, agaat, amethyst e.a.. In facetten geslepen diamant kwam niet voor. Vele ringen dragen inscripties (namen?).

ṛṣi — kluizenaar, kenbaar aan puntbaard en kamaṇḍalu.

scheppers — dienden tot het scheppen van wijwater uit het wijwatervaatwerk; het wijwater speelde een zeer groote rol in den volksgodsdienst.

singha—leeuw, mythisch monster met horens, rijdier van Durgā, als tempelwachter en als motief voor bouwwerken gebezigd. Zie kāla-kop. Komt vaak voor als bekroning van hangklokken. Zie troon.

Sita-tārā—zoogenaamde „Witte Tārā” (zie Tārā). Behoort als çakti bij Awalokiteçwara. Met de kleur wordt de huidskleur bedoeld. Zie Çyāma-tārā. Attributen : padma en wara-mudrā.

spiegels — uit brons vervaardigde, al of niet verzilverde, gepolijste ronde schijf, op een handgreep gesoldeerd, hetwelk een omgekeerden T-vorm vertoont en vaak versierd is met letterschrift of voorstellingen. Behoorde o.a. tot de tempel-utensiliën. Spiegels in den van de Bārāboeðoer-reliefs bekenden vorm (met handgreep aan de achterzijde) zijn niet opgegraven.

stūpa — monument over de asch-relieken van den Buddha, later symbool voor het Buddhisme. Voornaamste onderdeel is het koepelvormig massief, dat later wijzigingen in vorm vertoonde en op Java, waarschijnlijk onder invloed van den lingga, een al of niet conisch toeloopende koepelvormig eindigende cylinder werd. De s. werd steeds bekroond door een oneven aantal chattra's. Attribueert van Maitreya, de toekomstige Buddha. Op Java veel gebruikt als monument over de asch van monniken of buddhistische vorsten (?), bekroningsmotief van buddhistische bouwwerken. Zie dagob.

sub-actieve houding — zie zitwijzen.

talam — priesterschaal, uit brons of rood koper, versierd met lotusmotieven, al of niet in vazen of çangkha's. Dienende om er het offergereedschap op te plaatsen (ghaṇṭā, wierookbrander, wijwa-tervaatwerk, wajra, çangkha enz.). In groote hoeveelheden opgegraven.

Tantrisme — verlossingspraktijken met behulp van daemonische elementen.

Tārā — „redster”, çakti van een dhyāni-bodhisattwa. Eigenlijk is dit slechts de naam voor de çakti van Awalokiteçwara, doch wordt ook wel voor andere gebruikt. Onderscheiden door tooi en attributen.

tijgerhuid — attribuut van Awalokiteçwara en Çiwa. Wordt van het middel afhangend gedragen.

tjaṇḍi-depôt — voorwerpen van goud- of zilverblik vervaardigd, edelstenen en resten van verbrand lijk, geborgen in de asch-kist (zie aldaar). Vaak door ondergraving uit den tjaṇḍi-put verwijderd en slechts in zeldzame gevallen volledig teruggevonden. Dienden om de nederdaling van de in de godheid verlorene ziel van den gestorven vorst mogelijk te maken en de dynastieke continuïteit te verzekeren.

triçūla — drietand, attribuut van Çiwa en çiwaitische figuren.

troon — zetel (āsana) voor een godheid, waarop meestal een padma ligt. Samengesteld uit een rechthoekig parallelepipedum op geprofileerde kroonlijst; de wanden soms à jour bewerkt. Soms van leeuwen als dragers voorzien. Aan de achterzijde een ruggestuk, waarvan de zijanten vaak voorzien zijn van olifanten, waarop klimmende leeuwen en waarboven makara's als uiteinden van de dwarsbalk ter hoogte van de schouders. Daarboven vaak prabhāmaṇḍala en chattra. Zie zitwijzen.

udarabandha — versierde band om het lichaam ter hoogte van de maagstreek.

upawīta — snoer hangende om het bovenlijf over den linkerschouder; kastenkoord. Soms van parels gemaakt, soms door een slang gevormd, soms dubbel en over beide schouders hangend (vrouwen-u.). Dit laatste ook wel bij figuren met jeugdig (= vrouwelijk) karakter, zooals Mañjuçrī.

ūrṇā — verhevenheid tusschen de wenkbrauwen, kenmerk van vele buddhistische figuren.

uṣṇīṣa — grootere verhevenheid op het midden van het hoofd, kenmerk van buddha's.

utpala — blauwe lotus, attribuut van Mañjuçrī, Wajrapāṇi, Çyāma-tārā. enz.

veeklokken — helm- of klokvormige schellen, ook wel kogelvormig (doch dan geen klepel, maar een rollend kogeltje), voor vee.

wāhana — rijdier n.l. van een godheid.

Wairocana — dhyāni-buddha van het Zenith, attriboot: cakra, mudrā: dharmacakra (prediken-de handhouding), dhyāni-bodhisattwa: Samantabhadra, rijdier: leeuw.

wajra — bliksemsymbool van Indra en verschillende buddhistische godheden. Attriboot van de secte der wajradhara's (w.-dragers, op Java eenmaal veel voorkomend). Wordt uitgebeeld door een aan beide uiteinden van vijf om de middelste gerangschikte punten voorziene korte staf.

Wajrapāṇi — dhyāni-bodhisattwa bij Akṣobhya. Sterke verwantschap met den dondergod Indra.

wajrāsana — „diamantzetel” of „bliksemzetel” van den Buddha bij de bodhi. Zie padmāsana en zitwijzen.

wara-mudrā — handhouding van hulp-verleening, waarbij de rechterhand naar beneden gestrekt is met de palm naar buiten.

Wasudhārā — tārā met rijstaar als attriboot. Een bepaalde vorm heet Wasuṣṛī (vgl. Dewi Çrī, de rijst-godin der Javanen).

wierookbrander — pot op ronden voet en met horizontaal ingelaten steel voor het branden van wierook, geplaatst op de priesterschaal.

wijwatervaatwerk — vaatwerk voor wijwater in vaas-, pot-, kom- of schaalvorm, gebruikt door den priester bij het officieeren. Sommige, voorzien van zodiak-teekens, worden slechts in Oost-Java en Bali gevonden.

witarka-mudrā — onderwijzende handhouding, waarbij duim en wijsvinger van de rechterhand bijeen gebracht worden.

Wiṣṇu — oorspronkelijk zonnegod, later lid van de trimūrti (trits van Çiwa, Brahmā en W.). Rijdier: Garuḍa, attributen: cakra en çangkha. Op Java de god bij uitnemendheid, die zich in vorsten incarneert.

yoni — voetstuk voor den lingga, vrouwelijk aardsymbool en, daar het godenbeeld als een menschelijken vorm verkregen hebbende lingga beschouwd kan worden, ook het voetstuk van godenbeelden. Meestal voorzien van andere aardsymbolen (nāga, kūrma enz.) en van een tuit, waarlangs het over beeld of lingga gegoten water kan afdruipeu om als wijwater te kunnen worden gebezigd.

zitwijzen — verschillende houdingen bij het zitten, (āsana), waaronder de zoogenaamde subactieve de meest voorkomende is (rechtervoet op de knieholte van het gevouwen linkerbeen, linker-voet al dan niet geheel onder de rechterknie verborgen). Voorts kent men o.a. de wajrāsana (gevo-
wen beenen met de voetzolen in elkaars verlengde in den schoot), de lalitāsana (rechterbeen afhan-
gend, linkerbeen al dan niet opgetrokken), de pralambapādāsana (beide beenen afhangend) en andere. Met het woord āsana duidt men echter ook den troon aan (zie aldaar), wat herhaaldelijk verwarring geeft. In de Indische mystiek spelen de zeer talrijke āsana's een groote rol.

zodiakbeker — zie wijwatervaatwerk.

zwaard — zie khadga.

Om redenen van typographischen aard kon een groot deel van de door den auteur gewenschte cursiveeringen niet worden aangebracht.

PANGÉРАН АRIĀ ADIPATI DANOERĒDJĀ VII, RIKSBESTUURDER VAN JOGJĀKARTĀ,

RIDDER IN DE ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW,
OFFICIER IN DE ORDE VAN ORANJE-NASSAU, OFFICIER
IN DE ORDE VAN DEN WITTEN OLIFANT

EN

PANGÉРАН АRIĀ ADIPATI DANOERĒDJĀ VIII, RIKSBESTUURDER VAN JOGJĀKARTĀ,

DRAGER VAN DE KLEINE GOUDEN STER VAN VERDIENSTE, EN VAN
DE GROOTE GOUDEN MEDAILLE VAN HET SULTANAAT JOGJĀKARTĀ.

Het was Zondag, 14 October 1933, toen zich in de vroege ochtenduren door de Sultansstad de mare verspreidde van het vrij plotseling verscheiden van den bejaarden Rijksbestuurder Pangéran Ariā Adipati Danoerēdjā VII ¹⁾. Vrij plotseling. Gedurende een vijftal maanden was hij aan het ziekbed gekluisterd, telkenmale nog door zijn ambtsplicht geroepen om besluiten, beslissingen te nemen, en ten slotte hadden zijn krachten, welke hij steeds ten dienste van den Kraton bleef stellen en die toch al aan het afnemen waren, hem begeven.

Geboren op Zaterdag-pon, 15 Roewah van het jaar Djé 1798 (20 November 1869) werd Radèn Mas Danoewinātā — hij heeft nimmer een jongensnaam gedragen — door zijn oom, wijlen Sultan VII, tot zoon geadopteerd en op 18jarigen leeftijd, nl. den 18den Poeāsā van het jaar Wawoe 1817 (29 Mei 1888), tot pangéran verheven onder den titel en naam van Pangéran Ariā Tjākrādingrat. Zijn moeder Ratoe Anggèr was het tweede kind en wijlen Sultan VII het eerste kind van wijlen Sultan VI.

1) Met Pangéran Ariā Adipati Danoerēdjā VII waren er in totaal eigenlijk 8 Rijksbestuurders geweest. Toen Danoerēdjā II in 1811 gedood was, verving Sultan II hem door zijn oom Mas Rijā Mandoerā, later Kjahi Toemēnggoeng Sindoenēgārā geheeten, hetgeen echter plaats vond zonder voorkennis en goedkeuring van het Gouvernement. Deze Rijkbestuurder Danoerēdjā III werd als zoo-

Na het overlijden van zijn vader Pangéran Ariā Joedānēgārā II werd hij op den 24sten Djoemādilakir van het jaar Ehé 1828 (9 November 1898) in diens plaats benoemd tot Wēdānā (chef) van de Kori, het kantoor voor de correspondentie van den Sultan met den Rijksbestuurder, onder den titel en naam van Pangéran Ariā Joedānēgārā III.

Bij Gouvernementsbesluit van 26 September 1911 No. 28 werd de toenmalige Rijksbestuurder Radèn Adipati Danoerēdjā VI op verzoek met ingang van 15 October 1911 eervol uit 's Lands dienst ontslagen en Pangéran Ariā Joedānēgārā met ingang van dien datum belast met de waarneming der functiën van Rijksbestuurder.

Zijn definitieve benoeming geschiedde bij Gouvernementsbesluit van 6 Maart 1912 No. 5 onder toekenning van den titel en naam van Pangéran Ariā Adipati Danoerēdjā.

Droegen al zijn voorgangers evenals die in Soerākartā den ambtstitel Radèn Adipati, Pangéran Ariā Joedānēgārā mocht zijn pangéranstitel behouden;

danig niet erkend, moest later aftreden en werd door den Gouverneur-Generaal Daendels vervangen door Radèn Toemēnggoeng Soemādipoerā, Boepati van Djapan, het tegenwoordige Mādjakērtā.

Een portret van P. Ar. Ad. Danoerēdjā VII heeft Djāwā reeds in zijn vorige nummer opgenomen, tegenover blz. 98.

*Kangdjërg Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ VIII, Pëpatih Dalëm ing Karaton Ngajogjâkartâ toewin
Goesti Kangdjëng Ratoe Tjândrakirânâ, poetrâ Dalëm poetri swargi Sampéjan Dalëm
Ingkang Sinoewoen Kangdjëng Soeltan Amëngkoeboewânâ VII.*

*Komst van den nieuwbenoemden Rijksbestuurder
ten Gouverneurshuize.*

*De nieuwbenoemde Rijksbestuurder met den Hoofd-
pangoloe en de Regenten.*

*De nieuwbenoemde Rijksbestuurder brengt Z.H. den
Sultan de kniekus.*

*De nieuwbenoemde Rijksbestuurder drukt den
Gouverneur de hand.*

maar ter onderscheiding van de pangé-rans adipati ariâ, dat zijn de Kroon-prinsen van Sultanaat en Soenanaat en de Hoofden van het Pakoe-Alamsche en het Mangkoenëgaransche Huis, en van eventueel andere speciaal tot pangé-ran adipati verheven pangé-rans, had hij zich te noemen en schrijven Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ. De naam Danoerëdjâ is de eere naam van den Rijksbestuurder van Jogjakartâ.

Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ VII heeft den Kraton 35 jaren gediend, waarvan 23 jaren onder Sultan VII, en den Lande 22 jaren, gedurende welken tijd hij zich heeft doen kennen als een ijverig en trouw dienaar van den Vorst en van de Nederlandsch-Indische Regeering. Als blijk van waardeering voor zijn den Lande bewezen diensten was hij gerechtigd tot het dragen van de heide in den titel van dit opstel vermelde Nederlandsche decoraties, terwijl bij de viering van zijn 64sten verjaardag op 26 December 1930 de Landvoogd hem bij een persoonlijk schrijven Zijne gelukwensen aanbood. Voorts heeft, naar men reeds zag, ook de Koning van Siam hem onderscheiden.

De betrekking van Patih of Pëpatih is een merkwaardig ambt. De Patih is de eerste minister, raadgever en de uitvoerder van de bevelen van den Vorst. Door hem emaneeren alle vorstenbevelen. Hij is l'administrateur du royaume, hij bestuurt het Rijk namens den Vorst, vandaar de Nederlandsche vertaling Rijksbestuurder.

Hij is de warangkadalëm, de schede van den Vorst, waarbij dus de Vorst vergelegd wordt met een kris. Alleen in bijzondere gevallen treedt de Vorst op den voorgrond; de Rijksbestuurder is degene die namens den Vorst alles afdoet.

Blijkens het boek Pârâmasésâ van Sultan Agoeng van Mataram, hetwelk de principes van het boek Râdjâ Kâpâ-Kâpâ uitwerkt, wordt in de Javaansche monarchie de verhouding Vorst-Pëpatih be-

schouwd als een ordening Gods om Diens algeheele omvatting van deze wereld te realiseeren, de omvatting in de tweeëenheid van Wezen en Schijn, Inhoud en Verschijning, Geest en Materie.

Oorspronkelijk was een Rijksbestuurder trouw en gehoorzaamheid verschuldigd uiteraard alléén aan den Vorst, die hem dan ook had aangesteld. In de houding van Radèn Adipati Nâ-tâkoesoemâ, den Rijksbestuurder van Kartâsoerâ, in het jaar 1740 gedurende de Chineesche onlusten, heeft de Oost-Indische Compagnie echter aanleiding gevonden om in de positie van Rijksbestuurder een verandering aan te brengen.

Voortvluchtige benden Chineezzen van Batavia zwierven overal op Java rond. Pakoe Boewânâ II van Kartâsoerâ werd toen tusschen twee partijen heen en weer geslingerd. Aan het hoofd van de eene partij stond zijn moeder Ratoe Agëng, die een bondgenootschap met de Hollanders wenschte, en aan het hoofd der andere de Rijksbestuurder Radèn Adipati Nâ-tâkoesoemâ, die een verbond met de Chineezzen sloot om de Hollanders te verdrijven.

De Vorst besloot, in het openbaar met de Compagnie in goede verstandhouding te blijven, maar in het geheim de zaak der Chineezzen zooveel mogelijk te steunen.

Spoedig kwam het tot een openlijk optreden en overal werd de krijg uitgeroepen. De Soesoehoenan zocht zijn toevlucht bij de Compagnie, de benden van Chineezzen en Javanen verklaarden Pakoe Boewânâ II vervallen van den troon en riepen Radèn Mas Garëndi, een kleinzoon van Soenan Mas (Mangkoerat III), een zijner voorgangers, uit als Soesoehoenan, die zich echter na eenigen tijd aan de Hollanders moest overgeven en verbannen werd. Radèn Adipati Nâ-tâkoesoemâ, die op last van zijn Vorst de Chineezzen gesteund had, werd daarop door de Compagnie uit zijn ambt ontzet.

De Compagnie achtte het geraden voortaan zeker van haar zaak te zijn en eischte van den naar Pânârâgâ uitgeweken Soesoehoenan Pakoe Boewânâ II het benoemingsrecht van den Rijksbestuurder, hetgeen vastgelegd werd in de in de maand Juli te Pânârâgâ afgelegde verklaring, later herhaald in het contract

van 11 November 1743, te Kartasoerå geteekend.

De nieuwe Rijksbestuurder van Pakoe Boewånå II, sedert verhuisd naar Soeråkartå, beloofde toen :

„dat wanneer de beveelen, die ik van „den Soesoehoenang, koom te ontfangen, onverhoopt en teegens alle verwagting strijdig mogten wezen, teegens „die, welke mij door de Compagnie „worden gegeven ik alsdan de „beveelen van de Compagnie de Praeferentie zal „geeven”, terwijl in navolging hiervan de belofte van den eersten Rijksbestuurder van Jogjåkartå luidde :

„dat wanneer de beveelen die ik van „mijn Vorst den Sultan koom te ontfangen van dien aart mogten zijn dat „dezelve de scheyding van de Compagnie „van mijn Vorst den Sultan of de verwijdering tusschen mijn Vorst den Sultan en den Keyzer van Solo mogten „kunnen tengevolge hebben dat ik „die alsdan nimmer ofte „ooyt zal obedieeren”.

In de najaarszitting van den Volksraad in het jaar 1927 heeft het Volksraadslid Pangéran Ariå Adiwidjå de tweezijdige positie van den Rijksbestuurder ter sprake gebracht nl. een ambtenaar van het Zelfbestuur te zijn, doch krachtens het contract van Pånårågå en Kartåsoerå, hierboven genoemd, benoemd te worden door de Regeering, door wie hij ook ten deele wordt bezoldigd.

De Rijksbestuurder heeft het bewind in handen namens den Vorst en is diengevolge zijn eerste raadsman. Wil deze behoorlijk die functie kunnen verrichten, dan behoort aan hem ook het volste vertrouwen gegeven te worden; aldus de zienswijze van genoemd Volksraadslid.

Naar het oordeel van Pangéran Ariå Adiwidjå kan hem echter dit volste vertrouwen niet geschonken worden, wijl hij behalve ambtenaar van den Zelfbestuurder, ook ambtenaar is van het Gouvernement. Ook voor den Rijks-

bestuurder zelf is zijn positie niet gemakkelijk, waar hij twee heeren moet dienen.

Door genoemd Volksraadslid werd toen de vraag opgeworpen, of voortgegaan moest worden met de toekenning van Gouvernementswege van een salaris aan den Rijksbestuurder en of wijziging behoorde te worden gebracht in de tot dusverre gevolgde wijze van benoeming en eedsaflegging.

Naar het oordeel van de Regeering evenwel levert de huidige regeling van de positie van den Rijksbestuurder de meeste waarborgen op voor een goede bestuursvoering in het belang van alle belanghebbenden, voorts vormt zij, Haars inziens, geen beletsel voor een goede verstandhouding tusschen de Regeering en het Zelfbestuur. Het voordeel van de tegenwoordige regeling ligt hierin, dat de Rijksbestuurder, veeleer dan enkel de dienaar van het Land of van het Zelfbestuur, zich een hooge mate van onafhankelijkheid in zijn oordeel over bestuursaangelegenheden kan veroorloven. De praktijk heeft ook uitgewezen, dat de omstandigheid dat de Rijksbestuurder behalve een ambtenaar van het Zelfbestuur ook Landsdienaar is, aan den gang van zaken ten goede komt. Is hij eenerzijds het stootblok, waarop mogelijk uiteenlopende meeningen botsen, anderzijds vormt hij de brug, welke de twee belangenkringen verbindt.....

Een stootblok, waarop mogelijk uiteenlopende meeningen botsen;..... een benijdenswaardige positie is anders!

Dat heeft de historie geleerd: In de maand October 1811 werd de Rijksbestuurder Radèn Adipati Danoerëdjå II door Sultan II om het leven gebracht, wijl hij den Europeanen zoo welgezind was. Bij het bericht van den dood van haar echtgenoot zou Ratoe Anggèr, een dochter van Sultan II een wensch hebben geuit: Abot dadi wrångkaning ratoe ikoe, anak poetoe¹⁾ ådjå nganti dadi wrångkaning ratoe. (Zwaar, een schede

1) Onder „poetoe” wordt niet steeds alléén verstaan kleinkind „poetoe” in strikten zin, doch ook wel achter-

kleinzoon „poetoe boejoet”, achter-achterkleinzoon „poetoe tjangah” enz..

te zijn van den Vorst; geen mijner afstammelingen ¹⁾ zal een schede van den Vorst zijn!)

Pangéran Ariå Adipati Danoerëdjå VII nu was een achterkleinzoon van Ratoe Anggèr en toen de keuze voor de betrekking van Rijksbestuurder op hem viel, was hij voor een oogenblik dan ook als in vertwijfeling. De positie en de aanzienlijke inkomsten van Rijksbestuurder waren wel aanlokkelijk, maar bij een eventueele aanvaarding van de betrekking zou hij den zegen van wijlen zijn overgrootmoeder moeten ontberen. Sultan VII stelde hem echter gerust met de uiteenzetting, dat hij geen kleinzoon, poetoe ¹⁾, maar een achterkleinzoon, boe-joet, was van Ratoe Anggèr, en de, bovendien gegeven, toezegging van zijn pangéransutel met de daaraan verbonden inkomsten te zullen mogen behouden, was voor den Pangéran aanleiding om zich beschikbaar te stellen voor het ambt van Rijksbestuurder.

Pangéran Ariå Adipati Danoerëdjå VII was een ambtenaar van de oude garde, hij had nauwelijks een Javaansche school afgehoopen. Desniettemin was hij niet de laudator temporis acti, die slechts het verleden, de djaman koenå wist te prijzen. Zijne ervaring in en kennis van Vorstenlandsche aangelegenheden heeft hij steeds welwillend ten dienste gesteld van den nieuwen tijd met zijne moderne bestuursvoering.

Bij de invoering van de verschillende hervormingen op maatschappelijk en economisch gebied, welke in de huishouding van de gemeenschap een revolutie betekenden, heeft hij steeds de vereischte medewerking verleend en het is ongetwijfeld aan hem te danken, dat de totstandkoming van de z.g. agrarische reorganisatie vlot en goed is verlopen, tot heil van de ingezetenen van het Sultanaat.

Hij was voorts a.h.w. een wandelende stamlijst, want van elken Sultanaats-

ambtenaar kende hij de geslachtsboom tot in de finesses uit het hoofd.

Zijn muzikaal gevoel was alom bekend; men prees hem als een voortreffelijk rëbabspeler.

De deelnemers aan het congres van het Java-Instituut in de ruime pendåpå van zijn Dalëm, in het jaar 1924, die van zijn gamëlan en zijn bijzondere wajang-orang Langën Måndrå Wanårå hebben genoten, zullen zich zijn statige figuur nog wel herinneren, en niet kunnen nalaten, R. I. P. te fluisteren .....

De Javaansche beschouwing des levens legt den nadruk op eene trilogie: mětœ: de geboorte, mantœ: het uithuwelijken (van zijn kinderen), en mati: den dood. De taak van iederen mensch is, zorg te dragen dat zijn geslacht niet uitsterft. Hij moet daarom tegelegenertijd in het huwelijk treden, en heeft hij daarna zijn kinderen uitgehuwelijkt, dan is zijn taak eigenlijk afgehoopen. Met een gerust hart bereide hij zich dan verder op de komst van den doodsengel voor.

Men mag niet aannemen, dat deze zeer belezen Rijksbestuurder niet op de hoogte was van deze leer, die evenals de bekende Hollandsche dichtregel de waarschuwing inhoudt, dat er een tijd is van komen, maar ook een tijd van gaan. De twaalf laatste jaren van zijn ambt zijn niet de mooiste geweest!

Waarom hij de bedoelde leering niet opvolgde, is een vraag, zelfs voor kenners van Vorstenlandsche aangelegenheden moeilijk te beantwoorden.

Evenmin als zijn ambtsvoorganger is het ook Pangéran Ariå Adipati Danoerëdjå VII mogelijk geweest bij de behartiging van de vele uiteenlopende belangen, in het Vorstenlandsche hombrespel door diplomatiek optreden steeds de troeven in eigen hand te houden, zoodat hij op een gegeven oogenblik in een gevaarlijke botsing is geraakt.

Heeft Radèn Adipati Danoerëdjå VI indertijd op instigatie van één der partijen ontslag uit zijn betrekking m o e -

1) Men zie de noot op de vorige bladzijde.

ten nemen, de dood heeft bij Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ VII voorkomen, dat hem een zelfde lot trof.

Beiden is tengevolge van zulk een botsing verguizing ten deel gevallen, die zelfs nog bij hun verscheiden tot uiting kwam.

En toch ..... Beiden hebben gearbeid, gezorgd voor anderer welzijn, verantwoording gedragen op een wijze, die ons tot voorbeeld strekt. Minder krachtige naturen kunnen slechts pogen hun daarin nabij te streven. Want overeenkomstig zijn plichtsbesef te leven is werkelijk Leven.

* * *

Bij besluit van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van 15 November 1933 No. 1 werd tot Rijksbestuurder van Jogjakartâ benoemd Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ, regent van het regentschap Jogjakartâ onder toekenning van den titel en naam van Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ.

Geboren op 12 November 1882, trad Radèn Mas Soebari in het jaar 1894, derhalve op 12jarigen leeftijd, in dienst van den Kraton als djadjar Poenâkawan Bëdâjâ op eene bezoldiging van „een gulden koper”, 83¹/₃ cent, per maand.

En veertien jaren daarna kwam daarin verandering, want in het jaar 1907 werd hij bevorderd tot bëkël Poenâkawan Bëdâjâ op een bezoldiging van f 5 onder toekenning van den titel en naam van Radèn Bëkël Mangkoenadi.

Bij bevelschrift van den Rijksbestuurder van 1 September 1909 No. 1383/1 kwam zijn aanstelling af tot Panèwoe Palang Nègari (Secretaris) van het regentschap Kalasan op een bezoldiging van f 50 's maands onder toekenning van den titel en naam van Radèn Panèwoe Mangoendimëdjâ ¹⁾.

1) De aanstellingen in den Kraton geschieden toen slechts per bevelschrift van den Rijksbestuurder.

De ambtenaren beneden den rang van boepati (regent) hebben nu nog voor elk regentschap een uniformen beginaam.

Vijf jaren daarna werd hij bij besluit van den Rijksbestuurder van 14 September 1914 No. 345/1 bevorderd tot pandji (districtshoofd) van Sëmanoe in het regentschap Goenoeng Kidoel op een bezoldiging van f 175 's maands onder toekenning van den titel en naam van Radèn Pandji Hardjâdipoerâ, welke naam later verwisseld werd met dien van Hardjâkoesoemâ.

Wederom 5 jaren daarna werd hij bij besluit van Zijne Hoogheid den Sultan van 10 September 1919 No. 654/1 benoemd tot regent van het regentschap Kalasan op een bezoldiging van f 600 onder toekenning van den titel en naam Radèn Toemënggoeng Hardjâkoesoemâ.

In navolging van de bestuursreorganisatie in de Gouvernementslanden werd in het jaar 1927 het bestuur in het Sultanaat hervormd en werden de regentschappen Jogjakartâ, Sléman en Kalasan tot één vereenigd. Voor de verzwaarde betrekking van regent van het nieuwe regentschap Jogjakartâ, waaraan verbonden een bezoldiging van f 1100 's maands, viel de keuze op Radèn Toemënggoeng Hardjâkoesoemâ.

Bij besluit van den Sultan van 14 Maart 1928 No. 68 werd Radèn Toemënggoeng Hardjâkoesoemâ na het overlijden van zijn vader Pangéran Ariâ Boeminâtâ — een zoon van wijlen Sultan VII — verheven tot pangéran sëntânâ en mocht hij zich noemen en schrijven Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ. —

In het jaar 1918 verklaarde de Sultan bij verordening, dat „alle grond, die niet in eigendom wordt bezeten, domein is van het Rijk”, waardoor Hij dus feitelijk afstand deed van het aan den Sultan gelaten dominium absolutum. Alle gronden, blijvend bij de bevolking in gebruik, werden voorts met het Inlandsch bezits-

Die van het regentschap Jogjakartâ: Pringgâ ..... van het regentschap Bantoel: Djâjâ ..... van het regentschap Koelon-Prágâ: Sélâ ..... van het regentschap Goenoeng-Kidoel: Hardjâ ..... van de voormalige regentschappen Sléman en Kalasan respectievelijk: Nâtâ ..... en Mangoen .....

recht afgestaan aan de nieuw gevormde Inlandsche gemeenten (kaloerahans), die hen weer met het gebruiksrecht aan de bevolking gaven. De bevolking heeft derhalve een rechtstitel op den grond gekregen.

Bij de regentsbenoeming van den tegenwoordigen Rijksbestuurder stond men dus aan den vóóravond van de invoering van die omvangrijke reorganisatie op agrarisch gebied, en het was een groot voordeel, dat hij een ambtenaar was, die alle rangen bij het bestuur had doorlopen en daardoor voortdurend met de bevolking in nauwe aanraking was geweest.

Voor welke moeilijkheden Radèn Toeměnggoeng Hardjåkoesoemå toen stond, moge blijken uit het oordeel van een Bestuursambtenaar over de meerderheid van het corps Inlandsche ambtenaren. De agrarische reorganisatie, — aldus bedoelde ambtenaar, — was voor het overgrootste deel van hen een boek met zeven zegelen, de invoering van verschillende maatregelen was voor hen slechts een storm, waarvan het einde zeer spoedig tegemoet werd gezien en met des te grooter blijdschap, wanneer er geen slachtoffers zouden blijken te zijn gevallen. De met veel moeite tot stand gebrachte hervormingen dreigden in elkander te storten, alleen omdat het den Inlandschen ambtenaar over het algemeen aan plichtsbef en inzicht ontbrak, tenminste tot stabiliseering van de verrichte hervormingen.

De bevolking had dus een recht op den grond gekregen; maar wat beteekent zulk een recht zonder een waterrecht? Er moest dus een adatwaterrecht geschapen worden.

De bevolking had toen alleen „recht” op lekwater, achterwater, of overloopwater, (toes-toesan, loebèran). Historisch wel begrijpelijk; volgens het bestaande adatrecht toch, had de aanlegger van een bevoeiingswerk, i.c. de onderneming, het volledig gebruiksrecht op het daardoor ter beschikking komende irrigatiewater; anderen konden derhalve alleen naar believen van dien aanlegger wat achterwater krijgen.

Als een uitvloeisel van de agrarische reorganisatie werd daarom een waterschap opgericht

in het belang van de bevoeiing, van den waterafvoer en van de bescherming tegen zand- en watervloeden van de binnen dat waterschap gelegen gronden.

Dat dit nieuwe publiekrechtelijk lichaam problemen in het leven roept, welke de bestuursambtenaar moet oplossen, behoeft wel geen betoog.

Radèn Toeměnggoeng Hardjåkoesoemå wist zoo juist den toon te treffen om den kleinen man te overtuigen van het nut van al die in te voeren nieuwigheden.

Aangespoord door zijn goed voorbeeld hebben de onder hem dienende Inlandsche ambtenaren vol toewijding medegewerkt tot de totstandkoming dier agrarische reorganisatie, tot heil en zegen van de bevolking.

De uitstekende vervulling van zijn ambtelijke werkzaamheden heeft ook waardeering bij de Regeering gevonden, ten bewijze waarvan hem in het jaar 1930 de kleine gouden ster van verdienste werd toegekend.

Volgens de oude traditie heet de Vorst slechts op de Sitihinggil, in tegenwoordigheid van al zijn dienaren, beschikkingen als benoeming van pangérans, boepati's en andere, lagere, ambtenaren te nemen, en steeds op een Maandag of Donderdag.

Aan dit gebruik is in Jogjakartå echter niet de hand gehouden; bij menschenheugenis is geen ambtenaar meer op de Sitihinggil benoemd of bevorderd. De uitdrukking: wondéné panganggoné ijà kâjå adaté kang wis kélakon jèn sowan Sènèn Kėmis (= wat de kleeding betreft, als naar gewoonte bij een opwachting op een Maandag of Donderdag), moge echter aantoonen, dat dat gebruik hééft bestaan. Reeds de vorige Rijksbestuurder, Pangéran Ariå Adipati Danoerëdjå VII evenwel, werd door den Sultan tot dat hooge ambt verheven op de thans daarvoor bestemde plaats, nl. in de Bangsal Pěngrawit op de Pagèlaran, d.i. noordelijk aan den voet van de Sitihinggil; en wel op een Maandag, nl. 25 Maart 1912.

Alvorens de betrekking te aanvaarden was de nieuwe Rijksbestuurder volgens het betreffende Gouvernementsbesluit verplicht in handen van den Gouverneur van Jogjakarta den, bij artikel 3 van het met den Sultan van Jogjakarta in het jaar 1792 gesloten contract bedoelden, eed van trouw en gehoorzaamheid aan het Nederlandsch-Indische Gouvernement af te leggen. Blijkens het hierachter als bijlage opgenomen formulier komt de eed overeen met dien van trouw en van zuivering als voorgeschreven bij Staatsblad 1827 No. 115, met dit verschil, dat behalve aan het Gouvernement ook aan den Sultan trouw en gehoorzaamheid wordt gezworen.

De eedsaflegging en de installatie heeft plaats gevonden op Donderdag, den 30sten November 1933.

Op dien dag begon het op het erf van den Dalém van den Rijksbestuurder tegen 8 uur al druk te worden. Aldaar toch verzamelden zich de désahoofden, de onderdistricts- en districtshoofden, de bestuursregenten, de regenten, panèwoe's en mantri's van de verschillende golongans (departementen).

Vergezeld van al deze ambtenaren begaf de nieuwe Rijksbestuurder zich in gala-kleeding in optocht naar de Aloon-Aloon.

De stoet werd geopend door met pieken gewapende pradjoerits arahan (vroeger heerendienstplichtigen thans huurlingen), een gamélan en de désahoofden, daarna de onderdistricts- en districtshoofden te voet met de geopende song-song boven het hoofd, vervolgens de pradjoerits van den Rijksbestuurder, Boegis genaamd.

Na dit corps met de muzikanten voorop, kwamen de dragers der waardigheidsstukken van den Rijksbestuurder en vervolgens de matjanan, ambtenaren voor de handhaving van de orde, derhalve te vergelijken met politieagenten.

Vervolgens reden de nieuwe Rijksbestuurder, de bestuursregenten en de andere regenten, in automobielen, en

daarna kwamen te voet de talrijke panèwoe's en mantri's eveneens met de geopende song-song boven het hoofd.

De stoet, naar we zien zullen reeds eerder door den Rijksbestuurder verlaten, ontbond zich op de Aloon-Aloon. Het corps piekeniers Boegis, stelde zich evenals de pradjoerits Wirabrâdjâ op aan weerszijden van den weg midden over de Aloon-Aloon, welke van den Kraton naar het Noorden leidt.

De ordebewaarders, matjanans, verspreidden zich op de Pagèlaran, alwaar intusschen de talrijke ambtenaren van de golongan djêro (binnendepartementen), nl. Gèdong Kiwâ, Gèdong Tèngën, Kèparak Kiwâ en Kèparak Tèngën plaats hadden genomen.

De ambtenaren van de golongan djâbâ, buitendepartementen, nl. Boemidjâ, Sitisèwoe, Panoemping en Noembakanjar, namen ook plaats op de Pagèlaran.

Ook de Boepati Patih van den Kroonprins en zijn ondergeschikte ambtenaren, sloten zich bij hen aan, terwijl de kroonprinselijke pradjoerits Soerâkarsâ zich opstelden aan weerszijden van den reeds genoemden weg midden over de Aloon-Aloon.

Voor het Gouverneurshuis gekomen had intusschen de Rijksbestuurder zich van den stoet afgescheiden om met de regenten zich bij den Gouverneur te voegen.

Intusschen verzamelden zich om 8.45 u. v.m. ten Gouverneurshuize het Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis met de pangérans, de Plaatselijke Militaire Commandant en Adjudant, en de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, allen in groot ambtscostuum.

Tegen den tijd, dat de Gouverneur van Jogjakarta in de troonzaal zou verschijnen, plaatste zich het Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis met de pangérans voor den troon aan de Zuidzijde, de Plaatselijke Militaire Commandant en de regenten vlak vóór den troon.

Aangekondigd door den Gewestelijk

Secretaris en begeleid door den Translateur verscheen om 9 uur de Gouverneur in de troonzaal en nam plaats voor den troon tegenover den nieuwen Rijksbestuurder.

Onmiddellijk daarop las de Gewestelijk Secretaris het Gouvernementsbenoemingsbesluit in het Nederlandsch voor en de Translateur in het Javaansch, waarna den nieuwen Rijksbestuurder de voorgeschreven eed werd afgenomen.

Na de beantwoording door den nieuwen Rijksbestuurder van de toespraak van den Gouverneur trok deze zich voorloopig terug, de nieuwe Rijksbestuurder begaf zich met de regenten naar de Pagëlaran, terwijl de andere aanwezigen zich verpoosden in de voorgalerij, alwaar intusschen de andere genoodigden tot de bijwoning van de plechtige installatie zich verzamelden.

Om 9.45 u. v.m. kwamen twee boepati's gaṇḍèk, regenten-afgezanten, het erf van het Gouverneurshuis in een Kratonrijtuig oprijden, welk rijtuig stil hield een weinig verwijderd van de Gouverneurswoning.

De regenten-afgezanten traden de voorgalerij binnen, en na de gebruikelijke drie buigingen gemaakt te hebben, richtte één hunner het woord tot den Gouverneur, die zich intusschen naar de voorgalerij had begeven, in de volgende woorden:

„Kangdjëng Toewan Gouverneur.

„Saja disoeroeh Sri Padoeka Kangdjëng Toewan Soeltan, kirim tabé dan hormat kapada Kangdjëng Toewan.

„Saja disoeroeh kasih bërtahoe, di dalëm Kraton soedah sëdia trimanja „Kangdjëng Toewan masoeknja dida- „lëm Kraton bërsama Toewan-Toewan „sëpërti adat”.

(Mijnheer de Gouverneur.

Wij zijn uitgezonden door Zijne Hoogheid den Sultan om U Zijne groeten over te brengen.

Voorts is ons opgedragen ter Uwer kennis te brengen, dat de Kraton gereed is om U en het gevolg als gewoonlijk te ontvangen.)

Op die mededeeling antwoordde de Gouverneur, eveneens in het Maleisch, met het verzoek om zijn groeten aan den Sultan over te brengen en tevens mede te deelen dat hij vergezeld van de autoriteiten en andere genoodigden naar den Kraton zou gaan.

Na het bescheid: „Saja, Kangdjëng Toewan”, (Ja, Mijnheer de Gouverneur), verlieten de regenten-afgezanten, na wederom de 3 gebruikelijke buigingen gemaakt te hebben, de voorgalerij, en begaven zij zich naar de Sitihinggil om straks den Regeeringsvertegenwoordiger naar den Kraton te begeleiden.

Tegen het tijdstip, dat die regenten-afgezanten aldaar zouden zijn gekomen, vertrok de Gouverneur met het verzamelde gezelschap naar den Kraton.

De stoet werd als volgt gevormd:

In de eerste automobiel nam plaats de Gouverneur met den Plaatselijk Militairen Commandant links van zich. Voor en achter de automobiel reden 6 cavaleristen onder commando van een gegradueerde.

In de tweede automobiel reed Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam met zijn Adjudant, terwijl de dragers van de Pakoe-Alamsche waardigheidsstukken plaats namen in de derde automobiel. De vierde automobiel was die van den fg. Resident van Jogjakartâ, waarna volgden de automobielen van de andere autoriteiten zooveel mogelijk in de volgorde van hun rang en stand en vervolgens de andere genoodigden.

De installatie van den nieuwen Rijksbestuurder door den Sultan vond plaats volgens een ceremonieel, dat in het Nederlandsch als volgt luidt:

Programma van het ceremonieel van de verheffing van Pangéran Ariâ Hardjakoesoemâ tot Rijksbestuurder met den titel en naam van Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ op Donderdag, 11 Roewah van het jaar Bé 1864 of 30 November 1933.

Artikel 1.

Op Donderdag-pon voornoemd zullen om 8 uur 's ochtends de pradjoerits arahan op de Noorder Aloon-Aloon zijn en zich opstellen als bij een Garëbëg.

Artikel 2.

Om 8 uur 's ochtends zullen op het plein Këmandoengan vereenigd zijn alle corpsen pradjoerit, in het costuum als bij een Garëbëg. Door tusschenkomst van twee Këparak pârâ Goesti¹⁾ stelt de Commandant Pangéran Ariâ Tjakraningrat, Majoor der Infanterie, den Vorst hiermede in kennis. Na een ontvangen bevel zullen de pradjoerits den Kraton binnen marcheeren, bij welke gelegenheid geen muziek zal worden gemaakt, zooals wanneer zij den Vorst moeten vergezellen op Koninginnedag.

Om 9.30 u. v.m. beveelt Zijne Hoogheid de Sultan twee Kliwon Këparak pârâ Goesti¹⁾ den Boepati Najâkâ Parëntah Lëbët (den hoofd-regent van den binnendienst) op te dragen, den Gouverneur te doen afhalen. Twee Boepati's Kliwon zullen den Gouverneur afhalen op de wijze als bij een Garëbëg. Zij zullen in een rijtuig van Râtâwidjajan²⁾ rijden, hetwelk om 9.15 uur v.m. gereed zal staan op Bakoeng.

Artikel 3.

Om 9 uur 's ochtends zullen alle pangérans, de wd. Rijksbestuurder met alle ambtenaren van den buiten- en binnendienst, alle ambtenaren van de Kadipatèn, alle ambtenaren van de Poenâkawan en van de Poenâkawan Kadipatèn, hunne opwachting maken op de daarvoor bestemde plaatsen. De Pangoeloe en zijn ondergeschikte ambtenaren, voorts de ambtenaren van de golongan Gladag en Krijâ, behoudens degenen die met eenigen dienst belast zijn, zullen hunne opwachting maken op de Tratag van de Pagëlaran.

Allen zullen gekleed zijn als bij een Garëbëg.

Om 9.30 uur v.m. zullen Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en Pangéran Hangabèhi in de Bangsal Srimënganti zijn om den Gouverneur als gewoonlijk te verwelkomen.

Artikel 4.

Op dien dag zal de wd. Rijksbestuurder om 9 uur 's ochtends ten Gouverneurshuize zijn ten einde beëdigd te worden.

1) Twee vrouwelijke ambtenaren.

2) De naam van de wagenkamers en de stallen van den Kraton.

3) Ter verkleining der cliché lieten we het gedeelte der kaart dat op de Aloon-Aloon betrekking heeft, achterwege. De weg van den Kraton naar het Noorden denke men zich loodrecht op het midden van het front van de groote Bangsal Pëngrawit. Langs dien middenweg staan dus,

Alle boepati's, die getuige moeten zijn van die beëdiging, voorts de Pangoeloe en zijn ondergeschikte ambtenaren, met de voor de eedsaflegging vereischte benodigdheden zullen ten 8 ure v.m. aanwezig zijn in de Këpatihan. Wanneer de wd. Rijksbestuurder zich naar het Gouverneurshuis begeeft, zullen allen hem vergezellen en daarna in den Kraton hunne opwachting maken op de daarvoor aangewezen plaatsen.

Pangéran Ariâ Tjakraningrat en de boepati's pradjoerit zullen echter niet tegenwoordig zijn bij de beëdiging van den wd. Rijksbestuurder; zij zullen bij hun troepen blijven.

Artikel 5.

De pradjoerit atoesan zullen zich aldus opstellen: de pradjoerits 1. Prawirâtâmâ, 2. Djâgâkarjâ, 3. Kawandâsâ, 4. Dahèng, 5. Wirâbrâdjâ op de Noorder Aloon-Aloon, ten Zuiden van de ommuurde waringinboomen, aan weerszijden van den weg, tot Bakoeng, als aangegeven op de schetskaart³⁾. Voorts zullen de pradjoerits Soerakarsâ van den Kadipatèn en de pradjoerits Boegis zich opstellen op de plaatsen als bij een Garëbëg.

De pradjoerits Mantridjêro zullen zich opstellen op het Srimëngantiplein.

De pradjoerits Kêtanggoeng en Njoetrâ zullen zich opstellen op het Këmandoenganplein.

De keurpradjoerits Soemâatmâdjâ zullen zich opstellen bij de poort Dânapërtâpâ.

De pradjoerits Mantridjêro, Kêtanggoeng en Njoetrâ zullen bij het passeeren van Zijne Hoogheid den Sultan de voorgeschreven eerbewijzen geven en vervolgens zich aansluiten bij den Vorstelijken stoet en hunne plaatsen innemen als aangegeven op de schetskaart.

De keurpradjoerits Soemâatmâdjâ zullen rechts en links van Zijne Hoogheid marcheeren en vervolgens als gewoonlijk hunne opwachting maken.

De cavalisten zullen zich opstellen als bij een Garëbëg.

Artikel 6.

Op Donderdag-pon voornoemd zullen om 9 uur 's ochtends de muzikanten, gekleed in groen uniform, aanwezig zijn in de Bangsal Manḍâlâsânâ⁴⁾ om als gewoonlijk de voorgeschreven eerbewijzen te geven, wanneer Zijne

gerekend van Zuid naar Noord, op het gedeelte tusschen Bakoeng en de ommuurde waringinboomen, achtereenvolgens aan den Westkant de Pradjoerits Prawirâtâmâ, Kawandâsâ en Wirâbrâdjâ; en aan de Oostzijde de Pradjoerits Djâgâkarjâ, Dahèng en Wirâbrâdjâ. Noord van die waringins staan, zoowel West als Oost, eerst Pradjoerits Soerâkarsâ en, het Noordelijkst, Pradjoerits Boegis.

4) De naam van den muziekkoezel in den Kraton.

Hoogheid in de Bangsal Kentjânâ zal verschijnen en de Gouverneur den Kraton binnentreedt.

Daarna zullen zij vooruitgaan en plaats nemen in de Oostelijke Bangsal Pëngapit, zooals aangegeven op de schetskaart, om bij de aankomst van Zijne Hoogheid eerbewijzen te geven en voorts de muziek te laten hooren bij het instellen van de condities.

Voorts zal de gamëlan monggang, opgesteld in de Oostelijke Bangsal Pëngapit, zich doen hooren als bij een Garëbëg.

In het gamëlanpaviljoen op het Kraton-erf zullen de gamëlans Salëndro en Pélog als bij den Garëbëg stukken ten gehoor brengen.

Artikel 7.

Om 10 uur komt de Gouverneur in den Kraton, vergezeld van de ambtenaren, Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam en zijn pangérans, de Plaatselijk Militaire Commandant van het fort en officieren.

Alle pradjoeirts en al degenen die daartoe verplicht zijn, zullen den Gouverneur als gewoonlijk de voorgescreven eerbewijzen geven. Ook de gamëlans Salëndro en Pélog zullen als gewoonlijk een welkomstlied doen hooren.

De pradjoeirts atoesan, 1. Prawirâtâmâ, 2. Djâgâkarijâ, 3. Kawandâsâ, 4. Dahèng, 5. Wirâbrâdjâ, die zich opgesteld hebben ten Zuiden van de ommuurde waringinboomen, zullen, na den Gouverneur de noodige eerbewijzen gegeven te hebben, zich opstellen ten Noorden van de Tratat rambat, als aangegeven op de schetskaart, maar bij het marcheeren zullen de muzikanten hunne instrumenten niet bespelen.

Op het Srimëngantiplein zal de Gouverneur als gewoonlijk verwelkomd worden door Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en vervolgens gearmd met dezen den Kraton binnentreden.

De andere pangérans zullen zich aansluiten bij den stoet van den Gouverneur.

Om 10 uur 's ochtends zal Zijne Hoogheid de Sultan plaats nemen in de Bangsal Kentjânâ, gekleed als bij een Garëbëg en achter Zijne Hoogheid de vrouwelijke en mannelijke ambtenaren met de Rijkssieraden en staatsstukken.

Bij de komst van den Gouverneur verwelkomt Zijne Hoogheid den Gouverneur als gewoonlijk, waarna zij hunne zetels innemen.

Daarop beveelt Zijne Hoogheid den pangéran-adjutant om de manggoengs en de pëngampils te doen aantreden.

Intusschen gaan de ambtenaren van de go-

longan Kori en Poenâkawan als gewoonlijk vooruit.

Daarop volgen de dragers van den gouden zetel van Zijne Hoogheid.

Daarna komen de panëwoe's en mantri's van den binnendienst, die zich verzameld hebben op het Srimëngantiplein.

Daarop beveelt Zijne Hoogheid aan Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ, met den fgd. Resident zijn plaats in te nemen in den Vorstelijken stoet.

De pangérans zullen Zijne Hoogheid als bij een Garëbëg vergezellen.

Daarna volgen de ambtenaren van de golongan Pâlâwidjâ Tjébolan.

Daarop de keurpradjoeirts Soemâatmâdjâ.

Daarop de manggoengs met de Rijkssieraden.

Daarop Zijne Hoogheid de Sultan aan den arm van den Gouverneur.

Daarna Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam met zijn pangérans, en de andere gasten.

Artikel 8.

Is Zijne Hoogheid bij de poort Brâdjânâlâ gekomen, dan laat de gamëlan monggang als gewoonlijk een welkomstlied hooren.

Is Zijne Hoogheid onder de Taroep Agoeng gekomen, dan gaat de monggang in een snel tempo over om vervolgens op een bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging te zwijgen.

Bij de komst van Zijne Hoogheid in de Bangsal Pëngrawit zullen Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en de fg. Resident de vereischte eerbewijzen brengen, waarna zij de Bangsal betreden om hunne plaatsen in te nemen.

Alle pradjoeirts en al degenen die daartoe verplicht zijn, zullen als gewoonlijk de voorgescreven eerbewijzen brengen.

Artikel 9.

Zijn de plaatsen ingenomen, dan beveelt Zijne Hoogheid de benoeming van Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ tot Rijksbestuurder onder den titel en naam van Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ¹⁾.

Daarop lezen de Gewestelijk-Secretaris en de Translateur het betrekkelijk Gouvernements-benoemingsbesluit, respectievelijk in het Nederlandsch en in het Javaansch voor. Op bevel van den Gouverneur geleidt de Translateur den nieuw benoemden Rijksbestuurder daarna naar zijn zetel.

Op bevel van Zijne Hoogheid den Sultan komt Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ na-

1) ..... toemoentën Sampéjandalëm Ingkang Sinoewoen ladjang mijosakèn Dawoeh Timbalandalëm têtépipoen Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ têtép dados

Pépatihdalëm, kapatêdan nâmâ Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ."

derbij en brengt Zijne Hoogheid een kniekus om vervolgens zijn plaats te hernemen.

Heeft de Rijksbestuurder zijn plaats hernomen, dan begeven Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam en de andere gasten zich naar den Rijksbestuurder om dezen geluk te wenschen.

Hierna wordt de eerewijn geserveerd en de volgende condities ingesteld:

1. op Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
2. op Zijne Hoogheid den Sultan (met vermelding van de decoraties), door den Gouverneur;
3. op den Gouverneur, door Zijne Hoogheid.

De condities worden door het muziekcors begeleid als gewoonlijk.

Na de condities gaan de muzikanten vooruit om plaats te nemen in de Bangsal Mandâlâsânâ en de noodige eerbewijzen te geven bij de terugkomst en het zich terugtrekken van Zijne Hoogheid, bij het serveeren van thee en gebakjes en voorts bij het vertrek van den Gouverneur.

Het serveeren voor Zijne Hoogheid en den Gouverneur geschiedt door een Nederlandschen ordonnans in zwarte kleeding en voor de andere gasten door de ambtenaren van de golongan Poenâkawan in een paars tenue.

Artikel 10.

Na de condities vertrekken de pradjoerits Mantridjêro op een bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vooruit, Kraton-waarts.

De pradjoerits Kêtanggoeng en Njoetrâ volgen de pradjoerits Mantridjêro en stellen zich op op de daarvoor bestemde plaatsen.

Op bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vertrekken daarop de pangérans, Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ wederom aan den arm van den fg. Resident.

Onderwijl vertrekken ook alle ambtenaren van de golongan Poenâkawan Kratonwaarts.

Op bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vertrekken daarop de keur-pradjoerits Soemâatmâdjâ.

Op bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vertrekken daarop de manggoengs.

Daarop volgt Zijne Hoogheid aan den arm van den Gouverneur.

Daarop de gasten als gewoonlijk.

Daarop de boepati's van den binnendienst en hunne ondergeschikte ambtenaren.

Bij het vertrek van Zijne Hoogheid zullen alle pradjoerits, voorts de Rijksbestuurder en de andere ambtenaren, die daartoe verplicht

zijn, de noodige eerbewijzen als gewoonlijk geven.

Na het vertrek van Zijne Hoogheid zullen de pradjoerits atoesan zich opstellen als te voren om den Gouverneur de noodige eerbewijzen te geven. Bij de opstelling zullen de muzikanten hunne instrumenten niet bespelen.

Artikel 11.

In den Kraton teruggekomen nemen Zijne Hoogheid, de Gouverneur, de pangérans, voorts de genoodigden de zetels in de Bangsal Këntjânâ weer in.

Zijn de plaatsen ingenomen, dan wordt op bevel van Zijne Hoogheid thee geserveerd.

Het serveeren voor Zijne Hoogheid en den Gouverneur geschiedt door boepati's van de golongan Poenâkawan, voor de anderen door de ambtenaren, die in de Tratag Pagêlaran dienst hebben gedaan.

Heeft het serveeren van thee plaats gevonden, dan neemt de Gouverneur afscheid van Zijne Hoogheid, vervolgens ook Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam en de andere gasten. Intusschen verlaten de pangérans, die geen andere diensten hebben, de Bangsal Këntjânâ en nemen hunne plaatsen in de Bangsal Srimênganti in.

Na het vertrek van den Gouverneur trekt Zijne Hoogheid zich terug.

Al de ambtenaren, die hunne opwachting hebben gemaakt begeven zich daarop huiswaarts.

De pradjoerits begeven zich eveneens naar huis langs het Kratonerf.

Tot zoo ver de artikels van het protocol aangaande de plechtigheid in den Kraton.

Wat de, in Art. 9 vermelde „benoeming” betreft, deze geschiedde als volgt:

Op zijn zetel gezeten riep de Sultan Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ aan: „Hardjâkoesoemâ”,

waarop door deze geantwoord werd met: „Non koelâ”, (ja).

De Sultan hernam daarop het woord met:

„Sahiki kang dadi karsaningsoen, Ingsoen woes sabijantoe karo râmâ Toewan Gouverneur, Sirâ Ingsoen têtêpaké dadi Pêpatihingsoen, djênêng sirâ Hardjâkoesoemâ Ingsoen poendoet, sahiki Ingsoen paringi djênêng Pangéran

Ariâ Adipati Danoerëdjâ, Ingsoen lilani nganggo pajoeng poetih blongsong, sartâ Ingsoen lilani nganggo âpå anggon-angoné Patih, âjâ déné kang kaséboet Rijsblad tahoen 1927 ângkâ 19 bab 20, Ingsoen paringi bajar kang kawitan kèhé f 2000.— roepijah sēsasi, sēkâ kagoenganingsoen kas Kasultanan.”

(Het behaagt mij, in overleg met Vader, den Gouverneur, jou te benoemen tot mijn Rijksbestuurder, jouw naam Hardjakoesoemâ ontneem ik jou en Ik geef jou thans den naam van Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ; Ik geef jou de vergunning den song-song poetih blongsong te voeren en de staatsiekleedingstukken te dragen als vermeld in artikel 20 van Rijsblad 1927 No. 19. Ik geef jou als aanvangsbezoldiging een bedrag van f 2000 uit Mijn Sultanaatskas.)

Pangéran Ariâ Hardjakoesoemâ antwoordde hierop met: „Kawoelâ noewoen sëndikâ kapoendî”, (ik zeg eerbiedigen dank).

Hierop richtte de Sultan zich tot het hoofd der pangérans, Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ als volgt:

„Pënikoe kangmas Pangéran Harjâ „Mangkoekoesoemâ sartâ pâra Pangéran sadâjâ sami angèstoknâ dawoeh „Mënrâ pëniki”.

(Oudere broeder Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en alle andere pangérans zullen dit Mijn bevel eerbiedigen.)

De pangérans antwoordden:

„Sëndikâ”, (ja).

Tot de ambtenaren sprak de Sultan:

„Apâ déné sirâ Pangoeloe Kadji Moehamad Kâmaloediningrat, sartâ sirâ „Toemëngoeng Widjil, lan kabèh „botjahingsoen gëdë tjilik, oegâ pâdâ „hangèstoknâ dawoehingsoen ngarëp „maoe”.

(Ook jij Pangoeloe Kadji Moehamad Kamaaloediningrat en jij Toemëngoeng Widjil, voorts al mijn dienaren, groot en klein, zullen Mijn bevel voornoemd eerbiedigen.)

Hierop werd geantwoord:

„Kawoelâ noewoen sëndikâ”, (ja).—

Bij het bovenstaande valt nog e.e.a. op te merken: Er zijn in totaal 8 boepati's najakâ: 4 van de golongan djâbâ t.w. Boemidjâ, Panoemping, Sitisëwoe en Noembakanjar, en 4 van de golongan djëro t.w. Këparak-kiwâ, Këparak-tëngën, Gëdong-kiwâ en Gedong-tëngën.

Voor den buitendienst, djâbâ, heeft men nog altijd den Pëpatih; voor den binnendienst was er oorspronkelijk een Pëpatih-djëro.

Van de golongans djâbâ en djëro heeft men steeds twee loerahs en twee bëkëls, waarbij een loerah hooger in rang is dan een bëkël.

De oudste in ancienniteit van al de boepati's najakâ is thans de loerah Radèn Toemëngoeng Soerânëgârâ van de golongan djâbâ, terwijl van de golongan djëro Radèn Toemëngoeng Widjil loerah en oudste is.

Het heeft nu menigeen getroffen, dat Radèn Toemëngoeng Widjil met name de opdracht heeft gekregen om des Sultans bevel inzake de benoeming van den Rijksbestuurder te eerbiedigen.

Werd er een streng onderscheid gemaakt tusschen de golongans djëro en djâbâ, evenals zulks het geval is met de golongan pangoelon met den pangoeloe aan het hoofd eenerzijds, en de andere golongans anderzijds, dan zouden zoowel de loerah Radèn Toemëngoeng Soerânëgârâ als de loerah Radèn Toemëngoeng Widjil de vorstelijke opdracht hebben dienen te krijgen.

Een tweede zienswijze is, dat volstaan had kunnen worden met een opdracht aan den loerah djâbâ Radèn Toemëngoeng Soerânëgârâ, wjl toch, in tegenstelling met dezen en den Rijksbestuurder zelven, de golongan djëro onmiddellijk tot den eigenlijken Kraton behoort.

Wat de benoeming van den Rijksbestuurder betreft, na voorafgaand overleg met den Sultan heeft het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, geheel overeenkomstig het bestaande politieke contract van 1743, bij besluit van 15 November 1933 No. 1 goed gevonden en verstaan:

„Eerstelijk: Te benoemen tot „Rijksbestuurder van Jogjakarta, onder „den naam en titel van Pangeran Aria „Adipati Danoeredja en onder genot „van eene bezoldiging van f 1000.— „(één duizend gulden) 's maands,

„Pangeran Aria Hardjakoesoema, „thans Regent van Jogjakartâ, „onder verplichting om, alvorens ge-

„noemde betrekking te aanvaarden, in „handen van den Gouverneur van Jogjakarta af te leggen den bij artikel 3 van „het met den Sultan van Jogjakarta in „1792 gesloten contract bedoelden eed „van trouw en gehoorzaamheid aan het „Nederlandsch-Indische gouvernement.

„Ten tweede: Aan te teekenen, dat „de Sultan van Jogjakarta heeft goed- „gevonden aan den bij artikel 1 van dit „besluit benoemden Rijksbestuurder toe „te kennen een aanvangsbezoldiging uit „de Sultanaatskas van f 2000 (twee duizend gulden) 's maands".—

Daarna heeft de Sultan zijn nieuwen eersten ambtenaar in zijn ambt bevestigd, want als zoodanig zal toch de plechtigheid van 30 November 1933 beschouwd moeten worden, alhoewel het betrekkelijke programma de woorden bezigt:

„Angangkat Pangéran Ariâ Hardjâ- „koesoemâ, dipoen kersakakên têtêp da- „dos Pëpatihdalêm", en dus spreekt van de verheffing van Pangéran Ariâ Hardjâkoesoema tot Rijksbestuurder, en voorts schrijft:

„Mijosakên Dawoeh Timbalandalêm „têtêpipoen Pangéran Ariâ Hardjâkoe- „soemâ têtêp dados Pëpatihdalem ...", hetgeen feitelijk wil zeggen, dat Zijne Hoogheid de benoeming of verheffing van Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ tot Rijksbestuurder beveelt.

Hoe dit zij, na deze twee instanties mocht men de benoeming zeker perfect achten. Desniettemin werd het

nog noodzakelijk geacht, dat de Sultan bij beschikking van 1 December 1933 No. 193 besloot „Pangeran Aria' Har- „djakoesoema, Regent van Jogjakarta, „thans belast met de waarneming van de „betrekking van (Zijn) Rijksbestuurder, „te benoemen tot (Zijn) Rijksbestuurder, „onder intrekking van den naam Har- „djakoesoema en toekenning van den „naam van Pangeran Aria Adipati Da- „noeredja en voorts de aanvangsbezol- „diging van f 2000 (twee duizend gul- „den) 's maands ten laste van (Zijn) Sul- „tanaatskas en zulks met ingang van 1 „December 1933.

„Zijn rangorde" (aldus ging het besluit voort) „is tusschen Mijn zoon „Pangeran Hangabehi en Mijn jongeren „broeder Pangeran Aria Tedjakoesoema, „Ridder der Orde van de Kroon van „Siam, Majoor bij den Generalen Staf, „terwijl zijn staatsiekleedingstukken zijn „overeenkomstig het bepaalde bij artikel „20 van Rijksblad 1927 No. 19."

Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ VIII heeft dus thans zijn ambt aanvaard en daarmee zich de veel omvattende, zware taak van Rijksbestuurder op de schouders gelegd. Moge het niet nogmaals blijken, dat het een ondankbare taak kan zijn. Moge Pangéran Ariâ Adipati Danoerëdjâ VIII zijn adviseurs op een dusdanige wijze weten te kiezen, dat dit voorkomen worde.

R. SOEDJĀNĀ.
TIRTĀKOESOEMĀ.

BIJLAGE I.

Eed van den Rijksbestuurder.

Ik zweer en beloof:

dat ik om tot Rijksbestuurder te worden verheven, aan niemand geld of geschenken heb gegeven of beloofd, of geven zal;

dat ik gehouw en getrouw en gehoorzaam zal zijn aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, aan Zijne Excellentie den Gou-

verneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als Hoogstderzelver vertegenwoordiger en aan Zijne Hoogheid den Sultan;

dat ik, voor zooveel zulks van mij afhankelijk is, zal zorg dragen voor de getrouwe opvolging der tusschen het Nederlandsch-Indische Gouvernement en Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta bestaande en nader te sluiten contracten;

dat ik de zaken van het rijk met ijver zal voorstaan en alles zal doen wat de gemeenschappelijke belangen van het Gouvernement en van Zijne Hoogheid den Sultan kan bevorderen;

dat ik de bevolking met rechtvaardigheid zal behandelen, zonder mijne vrienden te bevoordeelen of mijne vijanden te benadeelen;

dat ik voorts ijverig zal werkzaam zijn voor de welvaart van het rijk van Jogjakarta en voor de handhaving eener goede politie;

dat ik eindelijk in de uitoefening van mijnen dienst steeds met den Gouverneur van Jogja-

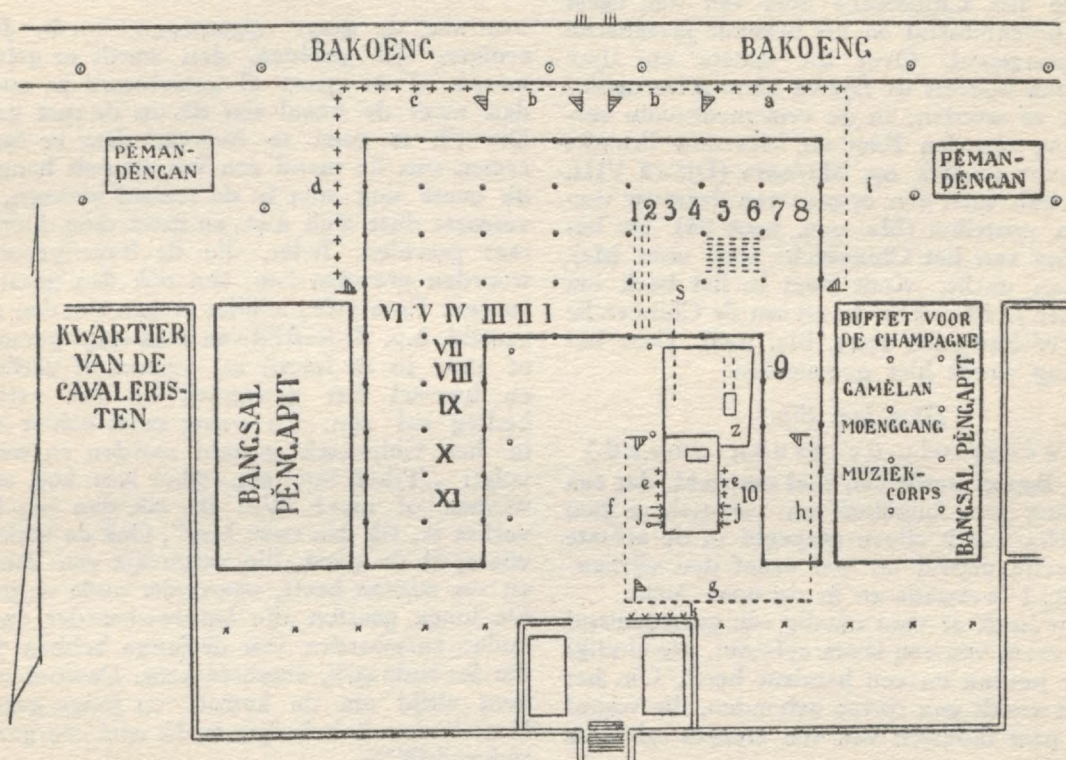
karta over alle onderwerpen, onverschillig van welken aard zal raadplegen en gemeenschappelijk te werk gaan.

Deze mijne verklaring geschiedt met een oprecht hart en zoo ik van mijn eed afwijk en niet oprecht meen, wat ik hier verklaar, bij God en den profeet, dat dan mij niet zal ten deel vallen de zegen van den Koran, die nu boven mij is.

Ten blijke, dat ik dezen eed gezworen heb, stel ik hieronder mijne gewone handteekening en mijn zegel.

BIJLAGE II.

Schetskaart plechtigheid op de Pagëlaran.

Verklaring.

- S : Song-song van Zijne Hoogheid den Sultan.
 z : Zitplaats voor den Rijksbestuurder.
 I, II : Ambtenaren van de golongan Kèpatihan.
 III, IV, V : Bestuursambtenaren en ambtenaren van andere Sultanaatskantoren.
 VI : Pamoetihan (Geestelijken).

- VII : Ambtenaren van de golongans Kadipatèn en Taman.
 VIII : Ambtenaren van de golongans Kori, Soemâtali en Mahosan.
 IX, X, XI : Poenâkawans vanaf den rang Bèkël toewâ tot en met magang.
 1 : Kèparak Kiwâ.
 2 : Kèparak Tèngën.

- 3 : Gědong Kiwā.
 4 : Gědong Těngěn.
 5 : Siti Sěwoe.
 6 : Noembakanjar.
 7 : Panoemping.
 8 : Boemidjā.
 9 : Wedānā en Loerah Poenākawan.
 10 : Oendagi en Pālāwidjā Tjébolan.
 a : Pradjoerits Dahèng. (Over deze onderscheiden corpsen zie men Art. 5 en 7.)

- b : Pradjoerits Wirābrådjā.
 c : Pradjoerits Kawandāsā.
 d : Pradjoerits Prawirātāmā.
 e : Pradjoerits Midji Soemāatmådjā.
 f : Pradjoerits Njoetrā.
 g : Pradjoerits Kětanggoeng.
 h : Pradjoerits Mantridjéro.
 i : Pradjoerits Djāgākārjā.
 j : Soerānātā.
 k : Pradjoerits Bawat.

BLADVULLING.

EEN CHINEESCH EN EEN JAVAANSCH SPEL.

Van bevriende zijde werd mij niet lang geleden medegedeeld, dat Mej. A. Tolk te Blitar de aandacht der belangstellenden wenschte te vestigen op de overeenkomst, die h.i. bestaat tusschen het Chineesche spel van den geest uit de groentemand en het bekende Javaansche Ni-Towong=spel. Over dit laatste en zijne verwanten behoeft in Djāwā niets meer medegedeeld te worden; in de veelomvattende verhandeling van den Heer en Mevrouw Brandts Buys over muziek op Madoera (Djāwā VIII, 1928) vindt men een opgave van daarover verschenen opstellen (blz. 249, noot 86). De beschrijving van het Chineesche spel, waar Mej. Tolk aan dacht, vindt men in het boek van den Heer J. Moerman, In en om de Chineesche kamp (Weltevreden 1929, blz. 248). Deze beschrijving wordt hier opgenomen.

Tjhoi lam Sin.

(De geest uit de groentemand.)

„Op Banka wordt een spel gespeeld, dat een mengeling van bijgeloof en vermaak te zien geeft. Het wordt alleen gespeeld in de achtste Chineesche maand en wel vanaf den vijftienden, altijd 's avonds en in de open lucht.

„Men heeft er voor noodig een groentemand in den vorm van een lagen cylinder, die eindigt in vier punten en een handvat heeft. Om het handvat wordt een rottan gebonden, die vooraf in een paar mouwen van een meisjes-kabaja is gestoken.

„Op den grond wordt een mat uitgespreid. Twee meisjes houden de mand op haar handen. Verder zijn benodigd 2 kaarsen, die aangestoken worden, 3 kopjes thee en 3 soorten koekjes, die op bordjes zijn gelegd. Voor de mand worden bidstokjes in den grond gestoken; terwijl er gin-tjoa ¹⁾ wordt verbrand, prevelt een van de aanwezigen de volgende woorden:

¹⁾ Zilverpapier.

Tjhoi lam sin, tjhoi lam koe
 pat ngiat sip nge tjhiang djit koe
 ngie oy loy tjhiew loy
 moen khie moen hew ngian koe koe!

waarmee de geest opgeroepen wordt. Is er eenigen tijd gebeden, dan wordt er geïnformeerd of de geest al gearriveerd is, zoo ja, dan moet de mand een tik op de mat geven. Die tik is goed te hooren, daar er aan de armen van de mand een bos sleutels hangt. Is de geest nog niet in de maand gevaren, dan verroert deze zich niet, en moet men doorgaan met prevelen. Ieder, die de bovengenoemde woorden prevelen kan, kan ook den geest oproepen. Er worden allerlei vragen aan den geest gesteld, b.v. de leeftijd van aanwezige personen, of men in de loterij zal winnen of verliezen, en hoeveel het gewonnen of het verloren bedrag zal zijn. De vraag moet echter altijd in het Chineesch gesteld worden en wel als volgt: „Tjhoi lam sin, tjhoi lam koe, zal ik winnen of niet? Win ik, tik dan een keer, verlies ik, tik dan twee keer”. Ook de toekomst voerspelt de geest, die natuurlijk een dame is en zes zusters heeft, waaronder oude en jonge. De jonge geesten zijn betrouwbarder dan de oude; antwoorden van de jonge hebben 70%, die der oude 40% waarheidskans. Daarom vraagt men altijd om de komst van jonge geesten. Vooral voor bakvischjes is dit spel een gezocht tijdverdrijf.”—

Tot zoover de Heer Moerman. Inderdaad is de overeenkomst treffend, al zijn er ook wel enkele verschillen aan te wijzen. Zonder grondige kennis van de volkskunde van de Chineesche bevolking, die op Banka is komen wonen, zou het intusschen al te onvoorzichtig zijn, gevolgtrekkingen te maken uit deze overeenkomst.

Dr. TH. PIGEAUD.

Sadjèn tingalan (links op de overzichtsfoto).

Overzicht van de opstelling van de sadjèns en het trapladdertje.

HET BETREDEN DER AARDE (TĚDAK SITĚN)

door

S. KOPERBERG.

Een bijzondere feestelijkheid, niet algemeen bekend en nog niet vaak beschreven, is de eerste aanraking van een Javaansch kind met de aarde. Als het kind een zekeren leeftijd, meestal de zevende maand bereikt heeft, en het moet leeren staan of loopen, wordt deze slamĕtan met bepaalde, hieronder beschreven, ceremoniën gehouden, alvorens het kind met de aarde in aanraking wordt gebracht.

Een dergelijk feest gaf Z.H.P.A.A. Pakoe Alam VII, voor R. M. Soedĕmĕ, oudsten kleinzoon van Z.H., geboren uit het huwelijk van R.M. Koesoemaningrat en R. A. Koossabandinah.

Den avond van den 25sten Augustus 1934 (14 Djoemadilawal 1865) werd deze ceremonie, zooals gebruikelijk, ingeluid met een wajang-koelit-voorstelling, waarbij de lakon Gaĕoetkĕtjĕ-kĕmbar werd vertoond.

Nog voor het gloren van den ochtendzon van den 26sten werd voor de pĕndĕpĕ van Z. H. P. A. A. Pakoe Alam een trapladdertje (ĕndĕ), gemaakt van stengels van suikerriet (gesteund door bamboe) en fraai versierd met allerlei vlaggetjes en uit blad gesneden figuurtjes, opgesteld. Boven de zeven treden, eveneens van suikerriet, was een vergulde papieren pajong geplaatst.

Op den weg naar het laddertje lagen in een lange rij achter elkaar 7 rijstwannen met offerspijzen op blauw gekleurde katoenen lapjes (patroon bango-toelak) en daarna nog 10 schotels met verschillende soorten djĕnangs (koeken of vladen).

De namen dezer offers zijn:

1. djadah poetih	1. djĕnang abrit
2. „ abang	2. „ poetih
3. „ koening	3. „ baro-baro

4. djadah biroe	4. djĕnang koening
5. „ idjo	5. „ biroe
6. „ tjĕmĕng	6. „ idjo
7. djĕnang dodol	7. „ tjĕmĕng
	8. „ palang
	9. „ pliringan
	10. „ soĕndĕoel langit.

Aan het begin van de rij dezer spijsoffers (en dus niet rĕchts daarvan, gelijk op de foto) stond een sierlijke koeroengan, behangen met kĕmbang-tĕlon (kĕmbang kĕnĕngĕ, mĕlati en kanĕl); in de koeroengan bevonden zich: pari, koĕtoek (een kuikentje), en een bokor, gevuld met bĕras koening en goudstukken.

Bij het begin der ceremonie wordt het kind met zijn voedster alshetware een poos onder de koeroengan gevangen; sommigen meenen, dat het kind door zijn eerste greep naar een der drie onder deze koeroengan geplaatste sadjĕn's zijn aanleg zou verraden.

Aan den linkerkant van de rij der 17 sadjĕn staan nog zeven sadjĕn tingalan, bestaande uit:

1. pisang rĕdjĕ sĕlirang
2. „ poeloet „
3. pĕlĕ gĕmantoeng: djamboe kloetoe, djamboe abrit, gowok, djamboe mĕtĕ, timoen, blimbing.
4. pĕlĕ kĕpĕndĕm: tĕlĕ kaspĕ, katjang, bĕsoesoe, gĕmbili, kimpoe, oewi, tĕlĕ pĕndĕm.
5. opak angin, tjloroh, srabi abang, srabi poetih, sĕkar borĕh, sirih, gambir, djambĕ, sĕtĕ.
6. toempĕng robjong, toempĕng goĕndĕoel.
7. djĕnang abang, djĕnang poetih, djĕnang katoel.

Als de min met het kind uit de koeroengan komt, dan betreedt het kind, door de naaste familieleden geholpen, met de beide voetjes elk der zeventien achter elkaar gerijde sadjens en komt zoo aan het laddertje.

Dat moet het dan tree voor tree op, en eerst daarna wordt het kind op de aarde gezet. Vervolgens wascht de grootmoeder, in dit geval R. A. Pakoe Alam, de voetjes van het kind in een met banjoe sĕtaman (water met verschillende soorten welriekende bloemen) gevulde bak.

Het zetten op den grond wordt oedoenan genoemd. De bedoeling van deze ceremonie is, dat de aarde, die veel onheil

kan veroorzaken en veel geheimzinnigs in zich bergt, maar tevens alle voorwaarden voor het bestaan van den mensch schept, met de noodige ernst voor het eerst betreden wordt.

Aan het einde der plechtigheid strooiden de grootvader (Z. H. P. A. A. Pakoe Alam), de vader en de ooms de gele rijst met daarin verborgen munten, (die onder de koeroengan geplaatst waren) onder de toekomstige kinderen.

Nadat deze ceremonie afgelopen was, ging de gansche familie naar de pĕndĕpĕ, en vond er een groote slamĕtan plaats. Daarmede was de plechtigheid ten einde; het kind had, symbolisch, de eerste schreden op zijn levensweg gezet.

BLADVULLING.

GAMĒLAN, GRAMMOFOON EN RADIO.

RD. NG. DR. POERBĀTJARĀKĀ aan J. S. Brandts Buys.

... Op de bedoelde Nirom-vergadering heb ik omtrent de Javaansche grammofoonplaten niet véél gezegd. Ik heb alléén beweerd, dat de platen ons niet kunnen bevredigen, niet zoozeer om de kwaliteit, maar wel om de kwantiteit of liever den duur. Immers de opname der platen uit de Mangkoeñgaran o.a. is bijna zonder uitzondering uitstekend.

Maar zooals U ook weet, is, wat men de vorming van de wirĕmĕ (de maat) zou kunnen noemen, bij gamĕlanmuziek een belangrijk element. Als ik het goed aanvoel, dan is het bij de Europeesche muziek zóó, dat de maat al reeds dadelijk is vastgesteld. Bij de gamĕlan daarentegen moet bij het spel de maat eerst gezocht of gevormd worden. De boekĕ kan b.v. duren totdat de wirĕmĕ gevonden is. Heeft deze daarna zekeren tijd geduurd, dan krijgen we de moenggah, d.i. behalve een overgang naar een andere wijs, vaak tevens een overgang naar een andere wirĕmĕ. Verderop komt dan nog de aanloop tot de soewoek (het einde). Dit alles kan al bij een middelmatig uitgebreide Jav. gĕndĕng niet meer op één plaat genomen worden. Zelfs bij kortere gĕndĕngs is het zoo gesteld, dat, juist als men goed begint te genieten, men wordt opgeschrikt doordat de plaat eindigt. En dat vind ik dan zeer onaangenaam.

Met de ladrangans en de kĕtawangs is het natuurlijk anders gesteld. De beste opnamen kunnen deze twee soorten van gĕndĕngs volmaakt weergeven. Maar wij mogen onze ooren toch niet uitsluitend met ladrangans en kĕtawangs voeden; wij willen ook graag de grotere gĕndĕngs hooren, liefst met de moenggah ladrangan!

Om enkele voorbeelden uit paĕt 9 te geven: Rondon — Gondjang-gandĕng (inclus ngĕlik) — Ajak-ajakan. Ofwel: Bontit — Wani-wani.

Gebonden aan hun betrekkelijk korten duur, blijven de platen, voor mij althans, een kwelling. Ik zou 't durven te vergelijken met iemand die honger heeft en slechts een hĕpje lekker eten krijgt. Dát is geen genot maar een temptatie. — Met de levende gamĕlan is het natuurlijk geheel anders.

Daarom, zoolang de techniek ons nog geen gamĕlanstukken, gefixeerd in den vorm van fonofilmstrooken geeft, zoolang blijft de levende gamĕlan verre te verkiezen boven de platen.

Buiten dit verband heb ik nog gezegd, dat de gamĕlanuitzending door de radio niet met krontjong e.d. mag worden afgewisseld. Immers daardoor wordt de stemming, de sfeer bedorven. Dat is het wat ik zei. Ik hoop, dat U het met mij eens zijt . . . . (Zie ook blz. 222).

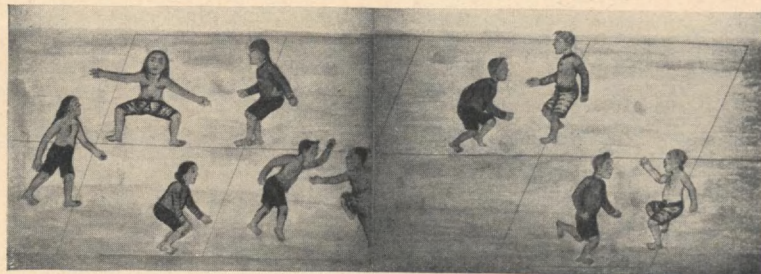

Gobag grëndoel of G. boendër

Gobag sodor.

Gobag gëndoel.

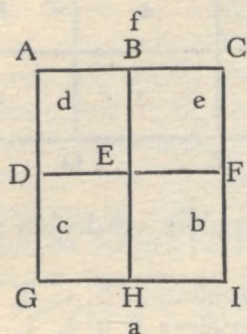
GOBAG SODOR

door

H. OVERBECK.

In zijn proefschrift „Het Kakean-Geenootschap van Seran” (Almelo 1926) heeft Dr. J. Ph. Duyvendak overgenomen (blz. 129 e.v.) de beschrijving van een Keieesch spel uit het boek van H. Geurtjens „Uit een vreemde wereld” (blz. 66).

Het spel heet „entāi āi”; „entāi” beteekent treden, betreden, trappen; „āi” is hout, boom (cf. Geurtjens’ „Woordenlijst”). Het wordt gespeeld op een tekening op den grond met een plattegrond als volgt:

Dr. Duyvendak schrijft:

„De beschrijving van Geurtjens luidt als volgt: ‘Men is met een tiental spelers. Vijf zijn wachters van ’t kamp, die elk de wacht hebben over een lijn, nl. GHI, DEF, ABC, HE en EB. De andere spelers staan voor ’t kamp en moeten trachten, er door te loopen, zonder door een der wachters gepakt te worden. Zij mogen echter alleen gepakt worden op ’t oogenblik, dat ze de lijn overschrijden. Eenmaal over de lijn, zijn ze daar veilig om een gunstig oogenblik af te wachten om over de volgende te slippen. Is iemand op die wijze door het heele kamp heengeloopen, dan moet hij trachten op dezelfde manier terug te keeren. Wordt men gepakt, dan moet men de wacht overnemen van dengene door wien men gepakt is, en die dan op zijn beurt door ’t kamp begint te loopen. Wie de zijgrenzen van ’t kamp overschrijdt, moet de wacht overnemen van den waker, die ’t gezien heeft. En zoo gaat het spel onbepaaldelijk door.’”

Dr. Duyvendak ziet in den plattegrond van dit spel een inheemsche tekening

van de stamverdeeling, en wel een stamhalveering die weer verdeeld is in huwelijksgroepen, de „fām’s”:

„Ook zonder dat het mogelijk is, het gedrag van de spelers geheel tot een maatschappelijke handeling te herleiden, mogen wij toch wel in deze vakken en afscheidingen een tekening zien van de stamgroepen, die dan vier in getal blijken. De beteekenis van dit type van stamorganisatie is zoo ingrijpend voor den primitieven mensch, dat het ons niet behoeft te verwonderen in spelen hiervan een herinnering te vinden. De speler heeft hier telkens een duidelijk gemarkeerde scheidingslijn te passeeren. Uit de beschrijving moet men opmaken, dat hij, b.v. kans ziende bij b de grens te overschrijden, zich houden moet aan de volgorde a, b, c, d, e, f; bij een andere route zou hij niet alle vereischte lijnen „nemen”, of zou hij twee keer dezelfde moeten passeeren. Nu is opmerkelijk, dat alleen de lijn BH twee wachters heeft, die elk een eigen gedeelte bewaken. Zij bestaat uit de helften BE en EH en loopt niet als de lijn DF door het geheele gebied heen. Dit kan slechts beteekenen, dat DF de lijn is, die in eersten aanleg het gebied in twee helften verdeelt, welke de beide stamhelften vertegenwoordigen. Elk dier helften is weer, secundair, zelve door een eigen scheidingslijn in tweeën gedeeld, BE en EH. Hoe klein onze middelen ook zijn, wij mogen in dit alles een belangrijke bevestiging zien van ons voorafgaand betoog en een verrijking daarvan door de vaststelling van het aantal fām’s op vier.”

Een soortgelijk spel bestaat ook op Java en is bekend onder den naam van „Gobag sodor”, ook wel eens „Gobag manis” genoemd.

Het „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek” van Gericke en Roorda (2de druk 1901) geeft voor deze woorden de volgende beteekenissen:

„Gobag” = benaming van een kinderspel bestaande uit een langwerpige vierkant vak met dwarslijnen, waarop jongens geposteed staan om het indringen van de tegenpartij te beletten.

„Sodor” = tournooilans, lans met een kwast aan de punt in plaats van ijzer, ook wel bij krijgsdansen gebruikt.

„Manis” = zoet, lief enz. Ik veronderstel echter, dat dit „masin” moet zijn, „een term bij het Gobag-spel, uitgeroepen door een der spelers, die al de kringen, door de tegenpartij bewaakt, doorgelopen heeft zonder aangeraakt te worden, ten teken dat hij gewonnen heeft” (zie ook beneden).

In de verzameling van handschriften en boeken betrekking hebbende op Javaansche volks- en kinderspelen in beheer bij Dr. Th. Pigeaud wordt „Gobag sodor” vermeld in de volgende teksten:

T 1. H/S afkomstig uit de Kraton te

Jogjakartå,

T 2. „ „ „ Jogjakartå,

T 3. „ „ „ Soerakartå,

T 4. „ „ „ Matésih, Soerakartå,

T 5. „ „ „ Jogjakartå,

T 6. „Lagoe botjah-botjah” (Javaansche Kinderspelen), door R. Soekardi alias Prawirå Winarså, Inl. Onderwijzer te Imågiri. Sëmarang 1912, (Serie uitgaven door bemiddeling der Commissie voor de Volkslectuur No. 25).

De beschrijvingen van het spel zijn telkens onduidelijk of onvolledig; de onderstaande is gecombineerd uit de verschillende teksten, met als legger de beschrijving uit T 6, en aangevuld, zoo ver noodig, met mondelinge mededeelingen van R. Kismånå uit Jogjakartå, die het spel zelf heeft gespeeld. Bijzondere afwijkingen worden aan het slot vermeld.

Het spel wordt door jongens zoowel als meisjes gespeeld. Het aantal spelers moet even zijn; als minimum wordt opgegeven 4, als maximum 12 spelers.

Men teekent op den grond een groot, langwerpig vierkant vak, dat door een middellijn in de lengterichting in tweeën wordt gedeeld. De twee helften worden in even groote vakken verdeeld door zoo

veel dwarslijnen als de helft van de aantal der spelers bedraagt, waarbij de twee korte buitenlijnen van het hoofdvak medeggeteld worden. B.v.

6 spelers — 3 dwarslijnen — 4 vakken
8 „ — 4 „ — 6 „
10 „ — 5 „ — 8 „
enz.

T 2 geeft als maten van het groote vierkant bij tien medespelers op: 4 m breedte en 20 m lengte; ieder vak zou dus 2 m breed en 6 m lang zijn. De onderstaande teekening is overgenomen uit T 6, bestemd voor 8 spelers.

	G	E	C	A	
	5	4	1	I	f g h i
J	6	3	2		
	H	F	D	B	

De acht spelers verdeelen zich in twee partijen:

partij Y, spelers a, b, c, d,

partij Z, spelers f, g, h, i.

De „inzet” van het spel is, dat de verliezende partij de andere partij op den rug moet dragen, waarmee bij de verdeling in partijen rekening moet worden gehouden. B.v. a is ongeveer even groot en sterk als f; hij gaat naar hem toe en vraagt: „Kowé dadi ilonkoe, ja?” (Wil jij de bij mij behorende medespeler of tegenspeler zijn? — Ilon van iloe, volgen). Zij probeeren ook, of zij elkaar op den rug kunnen dragen. Als dit in orde is, kiest b.v. b als zijn „ilon” g, waarop door „soet” uitgemaakt wordt, bij welke partij zij behoren. („Soet” is het aftellen of loten, algemeen in gebruik om bij een spel den gene te bepalen, die „m is”. Er bestaan verschillende manieren van „soet”; in dit geval wordt gewoonlijk geloot door middel van grashalmpjes.) Wie wint, kiest de partij, waar hij bij wil behoren; de andere behoort dan bij de andere partij.

Als de spelers in twee partijen verdeeld zijn, wordt door middel van „asat agoeng” uitgemaakt, welke partij „'m zijn zal”. Hiervoor neemt men een stukje potscherf, spuwt op de eene zij, en een speler van de eene partij werpt de scherf in de lucht, terwijl een speler van de andere partij moet raden, of het „asat” of „agoeng” wordt. „Asat” (eb) heet het als de potscherf op den grond valt met de droge zij naar boven, „agoeng” (vloed), als ze met de natte zij naar boven komt te liggen. De partij, die verliest, wordt 'm. Zeg b.v. dat een speler van partij Z heeft geworpen, en een speler van partij Y „asat” heeft geroepen, maar de potscherf komt „agoeng” neer, dan heeft dus partij Y verloren en moet 'm worden. De twee partijen worden als „vijanden” beschouwd.

Eerst wordt nog uitgemaakt, of „djawilan” (aanraken), of „tjèg-tjègan” (pakken) zal gelden. (Zie beneden). Daarop nemen de twee partijen haar positie in.

De bedoeling is, dat de spelers van partij Z in de lengte-richting door het groote vierkant loopen, en weer terug, en de spelers van partij Y dit beletten. Men loopt altijd van het Oosten (rechts) naar het Westen (links) en weer terug.

Partij Y verdeelt zich als volgt :

a gaat op de lijn AB staan; hij wordt als leider van partij Y beschouwd en „sodor” genoemd; de middellijn JI heet echter ook „sodor”. Hij mag op de lijn AB en op de middellijn JI loopen.

b gaat op de lijn CD, c op de lijn EF, d op de lijn GH staan. Zij mogen slechts ieder op zijn eigen lijn loopen. Geen van deze spelers mag de hem toegewezen lijn verlaten of buiten het groote vierkant komen.

De spelers van partij Z gaan in een rij naast elkaar ten Oosten (rechts) van het hoofdvak tegenover de lijn AB staan, op een afstand ver genoeg, dat a ze niet kan aanraken. Zij pogen dan het hoofdvak binnen te komen; het is onverschillig in welke volgorde zij daarbij beginnen, en op welke plaats zij de lijn AB over-

schrijden. Men tracht de oplettendheid van a, die het binnenkomen moet beletten, af te leiden door hem te plagen met het versje:

Dor, sodorën akoe,
Sing njodor boedëg bisoe.

(Sodor, steek mij met de sodor;

Degene, die met de sodor steekt, is doofstom),

en dicht bij de lijn AB te gaan staan, alsof men binnen wil komen.

Voor de spelers van partij Z gelden de volgende voorschriften:

Eenmaal het hoofdvak binnengekomen, mogen zij niet terug.

Zij mogen in het midden van een van de vakken blijven staan, omdat zij aldaar niet kunnen worden aangeraakt, en een goede kans afwachten om verder te komen.

De weg, en daarmee de vakken, die zij moeten doorloopen, zijn niet voorgescreven. Zij mogen beginnen, waar zij willen, kunnen dus naar keuze bij het overschrijden van de lijn AB vak 1 of vak 2 binnenkomen. Van het eene vak mogen zij echter slechts naar een vak overgaan, dat er vlak naast ligt, en niet diagonaal. Van vak 1 mag men dus overgaan naar vak 2 of 4, maar niet naar vak 3; van vak 3 b.v. naar vak 4 of 6, maar niet naar vak 5, enz. Zij mogen, om een goede kans te hebben een dwarslijn te overschrijden, teruggaan b.v. van vak 2 naar vak 1, van vak 4 naar vak 3, van vak 6 naar vak 5, waarbij zij natuurlijk op a moeten letten, die ook de middellijn JI bewaakt, echter niet van b.v. vak 3 naar vak 2, of van vak 6 naar vak 3, aangezien daarbij over een dwarslijn zou worden teruggegaan. Hoeveel vakken in het geheel worden doorloopen, is onverschillig en hangt van de kansen af, b.v. kan men er over 1, 4, 5 doorheenkomen, echter kan het ook voorkomen, dat men 1, 2, 3, 4, 5, 6 moet doorloopen. De buitengrens van het hoofdvak mag men in geen geval overschrijden, geschiedt dit toch dan moet de geheele partij Z met partij Y van plaats verwisselen; hetzelfde moet geschieden,

als een van de spelers van partij Z diagonaal van het eene vak naar een ander overloopt.

Is een speler van partij Z erin geslaagd, het geheele hoofdvak te doorloopen, en over de lijn GH er buiten gekomen, dan moet hij weer terug, waarbij het eveneens onverschillig is, welken weg hij kiest, mits hij de bovenstaande voorschriften in acht neemt. Heeft hij op dezen terugweg de eerste dwarslijn GH overschreden en is dus in vak 5 of 6 gekomen, dan moet d roepen: „Maling, maling! (dief, dief), om zijn medespelers te waarschuwen, dat zij nu ook op den achterkant moeten letten. Dikwijls doen dus de indringers hunne pogingen van twee kanten, waardoor de de taak van de spelers van partij Y niet makkelijker wordt.

Als een van de spelers van partij Z door een van de spelers van partij Y wordt aangeraakt, dan wordt er „kědjawil” geroepen, het spel wordt gestopt, en partij Z moet met partij Y van plaats verwisselen: de spelers van partij Z gaan de lijnen bewaken, en de spelers van partij Y gaan rechts van het hoofdvak staan en moeten pogen, er doorheen te komen. Dit geldt indien er „djawilan” is gekozen (zie boven); indien er met „tjěgtjěgan” gespeeld wordt, moet een van de spelers van partij Z door een van de spelers van partij Y gepakt en vastgehouden worden. Dan wordt „kě-tjandak” geroepen, het spel stopt, en de partijen verwisselen weer van plaats.

Slaagt een van de spelers van partij Z erin, het hoofdvak van rechts naar links, en terug van links naar rechts te doorloopen en de lijn AB weer te overschrijden, zonder aangeraakt of gepakt te worden, dan roept hij: „Boetoel!” (er door!) of „Masin” (zie boven) als teken dat hij en daarmee zijn partij het spel gewonnen heeft. Dan stopt het spel, de spelers verzamelen zich rechts buiten het groote vierkant, en iedere speler van partij Y neemt zijn „ilon” van partij Z op den rug en draagt hem van lijn AB naar lijn GH en terug naar lijn AB. Dan begint

het spel opnieuw, waarbij partij Y 'm blijft. (Volgens R. Kismānā moet dit op den rug dragen te voren worden overeengekomen; is dat niet geschiedt, dan begint het spel eenvoudig opnieuw, zoodra een van de spelers „boetoel” of „masin” is.)

De spelers van ieder partij mogen gedurende het spel hunne plaatsen binnen hun partij verwisselen, dus a, b, c, d onder elkaar, en eveneens f, g, h, i onder elkaar. In zoo'n geval moet de betr. speler, die met een ander lid van zijn partij van plaats wenscht te verwisselen, roepen: „Nas!”, dan den naam van den betr. medespeler, met wien hij van plaats wenscht te wisselen noemen, en er bijvoegen: „Alih lintang”. („Nas”, verkort van „banas”, beteekent, dat datgene, wat daarop geschiedt, niet bij het eigenlijke spel behoort. Het spel wordt gestopt, ieder speler blijft op zijn plaats staan. „Alih” beteekent verhuizen, van plaats veranderen; „lintang” zal hier wel staan voor „lijā”, ander, anders van plaats enz. [G/R Hwbk. II, blz. 86]; de gewone beteekenis, ster, gaat hier blijkbaar niet op). Het spel wordt dus gestopt, de twee spelers verwisselen van plaats, en het spel gaat weer verder. Dit verwisselen van plaats geschiedt volgens R. Kismānā uit „strategische” redenen. B.v.: van partij Z heeft speler f reeds het heele vierkant van rechts naar links doorloopen en is op zijn terugweg al weer tusschen de lijnen EF en CD (dus in vak 3 of 4). Speler i, op zijn heenweg van rechts naar links, is tusschen lijn EF en GH (vak 5 of 6) gekomen, kan echter niet verder, omdat speler d van partij Y, die de lijn GH moet bewaken, grooter en vlugger is dan hij. Dus roept i: „Nas, alih lintang”, en verwisselt van plaats met f. Dan moet f den weg van i, en i den weg van f voortzetten. Eveneens mogen de spelers van partij Y onder elkaar van plaats verwisselen, als b.v. een van de bewakers een te grooten of snellen „vijand” voor zich heeft en zijn partij daardoor kans loopt, het spel te verliezen. Dit verwisselen van plaats mag zoo dikwijls geschieden als in het belang van het spel

wenschelijk blijkt; het geschiedt bij de eene partij onafhankelijk van de andere, dus een plaatsverwisseling in de eene partij behoeft niet noodzakelijk ook eene plaatsverwisseling in de andere partij met zich te brengen.

Er mogen niet meer dan twee spelers van partij Z in één van de zes vakken zijn; als er nog een derde binnenkomt, heet dit „di-ěpès” („ěpès” een pakje van in een blad gewikkelde en geroosterde visch, garnalen of andere kost; „di-ěpès” is dus dat er een dergelijk pakje is gemaakt). Indien zooiets gebeurt, moet partij Z met partij Y van plaats verwisselen; de spelers van partij Z moeten dus gedurende het spel opletten, dat zij niet een vak binnendringen, waarin reeds twee van hunne partijgenooten zijn.—

Bijzonderheden.

T 1. De beschrijving is te onvolledig, om er iets van te kunnen maken. Uit de teekening blijkt, dat de middellijn aan den eenen kant van het hoofdvak nog is doorgetrokken en eindigt in een cirkeltje. „Als men van het eene vak naar het andere wil overgaan, moet men zeggen: ‘Sisrip pès bol, pès balik bol.’” (???)

(Volgens mondelinge mededeeling van derde zijde wordt te Jogjakartā dit spel ook dikwijls met de doorgetrokken middellijn gespeeld. Op deze middellijn, die dan dan ook „sodor” heet, loopt de speler „sodor”; het cirkeltje beduidt de grens, hoe ver hij mag gaan. Voor de bewaking van lijn AB is nu een andere speler aangewezen, aangezien de „sodor” slechts op de „sodor”-lijn mag loopen. Er zijn dus nu bij een spel met 4 dwarslijnen en 6 vakken vijf bewakers, het aantal spelers bedraagt tien. Hier is dus van vorenstaanden regel, dat er zoo veel dwarslijnen moeten zijn als de helft der spelers bedraagt, afgeweken, of men moet de „sodor”, die hier haar eigen bewaker heeft, als vijfde lijn rekenen.)

T 2. Van de bewakers heet de eerste „sodor”, de andere worden „tamping”

genoemd. (Tamping beteekent stroomafleider, windscherm of beschermer, en was volgens G/R (vroeger) ook de benaming van zekere ambtenaren in het Jogjakartāsche, overkomende met de „Goenoeng’s” te Soerakartā.)

T 3. De terugweg, nadat het hoofdvak in eene richting is doorloopen, heet „balèni”.

T 4. Gespeeld door tien spelers, hoofdvak met vier dwarslijnen, dus 6 vakken; de middellijn wordt door den „sodor” bewaakt, de dwarslijnen door zijne vier medespelers. (Vergl. boven onder T 1.) De ruimte rechts buiten de lijn AB wordt „masin” genoemd, de ruimte links buiten de lijn GH heet „sërit” (kam?). De vijf spelers van de tegenpartij beginnen echter in vak 1 en niet buiten. Gaat een der indringers van een reeds betreden vak terug op een vak, dat hij reeds had doorloopen (zie boven), zoo wordt dat „bali bol” genoemd, en hij moet met zijn partij de plaats van de tegenpartij innemen.

* * *

Dr. Duyvendak zegt verder:

„Behalve over de stamteekening in vieren, beschikken wij echter over eene tweede teekening, van gelijken aard, en nu in negen groepen.

		A		
	F	N	I	
B	K	E	M	C
	G	L	H	
		D		

Wij laten weer de beschrijving van Geurtjens (o.c. 68) volgen. Het spel heet ‘Entāi dakdak’. Dit is een vooral door jongelui zeer geliefd spel, waarmee ze zich vooral bij lichte maan, uren lang kunnen vermaken. Men legt vier lange stokken van bamboe of gaba-gaba kruiselings over elkaar. Op elk der punten A B, C, D zit een speler, die op vaste maat de stokken beurtelings tweemaal op den grond en dan tegen elkaar slaat. Bij het op den grond slaan,

vertoon de stokken de figuur der teekening. In de vakken F, G, H en I staan de dansers. Neem den danser van vak F. Terwijl de stokken op den grond slaan, moet hij twee danspassen uitvoeren: één in vak E en één in vak K, en terwijl ze tegen elkaar slaan, twee in vak G. Slaan de stokken weer op den grond, dan weer één stap in vak E en één in vak H, enz. Onderwijl doen de andere dansers hetzelfde in hun betrekkelijke vakken. En zoo gaat het voort, totdat een der dansers een misstap begaat en met zijn voet tusschen de stokken beklemd raakt, waardoor dan de maat verstoord wordt. Blijft dit wat lang uit, dan versnelt men geleidelijk het tempo wel zoozeer, dat er ten slotte niet meer aan te ontkomen valt. Dit spel trekt altijd veel toeschouwers, die zich kostelijk vermaken met de kromme sprongen der in de knel geraakte dansers.

Het lijdt geen twijfel of het is, als bij het eerst besproken spel, weer de stam, die het tooneel vormt der spelhandelingen. Als de stokken op den grond liggen — wanneer dus de teekening gevormd is en de grenzen der groepen getrokken zijn —, doet de danser telkens één pas naar het middelpunt en één naar de horizontaal of verticaal gelegen groep. En wanneer hij een der vier hoekgroepen binnengaat, worden de stokken opgeheven, worden de grenzen weggenomen; de danser volbrengt dan twee passen binnen dat vak.

De nauwkeurige beteekenis hiervan ontgaat ons weer, doch het staat vast, dat er twee soorten vakken worden onderscheiden. De danser heeft eigenlijk alleen kans in de stokken verward te raken, door de grenzen te worden tegengehouden, bij zijn pogingen binnen de vakken K, L, M, N te komen. Dit is de eene groep. De andere wordt gevormd door de vier hoekvakken G, H, I, F, waarin de danser zonder stoornis binnenkomt en waar hij twee passen volbrengt. Het middelpunt van dit alles is vak E. Wanneer wij nu letten op de onderlinge verhouding der

vier hoekgroepen blijkt deze dezelfde te zijn als die der vier groepen in het vorige spel; in dit spel doen zij eigenlijk niet mee: het gaat hier om het overschrijden der grenzen tusschen de vier groepen, die er tusschen zijn geschoven. Wij hebben hier ongetwijfeld te doen met een uitbreiding van de stamverdeeling, die wij boven leerden kennen, en het spel beweegt zich nu om de nieuw erbij gekomen groepen. Een scheidingslijn tusschen twee stamhelften is hier niet gemarkeerd. In de eerste teekening waren de vier groepen gescheiden door een lijn in de vorm van een Grieksch kruis; hier zijn zij gescheiden door een *band* van deze vorm, waarop vier nieuwe groepen liggen."

(Betreffende de conclusies, die Dr. Duyvendak uit deze Keieesche spelen en de daarbij behorende teekeningen trekt, ook ten aanzien van de oorspronkelijke Javaansche stamverdeeling in twee helften, waarvan elke onderverdeeld in twee groepen, die tezamen met den stam zelf de „Montja-pat” vormen, en de verdere indeeling in de acht-negen groep, zij naar het boek zelf verwezen.)

Over een Javaansch spel, dat eenigszins met dit Keieesche overeenkomt ¹⁾, heeft schr. ds. geen gegevens kunnen vinden; het is echter wenschelijk, dat met het oog hierop nog nasporingen, speciaal in afgelegene streken en désa's, worden gedaan. Daarentegen kent men op Java nog twee eenvoudige spelen, die eveneens den naam van „Gobag” dragen: Gobag grëndoel (ook G. gowokan of G. boendër genoemd. Grëndoel = knoedels in meelpap; gowok = gat of holte in een boomstam, waarin vogels of bijen nestelen; boendër = rond) en „Gobag gëndoel” (gëndoel = flesch met langen hals, bottel).

1) Met het welnemen van den auteur, wilden we gaarne enkele citaten geven, betreffende het voorkomen van dergelijke spelen elders.

Voor Borneo een aanhaling uit: A.W. Nieuwenhuis, *Quer durch Borneo*, II, 137: „Das Spiel besteht darin, dass eine Frau zwischen zwei Reisstampfern tanzt, die von zwei Gefährtinnen an beiden Enden festgehalten und in einem bestimmten Rhythmus erst auf zwei am Boden liegende Stampfer, dann gegen einander geschlagen werden. Je geschickter die Tänzerin, desto seltener werden ihre Füße zwischen die zusammenschlagenden Stampfer geklemmt. Der Rhythmus des Tanzes ist sehr verschieden, auch werden die Stampfer bisweilen schneller und schneller bewegt .....”

Voor Celebes een passage uit: Adriani en Kruyt, *De Bare'e-sprekende Toradja's*, II, 388: „Twee rijststampers worden door twee tegenover elkander zittende personen horizontaal vastgehouden en op bepaalde maat, op twee op den grond liggende balken en daarna tegen elkaar

geslagen. Een ander springt dan tusschen deze stampers in: hij moet maken, dat zijn been zich niet tusschen de stampers bevindt op het oogenblik dat ze tegen elkaar geslagen worden .....”

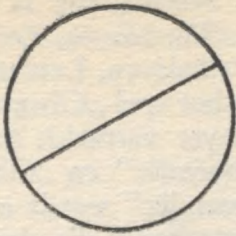
Voor Amboina enkele regels uit: J. S. en A. Brandts Buys, *Inlandsche dans en muziek*, Timboel III, 281: „(een vertooning) door de Amboineezen gegeven, waarbij twee gehurkte mannen twee lange einden hout ..... beurtelings twee malen tegen elkaar en twee malen een eind van elkander af op den grond neer slaan; een tweede paar hurkenden heeft juist zulk een stel sparren daar loodrecht op liggen en beweegt die precies zoo; in de spaties van dit beweeglijke houten kruis, springt een viertal dansers rond .....”

Voor al in het Amboineesche geval is de overeenstemming met het Keieesche treffend. In de beide andere wordt er slechts met één paar stampers gemanoeuvred; maar het dubbele kruis is ook nu aangeduid.

(Red. Dj.)

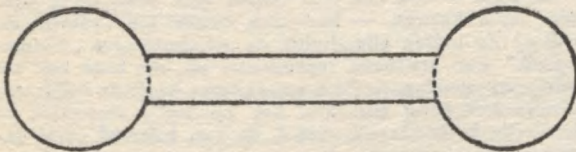

Gobag grëndoel.

Het spel wordt door jongens zoowel als door meisjes gespeeld; het aantal spelers is onverschillig. De cirkel (ook wel een ellips) moet zoo groot zijn, dat in de eene helft de helft van de medespelers kunnen staan zonder dat ze van af de buitenlijn of de middellijn kunnen worden aangeraakt. Door aftellen wordt degene bepaald, die „'m is”. Deze mag op de buitenlijn en op de middellijn lopen; de andere kinderen staan of lopen binnen den cirkel, waar of hoe zij maar willen; zij mogen echter niet buiten den cirkel komen. Die 'm is, moet trachten, een van de andere kinderen aan te raken; als hij daar in slaagt, moet degene, die geraakt is, hem vervangen en 'm zijn. (Een der teksten zegt, dat de aangeraakte ook dengene, die 'm geweest is, op zijn rug rond om den cirkel moet dragen.) Gedurende het spel wordt wie 'm is, door de anderen geplaagd. Indien bij toeval in de eene helft van den cirkel zich slechts één enkele speler bevindt, is het voldoende, dat wie 'm is, met den wijsvinger van zijn rechterhand op hem wijst en uitroept: „'ndoel!"; dan moet de speler, die alleen in de eene helft van den cirkel was, hem vervangen. Indien wie 'm is, bij het aanraken de lijn verlaat, is het ongeldig. Het spel wordt voortgezet, tot men zich verveelt.

Gobag gëndoel.

Het spel wordt door jongens zoowel als door meisjes gespeeld; het aantal

spelers is onverschillig, (volgens een van de teksten moet het echter minstens tien bedragen). De twee cirkels moeten zoo groot zijn, dat de gezamenlijke spelers er in kunnen staan zonder van af de buitenlijn te kunnen worden aangeraakt. De twee cirkels moeten een tamelijk grooten afstand van elkaar hebben; de precieze lengte en breedte van den middelweg blijft echter aan de keuze van de spelers overgelaten. (Een der teksten geeft bij 10 medespelers op: middellijn cirkels 3 m, lengte middelweg 10 m, breedte 1 m.) Door aftellen wordt bepaald, wie 'm is. De andere kinderen gaan binnen de figuur staan; meestal begint men zoo, dat allen in één van de cirkels staan. Die 'm is gaat op de buitenlijn staan en tracht dan, een van de andere kinderen aan te raken. Deze mogen binnen de buitenlijn lopen, waar en hoe zij maar willen; die 'm is, mag slechts op de buitenlijn van cirkels of middelweg, lopen. (In Jogjakartå worden de cirkels meestal doorgetrokken, zooals boven uitgestippeld, en die 'm is mag dan óók lopen op onze stippellijn, dus rond om de cirkels.) Wie aangeraakt wordt, moet dengene vervangen, die 'm was; zoo ook, wie zich toevallig alléén in een van de cirkels bevindt en op wien door dengene, die 'm is, onder het uitroepen van „'ndoel" met den rechter wijsvinger wordt gewezen. (Een van de teksten zegt weer, dat de aangeraakte dengene, die 'm is, op zijn rug van den eenen cirkel naar den andere en terug moet dragen).—

Schrijver dezès durft niet zeggen of deze laatstbeschreven twee Gobag's in eenig verband staan met „Gobag sodor", of slechts eene compliceering zijn van een ander spel, „Gowokan" of „Kowokan" genaamd, waarbij de spelers in een cirkel staan en dengene plagen, die 'm is, en op de cirkellijn rondloopt en tracht, een van de spelers aan te raken. Er wordt echter bij dit „Gowokan" een lied gezongen, dat op een samenhang wijst met „Koewoekan", een soortgelijk spel, waarbij wie 'm is, beschouwd wordt als een

boschkat (koewoek), die een kip wil vangen. —

De bijgaande illustraties zijn genomen uit de Platen-albums van kinderspelen van Jogjakartâ, aangekocht door den heer Ir. Moens voor het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Naschrift.

Van zijn laatste reis naar Oost-Java heeft Dr. Pigeaud nog een bundel verschillende gegevens over inheemsche gebruiksvoorwerpen, kinderspelen enz. meegebracht, samengesteld door R. Soedirâ en ontvangen door bemiddeling van den Heer I. H. Behrns te Panataban, Banjoe-wangi. Daarin wordt een jongensspel vermeld, „Balikontjang” genoemd, dat volgens de teekening en de korte beschrij-

ving identiek is met „Gobag sodor”.

Een korte beschrijving is ook nog te vinden in L. Th. Mayer, Een blik in het Javaansche Volksleven, Leiden z.j., bd. II, bl. 312, waar het spel „Obag odor” wordt genoemd. Mayer vermeldt ook nog (l.c.) een „Obag boendër” en „Obag gondël”. Bij „Obag boendër” wordt een cirkel op den grond geteekend, die door een kruis in vier segmenten is verdeeld. „In elk dezer segmenten staat een speler, terwijl de vijfde om den cirkel heen loopen en daarbij trachten moet, een der in den cirkel staanden aan te raken, die dan in zijne plaats de rol van vanger vervullen moet.” (Of de vanger ook op de lijnen van het kruis mag loopen, wordt niet gezegd.) „Obag gondël” is hetzelfde spel, „maar moet de vanger den gevangene vasthouden (gondël) en dezen buiten den cirkel trachten te trekken”.

BLADVULLING.

RADIO, GRAMMOPHOON EN GAMĒLAN.

J. S. BRANDTS BUYS aan Rd. Ng. Dr. Poerbatjaraka.

(Men zie blz. 214.)

..... Op dat laatste punt ben ik het alvast glóeiend eens met U! Sommige broadcasters hebben er wèrkelijk een handje van, alle tusschenpauzen van een „uitgezonden” Javaansch concert op te vullen met het afdraaien van een *krontjong*—„plaat”. U zult nèt zoo min als ik iets tégen die Indoëuropeesche muziek hebben. We vinden ze, denk ik, allebei charmant. Daar hoeft men geen „indische jongen” voor te zijn. Maar haar charme zal ons niet verlokken om een radioconcert van zuiver inheemsche muziek, zeg van Javaansche, met haar te willen hooren doorspekken. Trouwens, het ware even verkeerd deze voor te dragen òm-en-òmet echte Westersche. Of met Chineesche; — die ik voor mij overigens níét láger waardeer dan de *krontjong*. (Anders, onlangs in „Groot Nederland”, E. du Perron bij monde van „Arthur Ducroo”.)

Ik heb tegen die invoegsels nog een apart bezwaar. Naar mijn gevoel zijn bij een muziekuitvoering de rustpoozen iets éven noodzakelijks en wezenlijks als de muziek zelf. Zangers of fluitspelers willen natuurlijk van tijd tot tijd op adem komen. Maar ook de andere musici, en evengoed de toehoorders, moeten bijwijken verademen; en wel psychisch.

Het was toch een Westersche dichter, die de „silence a whisper of eternity” noemde. Maar het modèrne Westen gedraagt zich gemeenlijk alsof het doodsbeangst voor alle stilte (en eeuwigheid) is. Speciaal ook die nieuwste exponent van het Westen, de radio kan dat. Zelf zou ze vermoedelijk beweren, ze móét wel dóór-razen; want wou zij even uitblazen, dan draiden de helft van haar toehoorders dóór naar een ánder „station”.

Maar intusschen veroordeelt ze òns, U en mij, om onwillens Javaansche en Indo-muziek te slikken hap-om-hap. Ze moeten niet zeggen: Draai dan maar aan het eind van een Javaansch nummer de radio áf; want dan mis-sen we het begin van het volgende.

Nu een ánder punt: De *qualiteit* der *grammophoon*-weergaven van Javaansche muziek. Het is waar, U had het alleen over de bête. Maar ik hoor veel te vaak Javaansche „platen” die de klank-, de sterkte-verhoudingen van het origineel gebrèkkig weergeven. De stem van een, zèlf toch al volstrekt niet bizònder bescheiden solozangeres wordt dan nog éxtra naarvoren gehaald, en dikwijls is het stuk niet-eens vocale muziek van origine. De kleine gendër klinkt niet zelden gedecideerd te hard, (en daardoor dan met-een afwijkend in haar timbre). En het is haast een uitzondering, dat U de slèntëm en de lage saron’s góéd hoort, die toch rugge-graat en botten van het klanklichaam vormen. Néén; volmáákt zal ik een grammophoonplaat niet gauw noemen!

En kunt U niet óók iets voelen voor mijn, — ik geef toe: ouderwetsche, — bezwaren tegen alle platen en rollen? Ze heffen ellendiglijk de geheimzinnige „Einmaligkeit” der artistieke reproductie op, die haar zelf tot schèpping maakte. — *Paul van Ostayen* heeft de volkomen overeenstemming tusschen het poëtische sentiment en het, dit belichamend, beeld, in een bepaald geval geprezen als bezittende „de zuiverheid van een gramfoon-opname”. Maar hoe kan ooit een grammophoon de lof verdienen, die, per moto contrario, in die merkwaardige

(Zie verder blz. 230.)

HET TĚGALSCHĚ ROEWAT,

(HET VERLOSSEN, BEZWEREN VAN KWĀDE INVLOEDEN)

door

J. W. VAN DAPPEREN.

Als kinderen over wie, volgens algemeen gangbare lezing in het Tġgalsche, in 't bijzonder onheilen kunnen komen, worden aangemerkt zij die door de volgende termen worden aangeduid:

- a) Laré panas: een eenigst kind.
- b) Kġđina-kġđini: twee kinderen.
- c) Onťang-anťing: drie kinderen.
- d) Pġndawa panťoran: vijf kinderen.
- e) Pġndawa olah-olah: zeven kinderen.

Bij al deze gevallen wordt aangenomen dat, zoo men geen tegenmaatregel treft, de moeder verder onvruchtbaar, voor meerdere nakomelingschap niet geschikt is. In tegenstelling met onderscheiden andere streken op Java, geeft hier in hoofdzaak het aantal kinderen den doorslag; de verdeeling en opeenvolging van mannelijk en vrouwelijk geslacht blijft vrijwel buiten beschouwing.

Het is de plicht der ouders of, bij ontstentenis, van verwanten, om te trachten de mogelijke rampen, die over dergelijke kinderen kunnen komen, af te wentelen. Men poogt dit te bereiken door het ngroewat — verlossen, onttooveren —.

Men gaat daartoe als volgt te werk:

Men roept een đalang, die den roep heeft, succġs te hebben bij dergelijk werk, die vooral de noodige bezweringsformules juist weet aan te geven, daar het in dit opzicht niet voldoen, zoo goed als zeker, volgens 't volksgeloof, nieuwe onheilen zou veroorzaken.

Het volgende gesprek wordt gevoerd:

A. Koela, bapak đalang, badġ ngroewat larġ koela, soepados larġ koela sampoen dipoen tġđa Baťara Kala, kala-kala sanġsipoen, sampġjan napa poeroen nanggġl?

Đalang: Koela đġrġk sakadjġngipoen kġmawon.

A. Bilih bapak đalang nanggġl, tġđinġ Baťara Kala napa?

Đ. Salġrġsipoen tġđanipoen Baťara Kala, Baťara Goeroe, Kala-Kala sanġsipoen, larġ panas, kġđina-kġđini, larġ onťang-anťing, larġ pġndawa.

A. Napa kġnging dipoen lintoni tġđanipoen, bapak đalang?

Đ. Baťara Kala oegi tġđanipoen dawġt tjġbong (tjġndol) sadjġmbaran, tġboe woeloeng sapaasang dalah gođongġ, boewahġ gġđang toenđoenan sapaasang dalah gġđġbogġ, klapa sakanťġt, toempġng aloes, panggang ajam poetih, banjoe sadjġmbangan, parinġ rong gġđġng.

A. Pġganggonipoen Baťara Kala napa?

Đ. Pġganggonipoen Baťara Kala bġbġd toeloeh-watoe, ikġtġ woeloeng.

A. Dolananipoen Baťara Kala napa?

Đ. Dolananipoen Baťara Kala, Kala-Kala sanġsipoen sadaja wadoeng tjilik, pġndġl tjilik, arit tjilik, wġloekoe tjilik, koġđi tjilik.

Hieronder volgt de vertaling van dit gesprek:

A. Eerwaarde đalang, ik wensch mijn kind verlossing te brengen, opdat het niet door Baťara Kala, of andere Kala's opgegeten worde. Neemt U op zich, dit te bewerkstelligen?

Đalang: Ik leg mij geheel bij Uwe wenschen neer.

A. Als U het een en ander op zich neemt, wat eet Baťara Kala eigenlijk?

Đ. Om U de waarheid te zeggen eten Baťara Kala, Baťara Goeroe en de overige Kala's kinderen die door hun geboorte voorbeschikt zijn onheil te krijgen.

A. Kan voor dat eten niet iets anders in de plaats gegeven worden?

Đ. Baťara Kala is ook belust op dawġt

tjèbong¹⁾, een pot vol, een paar paarse rietstokken met hun blad, twee tros pisang met stam, twee aan elkaar gekoppelde klappers, een rijstkegel²⁾, een geroosterde witte kip, een groote pot met water en twee schoven padi.

A. Wat is de kleeding van Baṭara Kala?

D. Een lendenkleed van 't weefsel toeloeh watoe³⁾, en een zwarten („paarsen") hoofddoek⁴⁾.

A. Waar vermaakt Baṭara Kala zich mede?

D. Zoowel Baṭara Kala als de andere Kala's scheppen behagen in een bijltje, een beitelte, een grasmesje, een ploegje en een kapmesje.

— Tot zoover het onderhoud. Is men het daarna nog eens geworden over 't benodigd bedrag, — van 40—60 gulden indien de ḍalang het voorbereiden en bewerkstelligen der plechtigheid geheel op zich neemt (nēbas, uitkoopen); zooniet dan ongeveer 20—30 gulden, — dan wordt een gunstige dag bepaald, waarop de vereischte wajang-poerwa-opvoering zal plaats hebben.

Er wordt nu een feestloods opgericht (lajos), en men hangt bovenin twee stokken riet, twee klappers, eenige bossen rijst en een paar trossen pisang, opdat de Kala's uit den hemel nederdalende zich kunnen verzadigen, en zet op den grond een toempēng aloes (rijstkegel), een pot ḍawēt (een lekkernij van klonters rijstmeel met kokosmelk en Javaansche suiker) en een kom water, tot laving dienende van de Kala's die uit den grond mochten opstijgen. Op den bepaalden dag heeft 's avonds in de meeste gevallen de opvoering plaats van een lakon naar keuze. De opvoering van den vereischten lakon Baṭara Kala vangt dan aan 's morgens om 7 uur en

moet tusschen 12 en 1 uur geëindigd zijn. Na dien tijd worden de kidoengs — hier bezweringsformules —, door den ḍalang voorgedragen uit een pakēm.

Voor den aanvang der opvoering van den roewat-lakon wordt een wierookoffer gebracht, en een sadjèn pēpēkan, een vierkant uit bamboe vervaardigd bakje, hangende aan een bamboetouwje, en inhoudende bloemen, pinangnoten, borèh (gele welriekende zalf) en wierook, aangeboden. Het bakje hangt vlak bij den ḍalang aan de kělir (het scherm).

Naast de wajanglamp wordt het gevraagde stel kleederen, — een lenden- en hoofddoek — neergelegd, ook dit bewierookt en na afloop door den ḍalang medegenomen.

Alvorens met de opvoering van den lakon Baṭara Kala aangevangen wordt, worden alle openingen en gaten in huis en bijgebouwen, alsmede de putten dichtgemaakt, opdat geen Kala gelegenheid zal krijgen zich schuil te houden. Opgegeven werd dat de boven aangegeven werktuigjes in 't bijzonder opgevraagd worden door Baṭara Kala zelf.

Tijdens de opvoering van den lakon Baṭara Kala kunnen de kinderen, die ontooverd zullen worden, zich ophouden waar zij zelf wenschen, tijdens 't ngidoeng echter moeten zij met hunne ouders en verwanten zich vóór het scherm plaatsen. Is 't ngidoeng afgeloopen, dan brengt de moeder de kinderen (het kind) naar den ḍalang, die over hen bidt, hen baadt in den pot met het sadjènwater, waarna het water over de omstanders wordt gesprengd, gevolgd door een rondom werpen van gele rijst, ten teeken dat 't kind gereinigd is van kwade invloeden en de ceremonie geëindigd is. De Kala's hebben geen macht meer over de kinderen. De ḍalang gaat onmiddellijk weg. Tijdens 't ngidoeng

1) Katélameel dat tot een stijve pap gekookt wordt, dan in een mandje, waar beneden een gaatje in is, wordt overgestort. Onder 't mandje bevindt zich een bak met water. Het meel wordt tusschen de handen fijn gewreven, valt door de opening in den bak en vormt daar klontertjes. Het geheel wordt gemengd met Javaansche suiker en klappermelk.

2) Toempēng aloes, rijst zonder vleesch.

3) Toeloeh watoe, weefsel met blauw fond, waarop thans afwisselend bredere en smallere banen wit; in ouden tijd met wit patroon aan boven- en benedeneinde.

4) Ook blauwzwart wordt in Tègal „woengoe" genoemd.

mag niemand zich naar buiten begeven, wil ook hij of zij gevrijwaard zijn voor onheil. Bovendien wordt iemand die weggaat beschouwd als te zijn een kwade geest, of althans met de Kala's in verbinding te staan.

In 't kort is de inhoud van de lakon Baṭara Kala volgens Tëgalsche lezing de volgende, (ḍalang Karta, Slèrok langon):

In den hemel heeft een onderhoud plaats tusschen Baṭara Goeroe en Narada, den bode der Goden. 't Gesprek loopt over de ongerechtigheden die blijkbaar in den hemel plaats vinden. Alle gewassen verleppe daar, een zekere aanduiding dat een groot onheil den goeden gang van zaken in de Natuur dreigt te verstoren. Narada ontvangt opdracht te onderzoeken wat er eigenlijk aan de hand is. Hij vertrekt om aan 't gegeven bevel te voldoen en komt in Ngali tjahja pëntjorong. In 't Zuid-Oosten aldaar omdwalende, ontmoet hij eene Kluizenaarster, die, geheel naakt, als eenigste bedekking haar haar heeft. Op Narada's vraag, hoe zij heet en waarom zij zich zoo heeft afgezonderd, geeft zij ten antwoord, dat zij Dèwi Tanana heet, en zich afzonderde op den berg Djamoerdipa in de hoop daardoor als man te kunnen krijgen een „Sadjati”, ¹⁾ een man geheel onafhankelijk, die noch bevelen geeft, noch deze ontvangt.

Narada belooft haar den man te zullen brengen waarop zij haren zin gezet heeft en deelt haar mede dat slechts Baṭara Goeroe aan de gestelde eischen voldoet. Dèwi Tanana verzoekt haar verlangen spoedig te bevredigen. IJlings gaat Narada terug en doet Baṭara Goeroe mededeeling van 't geen hij gezien en gehoord heeft. Samen gaan zij nu onmiddellijk op weg naar den berg en na lang zoeken vinden zij ten slotte Dèwi Tanana, aan wie Baṭara zijne liefde bekent en die hij uitnoodigt zijne gemalin te worden. Zij is echter van zijne liefde voorloopig niet gediend

maar deelt Baṭara mede, dat zij over de zaak nog eens zal nadenken als de God zich van al zijne zonden zal gereinigd hebben. Daar alle pogingen haar te overreden falen, gaat Baṭara spijtig heen en komt te Bèdji Lëlangèn, waar hij zich baden gaat. Tijdens zijn verblijf aldaar ontdekt hij de bloem Kanigara, die hij plukt om haar aan Dèwi Tanana te kunnen geven, opdat haar hart vermurwd mocht worden. Maar ook dit baat niet, de Godin blijft bij haar eens genomen besluit en wanneer hij haar begint lastig te vallen en te achtervolgen, vlucht zij. Het blijk van Baṭara Goeroe's liefdesdrift valt daarbij op de aarde en Dèwi Përtiwi haast zich het in zee te werpen.

Over 't gebeurde verontwaardigd, draagt B. Goeroe Narada op het verloren gegane te zoeken, immers is er in den hemel door dit voorval groote onrust ontstaan. Narada daalt naar de aarde af, komt echter (het uitgangspunt der beroering naspeurende) in zee terecht, waar hooge golven hem van alle kanten beuken.

Na lang worstelen wordt hij de gedaante van een Boeta gewaar, weet zich omhoog te werken, gaat een gesprek met hem aan en vraagt waar hij eigenlijk heen op weg is. De Boeta antwoordt hem, dat hij op weg is naar den hemel om zijn Vader te zoeken, doch zijne Moeder hem dwarsboomt. In den hemel aangekomen bespeurt Narada dat de Goden den Boeta den toegang daartoe trachten te ontzeggen. Er ontstaat een gevecht en de Goden delven het onderspit. Den hemel binnen gaande komt de Boeta bij Baṭara Goeroe die hem ten slotte erkent, hem den naam Baṭara Kala geeft en den raad, Dèwi Doerga zijn opwachting te maken en haar eten te vragen. Deze is bezig met 't hakken der groente voor 't eten en heeft 't ongeluk haar pink af te hakken die in 't eten valt. Zij geeft Kala den pink die hem opeet en te kennen geeft, dat dit bijzonder lekker voedsel is. Van af dat oogenblik wil B. Kala niets anders eten dan fijn menschen-vleesch. Doerga zelf vindt hij zeer begee-

1) Een wezenlijk, waar, uitstekend mensch.

renswaard als voedsel; zij weet hem echter te ontloopen en rent naar B. Goeroe. Ook B. Kala komt tot B. Goeroe en vraagt vergunning voortaan menschen vleesch te mogen eten. B. Goeroe staat hem dit toe doch onder voorwaarde dat hij slechts de kinderen waarvan in het begin van dit opstel sprake is, zal nuttigen.

Daar B. Goeroe echter 't onredelijke van 't toegestane verzoek inzag, wilde hij dit ongedaan maken, daalde af naar Mëndang Kěmoelan en trad als đalang aldaar op onder den naam van đalang Kaloengloengan. Hij gebod Narada alle menschen te verzamelen en hen een wajangopvoering te hunner verlossing van 't gestichte onheil te doen bijwonen. Zij gaven aan den oproep gehoor en hoorden toen B. Goeroe de onderstaande bezweringsformules voordragen, waardoor het onheil, dat over de menschen gekomen was, of in de toekomst komen mocht, afgewend kon worden.

Bij vergelijking met het „ngroewat” en het wajangverhaal „Moerwa Kala” bij den heer L. Th. Mayer, Weltevreden Visser en Co. 1906, ten rechte arbeid van Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, vallen de groote verschillen op, die er tusschen beide lezingen zoowel in 't verhaal zelf, als ook in de kidoengs bestaan, al zijn er ook punten van overeenkomst.

Voor degenen die het Javaansch voldoende machtig zijn, levert de inhoud der kidoengs, al zijn veel details wellicht niet te verklaren, geen bepaalde moeilijkheden op; de beteekenis er van als gehéél genomen, is duidelijk. Voor hen die met die taal onbekend zijn, moge hier volstaan worden met een uittreksel van de bezweringsformules, dat een denkbeeld kan geven van hetgeen zij bedoelen:

In de „Waringin Soengsang” wordt weergegeven de alverwinnende kracht van Baṭara Kala, zetelende in zijn verschillende lichaamsdeelen, magisch sterk. Op die kracht duidt ook het begrip „waringin soengsang”, d.w.z. een omge-

keerde met de wortels naarboven staande waringin. De bedoeling is Kala te kenmerken als krachtig genoeg om een waringin uit den grond te trekken (dibědol).

De „Koedangan” poogt Kala vriendelijk te stemmen en tevreden te stellen door lofspraak en zoete woordjes, al wil hij ook nog geen afstand doen van het verslinden van kinderen.

De „Adjalé Kala” heeft tot inhoud de afkomst van Kala en het weder terugbrengen van Kala tot zijn vroegeren toestand, — dien van vocht, — opdat hij inderdaad afstand doe van zijn slechte neigingen. Hiertoe behoort ook de „Kěloempoehan”, de bezwering opdat Kala verlamd moge worden en bevreesd.

In de „Sari Panggoeng” vindt het opsommen plaats van allerlei liefs en fraais, dat hem wordt aangeboden als vervanging van de kinderen om te eten.

De „Banjak đalang” noemt al de middelen op waarover de đalang beschikt om te maken dat Kala het tegen hem moet afleggen en aan zijn macht gehoorzamen moet.

De „Sěmboeran pěngantěn” is de bezwering, die, gepaard met bespuwen en beblazen, de kinderen moet bewaren tegen onheilen en gezond moet doen blijven. (Deze zelfde formules en handwijzen worden ook toegepast op bruid en bruidegom bij het huwelijk, alsmede ter genezing van krankzinnigen.) Aan al de Kala's jaagt deze bezwering vrees in.

De „Kondjaja Karna” wil Kala, die zich thans ongelukkig en zwak gevoelt, weer wat op krachten doen komen. De 40 kleinere Kala's, de hulptroepen van Kala, moeten zich door deze bezwering terugtrekken naar de plaatsen, die hun normale verblijfplaatsen zijn, erven, putten, rivieren en bepaalde lichaamsdeelen. Deel van deze bezwering maakt de kidoeng „Mědaha sěkawan”: Ha, na tja, ra, enz., uit, die moet waarborgen, dat er overal, in het Oosten, Westen, Zuiden en Noorden, heil moge heerschen, en ook

de vier verwanten van den mensch voor-
spoed mogen deelachtig worden.

De bezwering „Mogor ramboet”
moet de gevaren afweren, verbonden aan
het haarsnijden bij jonge kinderen. Dit
zou noodig zijn omdat bij de geboorte 't
haar het eerste te voorschijn komt (ing-
kang sěpoeh pijambak) en er groote magi-
sche kracht in zetelt.

„Sěmboeran banjoe” is een
bezwering om door het rondom spuwen
en sprenkelen van water, waar geen kwade
invloeden meer in huizen, alles magisch
te reinigen.

De „Toendoengan Boeta wa-
don” wil alle kwade vrouwelijke geesten
verdrijven.

De „Toendoengan Doerga”

richt zich in 't bijzonder tegen de gevaar-
lijke Doerga. Zoodra deze verdwenen
geacht wordt en haar gevaarlijke invloed
gebroken is, roept de *dalang* de, goedgun-
stig geachte, Nini Lođaja, de Njai Lara
Kidoel, en haar genoot Nini Sentani, de
beschermster van het voedsel en speciaal
ook van 't drinkwater, op. Deze beiden
hebben zich tevoren tusschen de toe-
schouwers opgehouden. De *dalang* ver-
zoekt hen, thans te voorschijn te komen.

In de „Prasondohing *dalang*”
tenslotte, roept de *dalang* God en den Pro-
feet aan, opdat de belofte, dat alle Kala's
uitgedreven zouden worden, bewaarheid
moge blijken.

December 1933.

AANHANGSEL.

I. Poenika wiwitan roewat. (Doerma.)

Waringin Soengsang wajahipoen toemaroena/
kang toemrap ing awak mami/ toer tinoebing
atap/ antjak soedji kěmbar/ pěpitoe sami mrapit/
aděming sijang/ angět kalané wěngi

doek samana ngaoep koempoelé rasa/ nétrakoe
kang dadi dinging/ nétraningsoen mas/ sělaka
koepingingwang/ Baŋoekkoe sěla tjěndani/ kang
moenggěng sirah/ wěsi ka windoe adji

ramboet kawat alis wěsi rěroedjitan/ djaroe-
koe iděp kalih/ pasoengkoe lojang/ paroenggoeh
papilingan/ koeningan kang moenggěng pipi/
kang moenggěng grana/ wěsi katěl tan osik

watoe itěm loenggoeh ing djanggoetingwang/
oentoeke radjěg wěsi/ kang moenggoeh in it
kang/ aran wěsi slarak/ idoeke tawas sěkalir/
sěla matangkěb/ lambékoe kalih

wěsi boeroek loenggoehé manikingwang/ goe-
loené gada wěsi/ poendak wěsi akas/ koewatan
kěna měmbat/ bahoekoe wěsi waloeling/ lěngěné
děngda/ sikoetkoe poekoel wěsi

asta tjoeriga panoedoe kalih tjakarwa/ djěm-
polkoe soepit wěsi/ èpěk-èpěké tjakra/ panoeng-
goelkoe trisoela/ djaridji wěsi kalitik/ entik-enti-
kan/ pěso pati wěsi

kěmbang loenggoehé walikatingwang oela-
oelakoe gada wěsi/ kang moenggěng sěsalang/
wěsi galinggangan/ dađa koeningan sari/ rinang-
kěp pisan/ lawan wěsi poerasani

wěsi ambal loenggoehé ing iganingwang/
balitoeng poeroes mami/ kang moenggěng poe-

sěringwang/ ingaran wěsi parang/ sědaja sami
městani/ kěkěmpoengingwang/ ingaran wěsi
patah

poepoekoe wěsi koening rinangkěp těmbaga/
lawan wěsi bali

wěsi kladjěr kang loenggoeh ing wědidang/
toengkakkoe sěla poetih/ kang moenggěng
dlamakan/ ingaran wěsi langkap/ karang kidjang
koekoe mami/ pan soengsoemingwang/ gěgala
kang kinardi.

II. Poenika Koedangan.

Ong. soen koedangé anakkoe si Koekoe toem-
bang djarak. Doedoe djarak, ja oegěng, ja agěng,
ja kěngkěng toendjoeng tjěmpaka poetih ma-
rambat ing kamiri, ja gědė alonggoran. Ong
gěgana langgěng boeana poekoeloen kang pa-
sang tabė ka saběting iladina. kěna děngda sa-
poening nga Baŋara.

III. Poenika adjalé Kala.

Kala doek anang oetėk těloeng prėkara. si
radja kapala. si radja Kapa-Kapa. si radja Manik.
temoeroen mring rėrahi. si tęgā prawyan aranira.
nang baŋoek sěla tjandani. nang mata si manon
lajap. si manon lalap aranira. nang pasoeng
kiwa tęgěng. si goenoeng kěmbar aranira. nang
tjoengoer si aras korsi. nang tjangkěm sěla ma-
těngkab. nang oentoe radjěg wěsi. nang poetjoekė
ilat. si ogal-agil aranira. nang tengahė ngilat
rěsěping rasa. nang njokotė ngilat ka soetjijané
Allah. nang tęgğok kasirooen. nang bahoe si
tradjoe pěpět. nang dađa sang saak djati. nang

gëgër sègara ranté. nang këmpeong kiwa-tèngën. si tègal krakahan aranira. ngantjik têngahé dja-gad limang prèkara. kaja borèh si érang djati. kaja banjoe sang lèngis djati. kaja lènga sang lènga sèdjati. djaminah, djamilah: toemoeroen mring bongkongtèng dakar. si nokat gaib ara-nira. nang tengahèng dakar. si lanang gaib ara-nira. ngantjik nang poetjoeké kalamoellah. èstoe mètès. sang tèr rasa aranira. kapèlèt ing soekèt gagoḍongan. si bodoh. si plontjo aranira. moelané ana oepas saking gëgoḍongan. sing kono adjal kamoeljané. nèroes boemi lapis pitoe. sang tèroes rasa aranira. kèsangga baboe pra-tiwi sangga boewana aranira. tan kangkatèng baboe pra-tiwi. koemètër tangané aranira. sang koentjang, sang kèntjong. sang branawasa. sang braéta. di oentjalakèn ing sagara. Sang kontala manik aranira kagèbjoeg ing ombak. sang lèmbak boewana. anang gèbjoegan sa kèndang goemoeling. amor wèdi pasisir. aranira si lèmboe, si alaroepa roepanira samar. lènga doedoe lènga. banjoe doedoe banjoe. oepamané banjoe kèsangga in goḍong loemboe. katoeloep ing Ba-ṭara Soerja. aranira si Kètèk mëlèng. Kala niba loempoe. Kala djaloek oerip. tobat mari ḍalang Kaloengloengan.

Ki ḍalang awèh tjangkriman. sap karna dèwi pangotjap. taloh tjana. toendjoeng tjèmpaka poetih. anaké Baṭara Goeroe. lanang toenggal kinasihan. ngantjik sarining gampang. tèka gampang sapolahé. tèka gampang sanijaté. Ong sang ongrang-antring. para lèmba, para mintji gorasang. kala kala kasihan. Sang kala nginté, sang kala kala laré. sang kala kala kagèman. dèn koe sang kala kala karawatan. dèn koesoena ngadèg satèngahé djagat. pèngawak bajoe akassa pangroewatan dasamala. pangroewatan lara-roga. kala tangi djimboel-djimboel. kala sèsoembar njèmbah maring bapa ḍalang Kaloengloengan.

2. ja koe si badan rata.
3. ja koe si blagbag antolan.
4. ja koe isi tèr kirahmat.
5. ja koe si djati pèpèt.
6. ja koe si Kala.

IV. Poenika Kidoengan Sari panggoeng.

Ong. soen angidoeng sari panggoeng. kèbog koe jang nagardja tèpak ḍara. sangga boewana. galigèn. jang radjèg wèsi. kèlirkoe Baṭara Siwah. platjéké di pamona. ta rëntèm pamoekètati. klarapan jang méga malang. pagawangan jang pèḍawang nala. tjètjantèl paroenggoe sari. aling-aling pèdamaran kajoe joetédja. soen oekir patra goemèlar. dalepak Iboe Pra-tiwi. di lèsé boewaja silèm. lèngané tirta kamandaloe. oeroebé Baṭara Brama. wangwané Baṭara Kala. koekoesé jang namoen-namoen awoené Baṭara Samboe. aréngé

Baṭara Wisnoe. koṭak koejang gèdong minèb. rimpènkoe sèla matangkèp, kajonkoe si tédja-maja. tjampoerit sang toenggoel manik. tètòe-ḍing Sri mangawé.

Pangroewatan dasamala. pangroewatan lara-roga. larageng. lara wigèna. Gèndèrkoe Ni Sorosoti. kèngongkoe si Doerga ngèrik. gongkoe sang naga ngoewoeng. kèngongkoe panggoegah atma. toetoe kan ajam papètak. kang wajang katèlah ḍalang Kaloengloengan. Ni Sroeni kang anggèndèri. asèm soré kang gamèli. wajang ing Kadjoewatan. kang nonton Widadara, Widadari. Pangroewatan dasamala. pangroewatan lara-roga. doedoe tèloeh taragnjana. soepata lawan sèngara. soepatane wong ngatoewa. soepata-ning maratoewa. lèboer moesna ilang. lara ro-gané kang dèn roewat. ala, ili katoeta ing banjoe mili. katoet ing barat angin. Ong. kasabèt ing iladina. sarik toelah ḍengḍaning Baṭara.

V. Iki kidoengan Banjak ḍalang.

Ong. soen angidoeng Banjak ḍalang awajang satèngahèng pasar. kaloenggoeh ing balé pan-djang. saloené patra goemèlar. lèlèmèké klasa patjar. koepat lèpèt bajabon. pisang. wadjik. dodol sari. anèngnoeng sang mani. koening lèlèmèké tjandi poetih asongsong waringin sari. anginanga andong idjo. djambéné tèloe, sirih. soempingé majang mèkar. sira kaki kasinoman.

loenggoeha maring mandala. amoendoeta ampèl gaḍing. amoendoeta tèboe koening toe-gèlèn para pitoe. dokokèn sègara agoeng. pangroewatan dasamala. pangroewatan lara roga. sira kaki kasinoman loengaa maring Lodaja. amoendoeta toja wèning. soemoeré djadjar pèpitoe. soemoer bandoe aliwoengan. tim-banè timba kèpala, aliné oesoès pinoentir. ba-njoené loedira moentjar. pangroewatan dasamala. pangroewatan lara roga. sira kaki kasinoman loengaa mara toendjoeng bang. amoendoeta kèmbangan tjèmpaka lang sèngara. mènnoer dadoe oerab-oeraban. sroeni lan trasèn pinoekèt da-ning loengloengan. pangroewatan dasamala, pangroewatan lara roga. jang goeroe kang nga-wajang. dèn babèrang, dèn bèbaroeng gamèlan sampoen pinasang. Karoedéning si prasanta. loenggoeh ing binapalangan. sikila maja gèris. awèdi si boeta ḍèngën. awèdi si boeta soliwah. si kètèk si kara wèlang. sira kaki kasinoman loengaa maring bèngawan anontona laroeng kèli. laroeng kèli banjak ḍalang. ana ramon-ramon katja. ramon-ramon soeri. bangoné bi-loengloengan. ana tjoetjoek wèsi bangka, ana tjoetjoek madja toempèk. ana nètra wadja lèli-dah. ana ḍangḍang tèka ing sabrang. adja noe-tjoek atma. tjoetjoekèn lara-rogané si djabang baji. ibèrna maring sabrang. si kètèk si toeralaya. adja tèka maning. lamon tèka olija dadar sadina. pangroewatan dasamala. pangroewatan lara

roga. ala ili katoet ing banjoe mili katoet ing barat angin. ong kasabat ing ila dina. sarik toelah dëngdaning nga Bațara.

VI. Poenika sëmboeran pëngantën.

Ong lahë pinangka arankoe. Sang Trigana nila warna. sangnjang tiga paloenggoehkoe. dađakoe jang oela naga. naga pasah ring oentoekoe. naga milët toelalékoe. gađingkie warna tjoeriga. tjangkëmkie mas, oentoe manik. nétrakoe sang Soerja Tjandra. tjoengoeerkoe si goewa këmbar. lidahkie si Sorosoti radjapati. pamoewoeskoe sangjang Siwah. pangadigkoe roepakoe jang rinadjëgan radjëg wësi kinëmit ing widadara, widadari. pađa béla maring mami. krodakoe galëđëg gëlap. këtoeg lindoe pribawakoe. ja akoe sangjang ila-ila. ja akoe sangjang agoeng. Oega Kala loenggoeh dan sirna wigëna. soepata lan sëngara. lëboer moesna ilang tanpa krana lararogané si djabang baji déning sangjang Wisésa. Ong kasabëta ing iladina. sarik toelah dëngdaning nga Bațara.

VII. Poenika kidoeng Kondjaja karna.

Ong Sang Prajoga doekanang njakasa. méga midjil joeganira. gilang ing siti kadi daging sang Kamalëha, gëris. awëdi sikila maja. Si troes rasa. toek midjil. si këtëk, si karawëlang jang Bațara, jang Bațari. Ja koe sangjang Wisésa. awëdi si Boeta dëngdëm. mangoen si prasanta. alinggih ing Tëgal Kapanasan. Iboenira si tana. andjënëngkoe iboe akasa. tan koe loemibëng tan patangan. ningali tanpa nétra. ènggal wëroeh tanpa toëdoek. amibar sa tanpa talingan. angoe-tjap tanpa lësan. loemakoe tanpa soekoe. ana soewara tanpa roepa. ana roepa tanpa soewara. ja ingsoen toetoer mëngetakën arta këtak bok ana si Saliwah. doh dinadoh. sësingkir kala tjilik. kala nang kali: Kala Gagah aranira doh dinadoh. ingsoen wëroeh adjal kamoeljanira. kala nang djogan: Kala Dëpëk aranira doh dinadoh. kala nang pagër: Dëtja mangintë aranira doh dinadoh. kala nang latar: Kala Këndjër aranira doh dinadoh. kala nang bloeboekan: Kala Rawa-roewoeh aranira. kala nang soemoer: Santri Soera aranira. kala nang dalan: Kala Ngađang aranira doh dinadoh. katon tjangkëmë. sëla matangkëb. katon bahoenë. pëđawang nala. katon tjandiné aranë soesoe. katoen wëtëngë: Sang Prawisésa. katon bokongë: Sang Goenoeng këmbar. klanangan. tlag korsi. dëđëngkoel gigi-rëng poeloeng. wëdidang tambiné poetjang. dlamakan koentoel langëlajang binëđong. Naga milët loemingling gëbyah ring kilat. andjagong Pakoe Boewana. loemakoe. Kala Këndjër bisa bëbëdan. Naga Poespa bisa saboekan. katëla dađang Kaloengloengan. kontab badën dëlëngi.

sapa aranira Sang Maliring dën tëmokakën. Kombala gëni. Gonggong gëni gëni. sarining kombala gëni. radja daśa radi moeksa goentanoe. ja koe Sang njang Moerpada gonggong gëni. soerak dađang pađa lëboer. moenahi lang tanpa krana. déning Sangjang Iman Wisésa. Nini Bațara Doerga toeroe lawan Dënawa poetih. lëboer moesna ilang tanpa krana. ja kang anang koelon Ni Djaka Kaoeripan, koening roepané, makoetanë këntjana. ja anang wëtan Ki Djaka Katiwang, poetih roepané, makoetanë slaka. ja kang anang kidoel Ni lara Koembang, abang roepané, makoetanë tëmbaga, ja kang anang lor: Ki Djaka Pilala, irëng roepané, makoetanë wësi. noeli dën sapa sanakë papat hé larë sira tëka sing ngëndi? ingsoen tëka sing goewa garbanë si bijang. lan dëđalanira apa aranë? dëđalaningsoen tëlaga goepit. lan sira arëp mring ngëndi? ingsoen arëp does doesan. gëđongira apa aranë? tëlaga kosta. kosokanira soetra aloes. patëlësanira oerap sira pajoengira. pajoeng agoeng-agoeng. lantaran kadarri jah. roepi jah, soepi jah.

Ha, na, tja, ra, ka, wëtan tirta përnah koelon koening roepané, makoetanë këntjana. pira balanë? wong sa këtï. apa pëngoewasanë anglëboer sakëhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illalloh. Moehammad doer rasoel lalloh.

Da, ta, sa, wa, la. koelon tirta përnah wëtan. poetih roepané, makoetanë slaka. pira balanë? wong sa këtï. apa pangoewasanë anglëboer sakëhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illalloh. Moehammad doer rasoel lalloh.

Pa, da, dja, ja, nja, kidoel tirta përnah lor, irëng roepané, makoetanë wësi. pira balanë? wong sa këtï, apa pangoewasanë anglëboer sakëhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illalloh, Moehammad doer rasoel lalloh.

Ma, ga, ba, ta, nga. lor tirta përnah kidoel. abang roepané. makoetanë tëmbaga. pira balanë? wong sa këtï. apa pangoewasanë anglëboer sakëhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illalloh, Moehammad doer rasoel lalloh.

Sang Ratoe Maja Siloeman tëka bahë, loenga bahë. Awong-awong oewoeng-oewoeng. boemi langit. sa doeroengë ana boemi langit. ana bajoe aliangan. masoep bajoe përmanna. bajoe tjahjanë Allah. sir koedrat toelah. masoep ing bajoe pija-pijoe; ana atma kajang-kajangan. soep sakoeroengan. Ki Adi jah, Ki Jari jah; apa moelanira. soen toengkoeli pëđang lan tadjï lan apa sandanganira. anang doenja, bëras sapitrahan, pitjis rong këtëng. sawoeng tali angin.

VIII. Mogor rambœt.

Apa moelanira soen pagas? Eh wis patoet oekeomë Allah, bok tëtëkon këkasihira. Si Djaka katiwang-tiwang. Boemi soeka, badan sampœrna sapa djatën-djinanënan. sampœrna ginawë idoepp.

IX. Poenika sěmboeran banjoe.

Danamërta, banjoe lanang, Danamërti banjoe wadon. ingsoen ngadëg tjahjané Allah. soemilak Nabi Moechammad. Byar pëntjorong. Kaki Baṭara Gangga. Nini Baṭara Ganggi. Ingsoen andjaloek adoes banjoe kajowanan. ora ana banjoe kajowanan. ana atjining banjoe. adoesna awakira. awèt anom, awèt bagoes. soeplanggěng tan kěna ingowah. Ingsoen adoes banjoe soetji kang soen doesi banjoe moer tjahjané Allah. asangoewa. sėlaka sakěndaga. atjangkok widjaja. anom tan kěna ingowah. anom tan kěna ing pati. langgěng tan kěna ingowah. lakoelahoe Allah. soeroeping tanpa poetih. jahoe ja Allah, jahoe ja Allah, jahoe akbar. mirah adoes intěn. kělaja ingsoen kang édab sabandjar.

X. Poenika toendoengan Boeta wadon, noendoeng kala boebar sadaja.

Doek samana roepanira samar. oewi doedoe oewi. kěmbili doedoe kěmbili. baligo doedoe baligo, waloeh doedoe waloeh. aranira sija oega adja oega. si kětěk si maja réka. rěk poetoeng sijoengé Baṭara Kala. bradja sang Kala-Kala loenga. sang Kala-Kala mēntas. sang Kala-Kala

kagěman dèk koe sang Kala-Kala karoewatan. dèk koe sang Bastoe soewoeng. kěngné rěnah ira. ing sasėlané Adam djawěning. ngandika rasoel kang ngraksa sira.

XI. Poenika toendoengan noendoeng boeta wadon nami Doerga. kidoengan astra pinědati.

Ong. soen ngidoeng astra pinědati. asmaranira maja joda jodini lodaja. kědajohan Nini Sěntana. ja sija tjětjajang sija. ja sija djěgdjaja sija.

XII. Poenika prasondohing dalang.

Allah karoewat Adam kang dèn roewat, Moechammad kang ngraksa rasoel kang ngli poetih, jahoe ja Allah. Jahoe ja Allah, jahoe ja Allah. ja Moechammad ja roesoel Allah. ingsoen ingroewat banjoe kang ora toemarima ing waḍah. ingaran rasa sadjati. rasijah. rasinah. djatining moelya. djatining Wesésa. ja ingsoen kang djěněng datoellah.

Dalēm KARTA wakil
dalang Kaloengloengan.

BLADVULLING.

Vervolg Bladvulling pag. 222.
uitlating is neergelegd? Want op zijn best beduidt die „zuiverheid” immers nog maar een, quasi-materieele, identiteit. En het adaequate poëtische beeld een, ideale, transcendentie!—

Overgebracht per radio, klinkt ook levende, niet-verduurzaamde, Javaansche muziek me vaak als uit haar klankevenwicht geraakt. En wel in denzelfden zin als veel „platen”. De bij de „uitzending” betrokkenen schijnen zich die onvolkomenheden ook wel bewust. Ik heb tenminste soms, en niet zonder woedel, onmondige jongelieden zien rondcommandeeren in een concerteerenden gamelan. Blijkbaar om de klankverhoudingen te retoucheeren voor de radiotoehoorders, maar ze tevens bevervende voor het primaire, onmiddellijke, publiek.

Raakt misschien het klankaequilibrium in het bijzonder verstoord als er voor de overbrenging aanzienlijke draad-telephonische trajecten moeten worden ingelascht? Bij een van de allereerste, als het ware heimelijke, proefnemingen met de uitzending van levende Javaansche muziek naar Europa hoorde ik tenminste een ingeschakelde instantie pogingen doen om de solozangeressen te laten zwijgen: „Want dat zingen is toch maar gegill!”— „...Nou ja! wé zegt dat?”—, waren we geneigd te reageeren. Maar heel toevallig konden we achteraf den indruk nagaan, dien die uitzending had gemaakt op een musicienne van onze kennis in Holland. Die had dezelfde zangeressen van vlakbij zeer gewaardeerd. Maar nú had het, zoo schreef ze, wèrkelijk geklonken alsof er katten miauwden. Dus gelden de bezwaren, die de Westersche sopranen plegen te ondervinden bij de broadcasting, blijkbaar vooral niet minder voor haar Oostersche kunstzusters.

Ik stem dus geheel in met de opmerking van den

Jogjäschen pangéran, die het luisteren naar radiophonische gamelanmuziek alléén zin vond hebben, voorzoover iemand nŕet in de mogelijkheid is, bij het gamelanspel i.q. zelf tegenwoordig te zijn. — Eveneens te Jogjā was het, dat ik gelegenheid vond tot een curieuze waarneming: Ik kreeg toen, om-en-om, twee éven goede gamelan's te hooren, maar de eene van dichtbij, de andere door radiophonie. Ik moet zeggen, ditmaal leek de stand der mikro-phoons onberispelijk, en de gebroadcaste gěnding's klonken nŕet onevenwichtig in hun dynamische verhoudingen. Maar nu schenen ze me, alshetware, in al hun nuancen gelijkelijk gereduceerd. Gehoord naast die geurig levende en klinkende gamelan vlak bij me, werd die radiogamelan in zijn geluid om-het-zoo-te-zeggen schimmig; op de manier van bloemen, geplet tusschen filtreerpapier. (Deze ervaring bracht me tebinnen, wat ik eens heb gelezen; dat n.l., — vergeleken met hun ppp? — het fff van muziek in natura, van muziek op een „plaat”, van muziek per radio, zich zouden verhouden als 1000 staat tot 100 staat tot 25. Wat voor eenheden hier bedoeld waren, physisch-dynamische, of psychisch-physiologische, weet ik niet. Maar dergelijke getallen schijnen iniedr-geval belangrijke deformaties te bewijzen. En moet er voor geradiographeerde grammophonmuziek dan niet nog bovendien met een summatie, resp. vermenigvuldiging worden gerekend? — U begrijpt, door per louspeaker alle dynamische quantiteiten te versterken, wordt er aan de verhoudingen niets verbeterd!)

Van radio geproken, — U weet wat hier de nieuwste accomodement avec le ciel is? Voor wie theologische bezwaren hebben tegen een gamelan? Ze laten dezen veilig búften hun huis, bij een ander spelen, en vroolijken niettemin hun festiviteit op met zijn muziek. Máár, via de radio: (Zie verder blz. 248).

WAJANG-SÉTANAN

door

H. OVERBECK.

Kort geleden berichtte mij een mijner Javaansche medewerkers, dat in zijn buurt, binnen de Bètèng of Kraton-muren van Jogjakartâ, een vertooning had plaats gehad van wat hij noemde „Wajang Ké-pang”, waarbij een poppetje uit ké-pang (vlechtwerk van dun gesneden geschildre bamboe) door de geheime kracht van den Dalang in beweging werd gebracht. De vertooning, die hij niet zelf had gezien, moest ongeveer overeenkomen met de Wajang Sétanan, waarvan Serrurier in zijn „De Wajang Poerwa” (Leiden 1896) bl. 146 de volgende beschrijving geeft:

„Twee platte buffellederen poppen, één mannelijke en één vrouwelijke, die door kunstig gespannen lange haren in beweging worden gebracht. De vertooning geschiedt bij een eenvoudige lamp. De plaats der vertooning wordt in het vierkant afgebakend. Daar binnen wordt op den grond een mat uitgespreid. De twee poppen liggen voor de vertooning los op de mat. Alvorens te beginnen brandt de dalang ook wierook en plaatst daarbij eenige offerspijzen. Daarna neemt hij de poppen op, overdekt zich met een deken en zet dan op heimelijke wijze de poppen aan de reeds gespannen haren vast, waarvan hij de uiteinden tusschen zijn teenen en vingers houdt. Dan steekt hij zijn hoofd buiten de deken en gaat op eenigen afstand van de poppen zitten, die hij in beweging brengt onder begeleiding van eigen zang en van een ketoe, die door een ander, meestal zijne vrouw, bespeeld wordt. Aldus mijn berichtgever uit de afdeeling Kendal, de eenige alwaar van de wajang sétanan wordt gewag gemaakt. Wij hebben hier blijkbaar te doen met praktijken, als die der gebroeders Davenport en consorten, op het gebied der poppenspelen, doch die met de eigenlijke wajang niets te maken hebben.”

De dalang van de vertooning te Jogjakartâ, woont in de désa Kénaran onder Prambanan en is niet alleen als vertooner van deze geheimzinnige wajang bekend, maar ook als zijnde in het bezit van de

„èlmoe toewâ” en van de kennis der daarbij behorende tooverformulieren enz.. Mijn medewerker, R. Kismânâ, bracht den zoon van den dalang bij mij, die verklaarde dat zijn vader gaarne eene vertooning zou geven, dat deze liefst op een Donderdag-avond moest plaats hebben, dat daarvoor in geen geval betaald mocht worden, aangezien de geest, die de pop bezielt, dit niet toelaat, dat echter degene, die de vertooning wilde zien, voor een te voren te houden slamétan, die bij zijn kennissen te Jogjakartâ zou plaats hebben en voor de noodige sadjèn of offers moest zorgen. Onder deze condities werd dan ook een séance gearrangeerd, die op 9 Augustus 1934, 8.30 p.m. heeft plaats gehad. De eenige Europeesche toeschouwers waren Dr. Pigeaud en ik; aan mijne Javaansche medewerkers had ik vrije hand gelaten om voor al het noodige op ritueel en financieel gebied te zorgen.

De plaats was mijn zijgalerij, verlicht door een laag hangende 75W-lamp. Matten waren uitgespreid. Requisieten waren: twee gewone hoofdkussens met witte sloopen, een comfoortje voor de wierook, en een groot presenteerblad voor de offers. De offers werden buiten door de vrouw van den dalang in orde gemaakt, en bestonden uit Kěmbang tēlon, d.i. mēlati-, kantil- en kěnângâ-bloemen, pisang radja, rijstkorrels en wierook, buitendien wat geld. Er was dagen tevoren een wenk gegeven, dat het bedrag drie kwartjes moest zijn, dit werd echter in de spanning over het hoofd gezien, zooals later bleek, en maar één kwartje verstrekt, dat door de vrouw van den dalang in het pakje met rijstkorrels gedaan en onder de pisang's werd geschoven, zoodat niemand het kon zien. Het orkestje bestond uit een kěndang en een saron.

De ḍalang had intusschen het tooneel ingericht:

Toe-
schou-
wers

lamp

Kēḍang

Saron

Ḍalang
(pop)

kussens

offers
wierook

Vrouw

De afstand van den ḍalang tot de lamp was ongeveer 3½ meter. Links van hem, en recht tegenover hem mocht niemand zitten.

De ḍalang liet ons eerst de pop zien: een eenvoudig poppetje, uit een droog arèn-blad gesneden, ongeveer 12 cm lang, als een trekpoppetje en profil, armen en beenen zeer los bevestigd, zonder handen en voeten, de armen buitengewoon lang. Niet de minste overeenkomst met de gewone wajang-poppen, er eerder Europeesch uitziende, met een tamelijk rond gezicht, echter een hoekigen neus, en een lang, rond buikje. Op de linkerzijde was de pop iets bijgewerkt door teekening van oogen, mond, knopen van de jas enz. Het poppetje was hier en daar wel hoekig, iets verdachts was er echter niet aan te vinden. Het scheen betrekkelijk nieuw te zijn. De ḍalang vroeg dan om te mogen beginnen; wij mochten echter niet boos worden, als het niet gelukte, omdat hij niet meer kon doen, dan den beschermgeest (Ḍanjang) roepen.

Hij ging tegenover de kussens zitten, waarvan het een op het andere lag, brandde wierook en haalde uit de offers verschillende bloemen, die rechts en links op en onder de kussens werden gelegd. Het poppetje werd, na bewierookt en aangeblazen te zijn, plat op de kussens gelegd. De ḍalang informeerde vervolgens naar den naam van de plaats, waar wij ons bevonden, ging de tamelijk zware wierook, die door het huis werd gewaaid, achterna naar buiten, om het huis; aan den Zuid-oosthoek ervan gekomen, bleef hij staan (volgens getuigenis van mijn kok) en onder het prevelen van het een of ander hief hij driemaal zijn armen omhoog, de handpalmen naar beneden gekeerd, om die

daarna op zijn borst te brengen. Hierop zette hij zijn linkerhand in de zijde, liet de rechterhand los naar beneden hangen en stampte driemaal met den rechtervoet op den grond.

Vervolgens keerde hij terug naar zijn plaats tegenover de kussens, haalde ergens een bloem vandaan, die op een sēmbodja-bloem geleek, bewierookte ze, nam ze in zijn mond en schoof haar diep tusschen de kussens. Opnieuw werd het poppetje bewierookt en aangeblazen, en nu plat op de mat tusschen ḍalang en kussens gelegd, de linkerzijde naarboven. De ḍalang boog voor het poppetje, prevelde gebeden of tooverformulieren en sprak er ook tegen in krāmā, waarvan echter slechts nu en dan een woord verstaanbaar was, daarbij ook met het hoofd knikkende of schuddende. Hij richtte hierop tot ons de vraag, of wij de wajang voor geld lieten vertoonen. R. Kismānā, die wist waarom het ging, antwoordde, dat wij de uitvoering slechts uit belangstelling wilden zien en dat het geld alleen bestemd was om offers te koopen. De Ḍanjang scheen tevreden, en de ḍalang verzocht het orkestje te beginnen, maar eerst langzaam. De eerste melodie was „Ajoen-ajoen”. De ḍalang ging eerst nog voort met wierookbranden, buigen en knikken, legde toen zijn rechterhand plat op het poppetje, streek er zachtjes over heen, en klopte er zachtjes op met de platte hand, die hij vervolgens iets naar rechts schoof, zoodat nog slechts de beenen van het poppetje bedekt waren, en op de maat van de muziek begon het poppetje zich langzaam op te richten. De ḍalang, altijd het poppetje star aankijkende en het nu en dan toeknikkende, trok zijn rechterhand terug en ging in de gewone silā-houding zitten, de handen voor zich

in zijn schoot, de rechterhand de linker bedekkende; eenige beweging in zijn handen of voeten was er niet te zien. Het poppetje kwam overeind te staan en begon op de maat van de muziek te dansen, altijd met de neus naar den *dalang* toe, tot er een storing kwam doordat mijn bedienden met enkele vrienden buiten achter den *dalang* passeerden. Het poppetje viel om en bleef liggen, en de *dalang* verklaarde, dat de menschen zijn linkerzijde waren gepasseerd, wat niet mocht, omdat het de weg was, dien de *Danjang* moest nemen. Het begin werd herhaald, en na eenigen tijd op de maat van de muziek te hebben gedanst, begon het poppetje zich heel langzaam, altijd huppelende op de maat van de muziek, vooruit te bewegen, in de richting naar den *dalang* toe. Toen het dicht bij den *dalang* was (en ik vreesde, dat het mijn theorie zou teleurstellen en werkelijk zou kunnen omdraaien), begon het echter langzaam neer te zakken, en de *dalang* nam het op en legde het weer plat op de mat vóór de kussens.

Als tweede melodie vroeg de *dalang* om *Djañilan*, en op de maat van deze *gendjing* heeft het poppetje een tamelijk langen tijd gedansd, altijd op dezelfde plek, en in dezelfde richting. Toen het eindelijk neerzakte, nam de *dalang* het op en voerde er een onhoorbaar gesprek mee, terwijl hij het dikwijls voor zijn mond, en dan weer aan zijn rechteroor hield. Hij legde het hierna weer op de mat neer en vroeg, waarom er in de *sadjèn* slechts één kwartje was? De penningmeester van dien avond deed er snel nog twee kwartjes bij, en op de maat van *Poetjoeng Kětoprak* begon het poppetje, na ook eerst weer met de vlakke hand te zijn gestreeld (waarbij de *dalang* zich er over buigt) en beklopt, en na zich weer op dezelfde manier te hebben opgericht, zijn derden dans, die echter niet zeer lang duurde. Het protest van het poppetje tegen het schrale offer (waaraan ik onschuldig was) was mij onaangenaam geweest, en ik

gaf R.K. een gulden, dien de *dalang* ook aannam en op of tusschen de *sadjèn* legde. Een ander van mijn medewerkers ging toen naast den *kěndang*speler zitten, om beter te kunnen zien.

Op de klanken van „*Idjo-idjo*” begon het poppetje op de gewone manier zijn vierden dans, zakte echter heel spoedig weer ineen, en na een kort gesprek met de *pop* verklaarde de *dalang*, dat de vertooning afgelopen was. De geest had hem, den *dalang*, verdacht, dat hij om méér geld had gevraagd, en ofschoon de *dalang* verklaard had, dat ik den gulden uit vrijen wil en alleen uit goedheid had gegeven, hetwelk ik bevestigde, beweerde de geest dat men hem voor geld liet dansen, en weigerde alle verdere medewerking.

De *dalang* toonde ons nog eens het poppetje, waaraan echter niets was te zien; ik mocht het echter noch houden, noch den volgenden dag fotografeeren. Door Dr. Pigeaud ondervraagd verklaarde de *dalang*, afkomstig te zijn van *Madjá-pahit*, dus uit het *Madjákěrtá'sche*; hij sprak ook zijn Javaansch met Oost-Javaanschen tongval uit. Het spel was afkomstig van „*sabrang*” (overzee); hij had in zijn jeugd als contractant in de omstreken van *Médan* (O.K. Sumatra) gewerkt en aldaar zijn wetenschap van een *Batak-goeroe* geleerd. Hij vroeg mij nog om vergiffenis, dat het spel zoo kort had geduurd, en vertrok, nadat hij ook de bloem, die tusschen de kussens had gelegen, en de andere offerbloemen in zijn hoofddoek had geborgen.

Met de Javaansche *Wajang* heeft deze vertooning dus niet te maken; iedere aanduiding van een *Lakon* ontbrak. Het is een stukje van zuivere *Doekoen-kunst*, en de statige manier van werken van den *dalang* was wel geschikt om zijn toeschouwers onder den indruk te brengen, dat hier andere krachten aan het werk waren dan die voor den scepticus voor de hand lagen. Ik hoorde nog, dat bij eene *séance* in een Javaansch huis, bij een oliepitje, het repertoire nog uitgebreider is, en dat de

dalang hoopt, in den loop van den tijd door strenge ascese de macht te erlangen, ook nog een tweede pop in beweging te brengen.

De dalang zei nog, dat in de Tanah Sabrang, dus O.K. Sumatra, dit spel in zeker opzicht overeen kwam met het Ni-Towong-spel op Java. A. Maas, *Durch Central-Sumatra*, vermeldt niets over een dergelijk spel, en de Sigalé-galé bij de Toba-Bataks, vermeld in de „Batakspiegel”, bl. 148 en 170, is een ledepop, die door trektouwjes in beweging wordt gebracht.

De beschrijving door den heer en mevrouw Brandts Buys van het Bataksch Marionettenspel, te Batavia vertoond ter gelegenheid van het Pacific Science Congres te Bandoeng (overgenomen uit het Batav. Nieuwsblad in „Timboel”, 3den jaargang, bl. 225 en 249)¹⁾ zegt dat de poppen geregeerd werden door een gecompliceerde mechaniek met tenslotte horizontaal verloopende trektouwen. Eenigszins overeenkomstig met de Wajang Sétanan, beschreven door Serrurier, is eene uitvoering, die Dr. van Hoëvel 1847 te Tjiandjoer heeft gezien; (Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847, deel I, bl. 25, beschrijving van een feest op het Residentserf in Tjiandjoer)¹⁾:

„Er was in den tuin ook een „Tjemin”-voorstelling (Tjermin?): Vier muzikanten zaten op

een matje, met tamboerijs en eene viool, en vóór één hunner was een andere mat uitgespreid, waarop hij zes popjes, elke een halven voet groot, en als Europeesche vrouwen gekleed, liet dansen. Ze voerden een geregeld bal uit, dat echter nu en dan door de zonderlingste bewegingen en sprongen der dansenden alleraardigst werd geparodieerd.

Tegenover hem, die vóór de mat zat, lag een langwerpige vierkant kussen, waarmee het geheim der gansche voor het oog der inlandsche omstanders onverklaarbare en aan het bovennatuurlijke grenzende geschiedenis in verband stond.”

W. W. Skeat in zijn „Malay Magic”¹⁾ vermeldt (bl. 466 e.v.) ook een paar voorbeelden van het schiereiland Malaka van dansen uitgevoerd door bloemscheeden van de betelpalm en door een vischfuik, die door geesten worden beziel. Volgens de beschrijving behooren deze vertooningen echter bij het Ni-Towong-complex en niet bij de Wajang Sétanan.—

Toevoegsel.

De Heer Brandts Buys maakt ons nog opmerkzaam op een artikel in het *Zschr. f. Ethnol.* 1927, blz. 97 door Walter Knoche, „Waren die Toromiro der Osterinsel Marionetten?” en meer speciaal op een daarin weergegeven verhaal: „(König Tukuihu schnitzte) unzählige dieser Figuren und hing sie im Halbkreis um sein Haus auf. Und zur Unterhaltung seines Volkes befestigte er Stricke ..... an diesen Figuren, vereinigte sie in seiner Hand und liesz sie alle möglichen Bewegungen ausführen. Seitdem nannten seine Untertanen das Haus ..... das Haus der Figuren, die gehen”. (Maar deze poppen schijnen géén bewegelijke ledematen gehad te hebben.) Red. Dj..

1) Voor deze gegevens heb ik Dr. Pigeaud te danken.

BOEKBESPREKING.

Expansion of Indo-Aryan Culture during Pallava Rule. Proefschrift door R. CH. CHH. SHASTRI, M. A., M. O. L. Leiden 1934.

De vraag wanneer, hoe en waar de Hindoe-cultuur voor het eerst in den Archipel kwam, is nog steeds niet bevredigend beantwoord. Weliswaar zijn wij reeds zoover, dat wij niet meer gelooven aan een verovering van den Archipel door Hindoe's, gepaard gaande aan de verdrijving van de oorspronkelijke bevolking, en weten wij, dat de eerste eeuwen van onze jaartelling slechts het begin van een meer geregeld contact tusschen Hindoe's en inheemschen moeten hebben gezien, doch op welke wijze dit contact gelegd werd en hoe het ten slotte aanleiding gaf tot het ontstaan van een hindoeïstischen staatsvorm blijft in het duister gehuld. Nu kunnen wij wel naar analogie van wat wij van andere tijden weten, aannemen, dat het voornamelijk handelaren moeten geweest zijn, die hier het Hindoeïsme tegelijk met hunne waren brachten, doch zulks is niet bewezen en voorloopig niet te bewijzen. Onze oudste historische gegevens plaatsen ons plotseling tegenover een gehindoeïseerden staat, al of niet onder Hindoe's dan wel gehindoeïseerde inheemsche hoofden staande.

De overgang van veronderstelde handelarenkolonies aan de kusten op zulk een staat (als zij daar al iets mede te maken hadden) is voorloopig nog onzeker en onduidelijk. Meer dan gewone belangstelling verdienen dus alle pogingen, hetzij rechtstreeks, hetzij zijdelings in het werk gesteld, om licht te brengen in deze duisternis en dit is dan ook de reden waarom ik mij voorstel in het ondervolgende een meer uitvoerige aankondiging te geven van het in den titel genoemde werk, dat helaas niet in druk verscheen, doch, waarschijnlijk door den ongunst der tijden, in slechts enkele exemplaren vermenigvuldigd werd. Reden te meer om den inhoud langs dezen weg bekend te stellen.

Dr. Shastri is het er echter niet in de eerste plaats om te doen geweest den overgang van een oudinheemschen, meer primitieven staatsvorm, zooals wij dien nog van Dajaks en Toradja's kennen, op een vele van zulke staatjes omvattend koningschap na te gaan. Hem is het als Hindoe in de eerste plaats te doen om de verbreiding van de Hindoe-cultuur van Zuid-Indië, meer in het bijzonder van het rijk der Pallawa's, na te gaan, voorzoover deze zich overzee naar Ceylon, Achter-Indië en Indonesië richtte. Daarbij beperkt hij zich tot het epigraphische materiaal, hetwelk inderdaad een zekere,

hoewel ietwat onvolledige gids in zulke aangelegenheden is. Immers, zooals Dr. Shastri terecht opmerkt, uit zulk epigraphisch materiaal blijkt bijvoorbeeld niets van eenig politiek contact tusschen het rijk der Pallawa's en Ceylon, terwijl latere bronnen, kronieken, met nauwkeurigheid van krijgstochten, die het laatste eiland in een van de Pallawa's afhankelijke positie brachten, weten te vertellen. Tevens moet worden opgemerkt, dat er eeuwen kunnen verlopen zijn alvorens een koning zich geroepen gevoelde oorkonden in steen te laten beitelen en zoo zou het dan ook waarschijnlijk een verkeerd beeld van den werkelijken toestand geven, indien men uitsluitend op de epigraphische gegevens zou afgaan. Hoewel het wetenschappelijk volkomen verdedigbaar is om alle tijds- en gebiedsdeelen, waarvoor ons geen epigraphisch materiaal ten dienste staat, blank te laten, heeft de ondervinding toch geleerd, dat zulk „blank” maar al te vaak niet in potentieelen zin doch in negatieven zin wordt opgevat. In dit verband ware het misschien dan ook nog beter geweest indien het onderzoek zich niet uitsluitend of bijna uitsluitend tot de oorkonden had beperkt, doch in ruimer mate te rade was gegaan bij de zoo waardevolle Chineesche berichten of andere bronnen. Het zou ongetwijfeld de volledigheid van het werk ten goede gekomen zijn, zonder dat aan de wetenschappelijke waarde ook maar eenige afbreuk zou zijn gedaan.

De schrijver begint met een schets te geven van de geschiedenis der Pallawa's, de vorsten van dat in de tweede helft van het eerste millennium onzer jaartelling sterk naar voren tredende rijk aan de kust van Koromandel, dat beurtelings met succes of tegenslag getracht heeft de naburige rijken te overvleugelen, ten onder te brengen of schatplichtig te maken. De oudste berichten over dat rijk gaan tot in de 2e eeuw A.D. terug, nemen voortdurend in aantal toe, leeren ons dat de Pallawa's hunnen bloeitijd beleefden in de 7e eeuw om na de 9e eeuw in het niet te verdwijnen, opgeslokt door de naburige Chola's, waaraan de Oostkust van Indië nog tot heden haar naam ontleent. Vervolgens gaat hij er toe over de sporen van Pallawa-invloed op Ceylon na te gaan, welke zich echter blijken te beperken tot het gebruik van een gelijksoortig schrift. Wij zouden omtrent de onderlinge machtsverhouding van Ceylon en het rijk der Pallawa's dan ook zelfs niets weten te vertellen

ware het niet, dat latere kronieken juist op dit punt tamelijk uitvoerig waren, zooals boven reeds werd opgemerkt. Van op oorkondesteen vastgelegde veroveringen dus geen spoor.

Hetzelfde geldt voor Malaka, waartoe Dr. Shastri thans overgaat. Vier inscripties uit den Pallawa-tijd zijn hier gevonden¹⁾. Een ervan bevat de boeddhistische geloofsbelijdenis met nog een andere spreuk²⁾. Een ander is eveneens boeddhistisch van aard en schijnt te vertellen van een zeekapitein, Buddhagupta genaamd, afkomstig van de kust van den golf van Siam, die ter verzekering van het slagen van een verre reis (ik vraag mij af of dat niet een propaganda-reis naar China kan geweest zijn) een pagode op de rots heeft geteekend en daarnaast in een korte inscriptie van zijn voornemen heeft getuigd³⁾. Het schrift kan in de 5e eeuw worden gedateerd.

De derde inscriptie, van Ligor is veel uitgebreider en tevens van veel lateren datum, aangezien zij dateert uit 775 A.D., dus drie jaren vóór de bekende inscriptie van Kalasan op Java. De koning (het is een koningsinscriptie) blijkt vorst van Çrīwijaya te zijn en eenige pagoden te hebben opgericht of, juist gezegd, te hebben laten oprichten door den „koningssonnik”.

Hij noemt zich „çailendrawangçaprabhu”, hetgeen Dr. Shastri vertaalt met „Hoofd van het Ç.-geslacht”. Mijns inziens kan daar echter alleen uit gelezen worden „een vorst uit het Ç.-geslacht”, zoodat omtrent zijn dynastieke positie weinig naders blijkt. Voorts heet de koning Çrī Mahārāja, vreemd genoeg, aangezien deze woorden een titel en geen naam vormen. Al deze feiten nu waren reeds uit de uitgave der inscriptie door Coedès bekend geworden, doch Dr. Shastri verrast ons thans met de mededeeling, dat de eigenlijke naam van den koning Wiṣṇu luidt. Dit vermoedt hij op grond van het voorkomen van dezen naam, gevolgd door het bekende achtervoegsel ākhyā, dat inderdaad in sommige gevallen „genaamd” kan beteekenen. Thans zou dan de lastige naam Çrī mahārāja, die, zooals gezegd, eigenlijk geen naam doch een titel is, geen ernstig bezwaar meer kunnen opleveren, aangezien de werkelijke naam in het woord Wiṣṇu zou zijn gegeven. Het wonder-

lijke van den naam Wiṣṇu (hij komt als zoodanig elders niet voor en zou, zooals hij in de oorkonde staat ook niet goed voor een koning passen) wordt dan op grond van de vierde inscriptie uit Malaka, een zegelring, verklaard door den volledigen vorm Wiṣṇuwarman, hetgeen inderdaad beter klinkt.

Het komt mij echter voor, dat er tegen deze redeneering wel iets in te brengen is. In de eerste plaats zou ik willen opmerken, dat de naam Wiṣṇu hier voorkomt midden tusschen de zoogenaamde epitheta ornantia, welke wij van elke koningsoorkonde kennen. Hij houdt door het tusschengevoegde „so 'yam” dan ook geen rechtstreeksch verband met de daarop volgende omschrijving „bekend als de vorst uit het geslacht der Çailendra's, Çrī Mahārāja genaamd”. Hierdoor is het al zeer onwaarschijnlijk geworden, dat wij aan het woord Wiṣṇu het karakter van een eigennaam verbinden moeten, aangezien een eigennaam, voorzover mij bekend, nimmer midden tusschen de epitheta wordt gegeven. Dr. Shastri zou echter zeker in dit Wiṣṇu geen eigennaam hebben vermoed, indien dit woord niet gevolgd ware door het reeds genoemde ākhyā. Hier moet ik echter met Coedès opmerken, dat dit suffix niet alleen kan beteekenen „genaamd, bekend als”, doch ook „er uitziende als”, „de gedaante hebbend van”. Daardoor wordt de samenstelling Wiṣṇuwākhyā echter een epitheton ornans zooals de andere, beteekenend „er als Wiṣṇu uitziende”, en vervalt de zekerheid, dat wij hier den naam van den koning hebben⁴⁾. Naar mijn meening blijft deze vorst dan ook nog steeds Çrī Mahārāja heeten, hetgeen in overeenstemming is met de Arabische berichten, die den koning van Çrīwijaya den naam Mahārāja geven. Helaas geeft de nieuwe vertaling van deze inscriptie, die overigens verschillende nieuwe lezingen en verbeteringen bevat, dus geen oplossing van dat onverklaarbare geval van een koning uit het Çailendra-geslacht in Çrīwijaya die zich oppermachtig noemt en een gelijktijdig Çailendra-vorst in Java (Pañcapaṇa van de Kalasan-oorkonde), die zich eveneens oppermachtig noemt en tevens tot een Javaansche dynastie blijkt te behooren. Onbegrijpelijk

1) De vier door Dr. Shastri behandelde inscripties zijn die van Kēdah (Boekit Moeriam), Wellesley Province (thans Calcutta Museum), Ligor en Perak. Van alle geeft schrijver een geheel nieuwe transcriptie en vertaling, zooals hij meerendeels ook met de later behandelde doet.

2) Een spreuk, die betrekkelijk weinig gevonden wordt en die luidt: „Door onwetendheid wordt karma opgehoopt. De oorzaak van geboorte is karma. Door kennis wordt karma niet (meer) opgehoopt. Door afwezigheid van karma wordt men niet meer wedergeboren”. Deze spreuk zullen wij ook op een rots in Borneo (Batoe Pahat) aangebracht zien.

3) Hierbij bestrijdt, met succes naar ik meen, Dr. Shastri de meening van Coedès e.a. dat de term „sid-dhayātra” iets met toovermacht of magie uit te staan zou hebben; hij zou ook hier zooveel beteekenen als „wiens reis geslaagd is”.

4) Op dezelfde wijze wordt deze koning genoemd „manmathābho wapuṣmān”, „gelijk Cupido in persoon zijnde”. Trouwens, in de constructie van de eerste strofe wordt duidelijk door „so 'yam” een einde gemaakt aan de epitheta ornantia, waarna de eigenlijke namen beginnen. Daar het Wiṣṇuwākhyā nog vóór bedoelde scheiding staat, lijkt mij eigenlijk geen twijfel mogelijk.

tenminste, indien men wil blijven vasthouden aan een in den Archipel oppermachtig Çrīwijaya.

Helaas heeft Dr. Shastri over dit probleem zijn licht niet laten schijnen; het feit, dat hij spreekt van de onderwerping van Java door Çrīwijaya doet vermoeden, dat het hem zelfs onbekend was.

Thans gaat schrijver over tot de inscripties in Pallawa-schrift uit den Indonesischen Archipel en begint met de laatstelijk door Coedès uitgegeven oud-Maleische inscripties van Soematra, die uit de 7e eeuw dateeren¹⁾. Vooral die van Koṭa Kapoer wekt onze belangstelling, aangezien hierin gesproken zou worden van een expeditie van Çrīwijaya naar Java (bhūmi Jāwa), hetgeen zou passen in de voorstelling van een door Çrīwijaya overwonnen Java. Daar het mij echter een onverklaarbare zaak zou lijken indien lieden van Palembang, die Java bestookten, ter herinnering daaraan een inscriptie op Bangka zouden plaatsen, lijkt mij nog steeds de juiste oplossing „bhūmi Jāwa” te vertalen met „het Javaansche gebied”, hetgeen dan op Bangka zou kunnen slaan. „Bhūmi” beteekent niet altijd en zeker niet in de eerste plaats „Rijk”, doch vaak genoeg „gebied van —”. Helaas blijkt de moeilijkheid aan Dr. Shastri ontgaan te zijn. Daar voorts de overige in het oud-Maleisch gestelde inscripties van Soematra den schrijver geen aanleiding geven tot nieuwe gezichtspunten, kunnen wij thans met hem naar Java overgaan²⁾. Het spreekt haast vanzelf, dat de uitgave door Kern en Vogel van de oudste inscripties van dat eiland, de in de 4e en 5e eeuw dateerende opschriften van West-Java, de taak gemakkelijk maakte. Ingrijpende wijzigingen in de bestaande vertalingen vinden wij dan ook niet; anders is het gesteld met de Tjanggal-oorkonde uit 732. Talrijke andere lezingen worden door Dr. Shastri gegeven, terwijl hij met name het bestaan van de „zuster” van den vorst in twijfel trekt en een gissing van Vogel vermeldt, die veronderstelt dat Sañjaya de zoon zou zijn van Sannāha's zuster en niet van Sannāha zelf³⁾.

1). Behandeld worden de inscripties van Kêdoekan Boekit, Talang Toewo, Karang Brahi, Koṭa Kapoer I, Koṭa Kapoer II en Boekit Sêgoentang.

2). Behandeld worden de inscripties van West-Java, van Toek Mas, en van Tjanggal.

3). Wij moeten het betreuren, dat Dr. Shastri zich hier niet beijverd heeft ook de oorkonde van Kalasan kritisch te bespreken. Er zitten daar nog te veel problemen aan vast, dan dat wij de uitgave daarvan als definitief zouden moeten beschouwen. Dit gemis wordt temeer gevoeld, aangezien de schrijver wel de oorkonde van Ligor heeft behandeld, die slechts drie jaren ouder is, eveneens door een Çailendra-vorst werd uitgevaardigd, daarenboven in strekking, bouw en taal zoozeer met die van Kalasan overeenstemt, dat scheiding van die twee mij niet gewenscht

Thans komt Borneo aan de beurt. Eenige interessante opmerkingen worden hier gewijd aan de offerpaal-inscripties, door Kern en later door Vogel uitgegeven. Tevens geeft schrijver nadere en welkome bijzonderheden omtrent zeven korte opschriften op een rots en van boeddhistischen aard⁴⁾. Het blijken, zooals Dr. Shastri naar foto's kon uitmaken, boeddhistische spreken te zijn, waaronder de bekende geloofsbelijdenis, doch ook afwijkende, zooals in Malaka gevonden werden. Schrijver vermoedt, dat een en ander verband hield met een bron in de buurt, die bij die gelegenheid tot een drinken badplaats gemaakt zou zijn.

Indo-China (Tjampa en Kambodja) levert voorts heel wat in verband met schrijvers onderwerp op, waarbij de bestaande uitgaven der gevonden inscripties worden gecontroleerd en gedeeltelijk geëmend⁵⁾. Daarna gaat Dr. Shastri tot het opstellen van zijn conclusies over, waarbij het feit op den voorgrond komt te staan dat van eenige politieke bemoeienis met of verovering van den Archipel en omgeving door de Pallawa's nergens ook maar iets blijkt. Dat dit nog niet behoeft te zeggen, dat zij er ook niet geweest zijn, brengt hij echter tevens in herinnering. Hij wijst dan ook terecht op het feit, dat in de oudste inscripties van die streken uitsluitend een bij de Pallawa's gebruikelijke schriftsoort wordt gebezigd en geen spoor van andere werd aangetroffen. Waar voorts het latere Oudjavaansche en dus ook het daaruit afgeleide Nieuwjavaansche schrift zich uit dat Pallawa-schrift schijnen te hebben ontwikkeld, kan men aannemen, dat de culturele rol, door Pallawa's of hunne tijdgenooten in den Archipel gespeeld, groot geweest moet zijn. Een en ander wordt nog sprekender als wij bedenken, dat deze Pallawa-schriftsoort van de inscripties van Indonesië en Achter-Indië uit de 4e en 5e eeuw zich parallel blijkt te blijven ontwikkelen aan dat in het rijk der Pallawa's zelf en wel tot ongeveer de 8e eeuw. Dan treedt hier in de eerste plaats het gebruik van een

voorkomt. Het aangelegd criterium, de gebezigde schriftsoort, lijkt mij niet steekhoudend, gezien het feit, dat wij over oorkonden in beide schriftsoorten, doch van één vorst afkomstig, beschikken. — Naar aanleiding van de Tjanggal-oorkonde zij mij nog de opmerking veroorloofd, dat het auteurschap der vertaling „in onverbreekelijke eendracht met zijn zuster” niet, zooals de Heer Shastri in stelling no. 5 meent, mij toekomt, doch een ander. Hij zal deze vertaling dan ook aantreffen op de door hem geciteerde pagina 123 van Kroms Hindoejavaansche geschiedenis (2e editie), welk werk eerder verscheen dan het door Dr. Shastri geraadpleegde schoolboekje.

4). De inscripties van Batoe Pahat.

5). Achtereenvolgens worden behandeld de inscripties van Vo-Chanh, Cho-Dinh (2), My-Son (2), Thapmuoi, Ta Prohm, Phou Lokhon, Khan Thevada.

noord-Indische schriftsoort op, terwijl de verdere ontwikkeling van het oude Pallawa-schrift een eigen weg inslaat, onafhankelijk van Zuid-Indië.

Zich de vraag voorleggende of wij mogen aannemen, dat de behandelde gebiedsdeelen in de periode van 500—700 tot het rijk der Pallawa's behoorden, antwoordt Dr. Shastri dan ook in negatieven zin. Hij vermoedt eerder dat een groep van ambitieuze handelaren, gevolgd door priesters en edelen, zich in het verre Oosten vestigden en op een of andere wijze de macht in handen kregen; zij stonden buiten verband met het vorstelijke huis van het rijk der Pallawa's. Daar zij echter als goede Hindoe's „de fakkel van hun cultuur brandend hielden”, mogen wij de grondslagen van de hindoeïstische cultuur van den Archipel en Achter-Indië aan hen toeschrijven: het Çiwaisme met zijn linga-cultus, het Wişnuïsme met zijn voetspoor-

vereering, Agastya, de held van het Zuiden, dat alles zou men aan de Pallawa's te danken hebben. Hoewel ik van meening ben, dat men zich beter niet één bepaalde emigratie voorstelt, doch eer een reeds op oer-oude tijden teruggaanden handel, welke Zuid-Indische handelaren aan de kusten van Achter-Indië en Indonesië bracht, geloof ik toch dat Dr. Shastri in zijn verdere conclusies gelijk heeft en aldus bevestigen kan wat door anderen werd verondersteld. En daarmee zijn wij aan het einde gekomen van de aankondiging van dit voor de archaeologie van den Archipel zoo belangrijke proefschrift, welks waarde vooral gelegen is in het feit, dat het de epigraphische gegevens uit den Pallawa-tijd zoowel voor Zuid-Indië zelf als voor het verdere Oosten bij elkaar zet en onderling critisch vergelijkt. Voor de vele verbeterde lezingen, gissingen als anderszins, blijven wij hem daarenboven hoogst dankbaar.

A History of Johore, door DR. R. O. WINSTEDT en A History of Perak, door DR. R. O. WINSTEDT en R. J. WILKINSON. Uitgaven van de Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, Singapore.

Wie meenen mocht, dat het belang van de geschiedenis der kleinere staten, welke op het schiereiland Malaka gelegen zijn, voor de studie van de Javaansche geschiedenis gering zou zijn, bevindt zich op een dwaalspoor. Weliswaar beteekende eenmaal Java meer voor deze staten dan zij voor Java, doch ook dit is betrekkelijk, aangezien hun lotgevallen op verschillende punten met die van Java waren saamgeweven en zelfs van beslissenden invloed zijn geweest op het langzaam verval van Java's macht in het Oosten. Het is daarom met vreugde, dat wij de beide in den titel genoemde werken van den bekenden General Advisor van Johore, Dr. R. O. Winstedt, begroeten, zij het dan ook, dat het eerstgenoemde reeds eenige jaren geleden (eind 1932) in het Journal van de Malayan Branch der Royal Asiatic Society het licht zag.

Perak en Djohore hebben, tezamen met andere kleine staten van het schiereiland van Malaka, zooals Kědah, Trěngganau en niet in de laatste plaats Malaka zelf, een uiterst belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van bedoeld schiereiland, in den Oudjavaanschen tijd gemeenlijk Pahang geheeten. Reeds in de bloeiperiode van het Soematraansche rijk Çrīwijaya zou de streek van Kědah door Palembangers bezet zijn geworden en als dependance aan den overwal zijn bestemd om de macht van het ietwat achteraf gelegen Palembangsche Çrīwijaya overal in de

Straat krachtig te doen gevoelen. Een koning van Çrīwijaya heeft er vrome stichtingen gedaan, waarvan de ruïnes te Ligor nog getuigen kunnen.

Herhaaldelijk moeten de kusten van het schiereiland de gevechten gezien hebben der Soematraansche en Javaansche vloten, die er om het monopolie in den handel streden en niet rustten alvorens zij door de wapens hunner manschappen vrijheid van handelen kregen inzake het opleggen van zware schattingen en lasten aan de handeldrijvende Hindoe's en Chineezers, die in de omgeving van de Straat hunne waren onderling uitruilden. Deze strijd om het monopolie, dat na den val van de Javaansche grootmacht in andere handen was overgegaan, werd vervolgens door Portugeezen en Hollanders, Engelschen en andere Europeanen voortgezet, totdat hij onder invloed van in de 19e eeuw in Europa baanbrekende nieuwe ideeën vervangen werd door maatregelen, die een vrij vervoer, een vrijen handel en een vlot verkeer door den Straat op het oog hadden.

Dr. Winstedt merkt in dit verband op dat „de fanatiekste voorstander van „Klein-Engeland”, de overtuigdste verdediger van de rechten en gewoonten van kleine naties de Pax Britannica in Perak moet bewonderen en het werk der Britsche protectie zegenen, dat dit rijke en schoone land en zijn oude dynastie uit eeuwenlange beproevingen bevrijdde”. En in

zijn voorwoord op de Geschiedenis van Djohore laat hij de bittere woorden klinken: „Sterker, vuiler en hardnekkiger dan alle overige motieven voor twist was de „auri sacra fames”, een dierlijke, gevloekte begeerte naar goud, welke de acteurs niet alleen van hun eer doch tevens van hun menselijkheid beroofde”, onder welke „acteurs” op het tooneel der geschiedenis hij de Maleiers, Portugeezen, Atjehers, Hollanders, Boegineezen en Engelschen verstaat. „Het ergste symptoom van deze verschrikkelijke begeerte” zoo gaat hij voort „was het monopolie, het beperken van den handel tot één markt, waar de kooper niet tegen concurrerende prijzen kocht, doch tegen prijzen, die door de kanonnen van zijn schepen werden vastgesteld. Zoover als wij kunnen teruggaan is het monopolie steeds een eigenschap van den handel in het Oosten geweest, bij Hindoe's, Parthen en Arabieren, en het was de wanhopige poging van de Goedjaraten om hun monopolie te behouden, die leidde tot de botsing tusschen Maleiers en Portugeezen in Malaka”.

Het is niet zonder opzet, dat ik hier den geleerden schrijver uitvoerig citeer. Immers, maar al te vaak vindt men de voorstelling van zaken alsof met de komst der Portugeezen en Hollanders in deze landen een tevoren ongekend, de eilanden verarmend monopolie-systeem zijn intrede zou gedaan hebben en het is niet meer dan de rechtvaardigheid der geschiedenis, die ons dwingt in hun optreden te zien de regelmatige voortzetting van een eeuwen en eeuwen lang bestaand systeem, waarin slechts de handelende personen andere waren, zonder dat het systeem zelf gewijzigd werd¹⁾. Hetzelfde monopoliestelsel, dat de Compagnie in de meest duistere oogenblikken van haar bestaan dreef tot rooftochten, moord- en doodslag, had lang voor haar de Javaansche vloten over den Archipel gejaagd, teneinde de onderworpen volkeren der overige eilanden te dwingen hunne waren uitsluitend via Java en Javaansche havens en tegen door Javanen vastgestelde voorwaarden op de toenmalige wereldmarkt van het Oosten te brengen. Als wij dan ook kennis maken met het door Gouverneur-Generaal Petrus Albertus van der Parre met Padoeka Sri Soeltan Moehammad Sjah, koning van Perak, in 1765 gesloten contract en na de hooggestemde, veelbelovende woorden van het eerste artikel daarvan, luidende „Een oprecht, waar en eeuwigdurend vertrouwen en vriendschap zal tusschen contractanten bestaan” onmiddellijk het tweede artikel lezen: „De Koning belooft al het tin, dat zijn rijk voortbrengt, uitsluitend aan de Compagnie te zullen

leveren”, dan is dit niet anders dan de kennis-making met een nieuwe faze van den ouden strijd om het monopolie in de Straat, die vroeger door Javanen en Soematanen gestreden werd. Dat hierin geen rechtvaardiging van het optreden hunner uitheemsche opvolgers gelegen is, spreekt vanzelf; dat wij er echter een beter inzicht door krijgen in de werkelijke beteekenis van wat geschiedde, is echter eveneens duidelijk. Zonder dit inzicht zouden wij maar al te gemakkelijk in de bekende fout der geschiedenis vervallen, die in vervlogen tijden de aurea aetas, het gouden tijdperk der dichters wil herkennen en daarmede zouden wij alle spelers op het historisch tooneel onrecht aandoen. Keeren wij echter tot ons onderwerp terug.

Beide boeken vangen aan met een overzicht van de theorieën en gegevens die omtrent het ontstaan der staten Djohore en Perak bestaan. Wij vinden er de theorie van Rouffaer onder, die Djohore gelijk stelde aan het Wurawari van Erlangga's tijd om via het Arabische woord voor edelsteen, djauhar, en het Javaansche voor hetzelfde begrip, galoeh, te komen tot een gelijkstelling van Djohore en het Oedjoeng Galoeh, dat door Erlangga in 1032 veroverd werd (een drukfout geeft hier 1302). Indien in deze theorie waarheid schuilt, zou daarmede de geschiedenis van Djohore reeds dadelijk opgevoerd kunnen worden tot de periode van Erlangga en dus reeds in haar aanvang Djohore en Java met elkaar in aanraking brengen. Helaas is het er nog verre van dat wij zulks kunnen beweren — integendeel, van gezaghebbende zijde is veel hiertegen te berde gebracht.

Hetzelfde geldt voor de vele gissingen, die gemaakt zijn inzake de stichting van Malaka door Javanen, hetzij tengevolge van de expansiepolitiek op het einde der dertiende eeuw door Krtanagara gevoerd, hetzij vanuit het latere Madjapahit. Ook hier geldt voorloopig het non liquet. Dat echter het ontstaan van Malaka verband moet hebben gehouden met den eeuwen strijd tusschen Java en Çriwijaya, dat staat wel vast en dat dit ontstaan eveneens verband hield met de kwestie van het monopolie op den handel in de Straat is zonder meer zeker. Tevens zijn er zoovele zaken in de cultuur der Malakastaten op te merken, die onmiskenbaar een Javaansche herkomst vertoonen, dat wij den invloed van Java zeker niet spoedig kunnen overschatten, eer onderschatten. In het bijzonder geldt dit voor Perak, onder welks regalia zich eenige van dergelijke voorwerpen zouden bevinden. In tegenstelling echter tot wat Dr. Winstedt op gezag van anderen aanneemt, meen ik dat de stijl van een dezer voorwerpen, het groote zilveren voetstuk, weinig specifiek Javaansch is, zoodat ik hierop geen conclusies

1) Dat dit monopolie-systeem ook in Europa bestond moet voldoende bekend geacht worden.

zou willen bouwen. Eer lijkt het mij raadzaam te denken aan invloeden van de zijde van Siam.

Het is echter geenszins mijn bedoeling hier een critische bespreking van den voortreffelijken inhoud der beide boeken te geven; het feit, dat verreweg het grootste gedeelte daarvan, zooals Dr. Winstedt zelf opmerkt, behoort tot de „Victorian Age”, doet het onwenselijke daarvan reeds in het oog springen, aangezien ik mij allerminst competent gevoel voor een dergelijke taak. De bedoeling van bovenstaande regelen is dan ook uitsluitend de aandacht te vestigen op het bestaan van deze beide werken, waarin vooral voor beoefenaars der geschiedenis der Hollanders in en om den Archipel veel van hun gading te vinden is. Om een indruk te geven van wat hun te wachten staat, vermeld ik nog dat in de History of Perak achtereenvolgens behandeld worden de oudste beschaving dier landen, de primitieve stammen (waarbij de schrijver te rade kon gaan bij hetgeen de praehistorie in de laatste jaren op het schier-eiland ontdekte), de komst der Maleiers, de

Portugeesche, Atjehsche, Hollandsche, Boegineesche en Siameesche perioden, Perak onder de Britsche Oost Indische Compagnie en ten slotte de vestiging van het Britsche gezag, terwijl wij in de History of Johore een en ander vinden omtrent het oudste Djohore, de stichting ervan in de 16e eeuw, de aanraking met Portugeezen, Hollanders, Atjehers, Boegineezen enz., speciaal nog iets over Riouw en de Hollanders en ten slotte de latere Sultanaten. Hier is een rijkdom aan materiaal bijeen gebracht en critisch verwerkt, die niet zal nalaten ons inzicht in de belangrijkheid van de staten aan de Straat, zoowel die aan de West-zijde, Soematra, als die aan de Oost-zijde, Malaka, te verdiepen. Bedenken wij daarbij, dat het hier gaat om dat gedeelte van Azië, dat voor het wereldverkeer tusschen Oost en West van het hoogste belang is geweest en nog steeds is, dan kunnen wij niet anders dan dankbaar zijn voor het grondige, ongetwijfeld hoogst nuttige werk, dat door Dr. Winstedt is gedaan.

DR. W. F. STUTTERHEIM.

De Geologie van Ned.-Indie, door PROF. DR. L. M. R. RUTTEN, Uitg. W. P. van Stockum & Zoon, Den Haag 1932. — 218 blz., 49 fig.

(Spelling Marchant.)

Het verschijnen van een beknopt werkje over de geologie van Indonesië is zeker toe te juichen. Dit boekje dankt zijn ontstaan aan een reeks voordrachten, door Prof. Rutten gehouden voor „Diligentia” in Den Haag. Gelijk de schrijver in de aanvang reeds opmerkt, moest de inhoud van dit werkje wel van algemene aard zijn, aangezien het in een betrekkelijk beknopt overzicht ondoenlijk is alle locale verschijnselen te behandelen. Daarvoor zijn en de Indische Archipel en de geologie te uitgebreide gebieden. In dit boekje vindt de lezer een overzicht van de algemeen-geologische problemen, die in Indonesië biezonder goed bestudeerd kunnen worden en bovendien een zeer algemeen overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis van dat deel van de aardkorst, waar Insulinde ligt.

Wat Indonesië in geologisch opzicht interessant maakt, is vooral de verscheidenheid van geologische verschijnselen, die het biedt. De structuur der aardkorst, het vulkanisme, het voorkomen van aardbevingen, de fossiele resten van praehistorische planten en dieren, de aanwezigheid van erts, delfstoffen en olie, de koraal-eilanden en riffen — bijna nergens op aarde treft men een gebied aan, waar zoveel belangwekkende uitingen van geologische krachten naast elkaar voorkomen. Al deze verschijn-

selen worden door den schrijver zeer overzichtelijk behandeld en geven den belangstellende lezer een duidelijk beeld van „Indië's geologische veelzijdigheid”.

In verschillende hoofdstukken behandelt de schrijver eerst de afzettingen, die in de loop der geologische geschiedenis in Indonesië aan de oppervlakte der aarde zijn ontstaan. Vervolgens wordt nagegaan in welke perioden zich dieptegesteenten hebben gevormd en van welke aard deze zijn en ten slotte worden de gegevens over de verschillende gebergtevormingen vermeld. De laatste hoofdstukken behandelen de recente geologische krachten (rijzingen en dalingen van de bodem, denudatie, aardbevingen en vulkanisme), de koraalriffen en de delfstoffen van Ned.-Indië.

Een enkele opmerking moge hier nog aan toegevoegd worden. Naast de bestaande hoofdstukken, die alle uit de aard der zaak een systematisch-morphologisch karakter hebben, missen wij een overzicht van de opvattingen over het ontstaan der geologische krachten. Juist in een gebied als Indonesië, waar uitingen van geologische krachten zich a.h.w. aan de mens opdringen, rijst vanzelf de vraag naar het ontstaan dezer krachten. Nu behandelt de schr. in dit verband wel in het kort de geosynclinaaltheorie (blz. 17 e.v.), volgens welke de geolo-

gische beweeglijkheid van Indonesië wordt veroorzaakt door het feit, dat dit eilandenrijk het twijfelachtige genoegen heeft juist op het kruispunt van twee geosynclinalen te liggen.

Waar echter het boekje een algemeen overzicht wil geven, lijkt het ons niet juist, dat door het alleen vermelden van deze theorie de indruk gevestigd wordt dat zij de gangbare opvatting vertegenwoordigt. Dit nu is echter niet het geval en wij missen hiernaast dan ook een beschrijving van de drifthypothese of verschuivings-theorie van Wegener. In de eerste plaats, omdat deze theorie in overeenstemming is met de onderzoekingen der moderne geologen (Molen-

graaff, Wanner, Van Vuuren, Wing-Easton Escher, Smit-Sibinga) en in de tweede plaats, omdat deze theorie de enige is, die een logische en ongezochte geologische verklaring geeft niet alleen voor de aanwezigheid van vulkanisme en aardbevingen, maar ook voor de eigenaardige bouw van de Indische Archipel en voor de tegenwoordige verspreiding van flora en fauna.

Niettemin voorziet dit boekje ongetwijfeld in een bestaande behoefte en verdient het een ruime verspreiding onder allen, die door hun werk of anderszins belangstelling hebben voor: de Geologie van Ned.-Indië.

DR. S. BROEKHUIZEN.

Wāngsātāmā mamaling (Wāngsātāmā gaat uit stelen) en vijftien andere lakon's, uitgegeven en van een korte inhoudsopgaaf en register voorzien door A. JONKERS (M. Dubbeldeman, Leiden, 1934).

Voor dengeen, die een studie wil maken van de lakon-letterkunde, zal het dienstig zijn, hier een lijstje op te nemen van de wajang-poerwā-lakon's, te vinden in deze tekstuutgave van den Heer Jonkers, die berust op een Javaansch handschrift (No. 2133) van de Leidsche Universiteitsbibliotheek. In dit lijstje heb ik ook opgenomen de namen van de lakon's, te vinden in het boek van den Heer Kats over de wajang-poerwā (Volkslectuur, Batavia 1923), die, al zij het slechts min of meer, naar den inhoud overeenstemmen met lakon's in de uitgave van den Heer Jonkers. Voor verder gaande vergelijkingen of besprekingen is het hier niet de plaats. Het boek van den Heer Kats is, helaas, nog steeds de eenige eenigszins uitgebreide weergave in het Nederlandsch van een belangrijke reeks lakon's.

1. Wāngsātāmā mamaling
2. Tongtong-borong: Kats No. 122, blz. 389
3. Manon-manonton
4. Majat-miring
5. Srikanḍi mandoeng
6. Dānā-salirā : „ „ 114, blz. 378
7. Lēsmānā boeroe
bodjoné bambang
8. Tjaloentang : „ „ 130, blz. 406
(Rārā-tēmōn)
9. Na de Brātājoedā
10. Parikēsīt : „ „ 145, blz. 441
(Parikēsīt grol)
11. Joedājānā
12. Praboe Wahānā
13. Majangkārā
- 14 en 15. Bandoeng
16. Djājasalobā.

Over de meeste dezer lakon's, zooals trouwens ook over tal van andere tooneelstukken van het Javaansche wajang-tooneel, zou een niet onbelangrijke verhandeling te schrijven zijn. De Heer Jonkers is, blijkens het voorwoord, van plan geweest (een plan, dat hij tot nu toe helaas nog niet ten uitvoer heeft mogen leggen) den inhoud dezer lakon's aan een nader onderzoek te onderwerpen, vooral, naar het schijnt, in de hoop er geschiedkundige kernen in te ontdekken. Hij had blijkbaar vooral het oog op de lakon's, die spelen na de Brātājoedā.

Het is inderdaad niet onmogelijk, dat er in sommige dezer lakon's, bij voorbeeld in de lakon's van Joedājānā en Praboe Wahānā, vage herinneringen aan vorsten uit den ouden tijd verwerkt zijn. Van de lakon's, die vertellen van de lotgevallen van Bandoeng, is dit misschien zelfs wel waarschijnlijk te achten. Vrij veel van de wajang-poerwā-lakon's (om van de andere wajangtooneel-soorten te zwijgen) zijn vermoedelijk niet zeer oude letterkundige bewerkingen van volksvertellingen, legendarische geschiedenissen, sprookjes of mythische verhalen. Vage herinneringen aan oude vorsten kunnen ook wel in lakon's verwerkt zijn.

Het komt mij evenwel voor, dat de zekerheid, een lakon met een geschiedkundigen kern voor zich te hebben, uiterst moeilijk te krijgen is. We weten op zeer enkele, gedeeltelijke, uitzonderingen na, nog zoo uiterst weinig, en eigenlijk zoo weinig belangrijks en kenmerkends, van de vorsten uit Java's ouden tijd. Zoo nu en dan bepaalt onze kennis zich tot een naam, verder niets. En deze gegevens zijn nog niet eens altijd volkomen betrouwbaar: gissingen en konjekturen spelen bij de ontcijfering van oude inschriften

een groote rol. Wanneer men dergelijke geringe gegevens in verband wil gaan brengen met den inhoud van lakon's, die vermoedelijk pas in de vorige eeuw op schrift gesteld zijn, moet men wel de uiterste voorzichtigheid betrachten.

En, wanneer men ten slotte een figuur uit een lakon met eenige waarschijnlijkheid vereenzelvigd heeft met een naam uit het stukje oude Javaansche geschiedenis, dat de oudheidkunde uit schaarsche gegevens samengesteld heeft, dan zou het uiterst onvoorzichtig zijn, de lotgevallen of den aard van den lakon-held ook toe te kennen aan den geschiedkundigen vorst. Immers, men weet hoe buitengewoon onbetrouwbaar de volksverlevering en de legende zijn op het gebied van de geschiedenis. In de enkele gevallen dat het ons gegeven is, overlevering en eenigermate betrouwbaar geboekstaafde geschiedenis te kunnen vergelijken, is dit telkens weer gebleken. Als een leerzaam voorbeeld wil ik hier noemen de lotgevallen van den oom van den Gezant Gods, Amir Hamza. Wong Agoeng Ménak Djajèngrânâ's heldendaden en reizen zijn in de verhalen, niet alleen van de Javanen maar van vele andere Moslimsche volken, zoo wonderbaarlijk, dat men moeite heeft er eenige herinneringen aan den eersten tijd van den Islam in West-Arabië in terug te vinden.

Niet de werkelijk gebeurde geschiedenis van oude vorsten kan men uit de volksverhalen en legenden, en zoomede uit de Javaansche lakon's, leeren kennen, maar alleen de opvatting van de geschiedenis, zooals die bestond in den tijd, dat die volksverhalen vasten vorm kregen of op schrift werden gesteld. Over de oude Javaansche opvatting van de geschiedenis, die samenhangt met oude gedachten over de samenstelling der menschenmaatschappij uit eenige groepen, kan hier verder gezwegen worden. Voldoende zij het, vast te stellen, dat zij eenige rollen kende,

zooals, bijvoorbeeld, de rol van den vorst en die van den raadsman, die, volgens haar, bij elke gebeurtenis vervuld moesten worden. Het verhaal moest zich ook volgens een bepaalde lijn ontwikkelen, het moest eindigen met een bepaalde, van tevoren vaststaande ont-knooping.

Het zal duidelijk zijn dat, waar dergelijke opvattingen heerschen, eerbied voor de geschiedkundige waarheid ver te zoeken is. In de volksverhalen handelen de vorsten en de grooten en hun vijanden en belagers, zooals vorsten en grooten, vijanden en belagers behooren te handelen. Het is volstrekt niet zeker, dat de helden van een volksverhaal, die historische namen dragen, in werkelijkheid ook inderdaad gedaan hebben, wat het verhaal hen laat doen. Het verhaal laat hen misschien die dingen slechts doen, omdat de vertellers en de hoorders in den ouden tijd ervan overtuigd waren, dat helden deze of dergelijke daden altijd deden, wanneer het echte helden waren. Wanneer er historische namen of herinneringen in het verhaal voorkomen, moet men mede verdacht zijn op de mogelijkheid van het bestaan van grove anachronismen.

Met deze opmerkingen over enkele zinsneden in het voorwoord van het boek van den Heer Jonkers moge ik volstaan. Prijzenswaardig in dit boek is overigens vooral ook het register van eigennamen, met uitvoerige verklaringen. Het is zeer te wenschen, dat wij binnen niet al te langen tijd in het bezit gesteld mogen worden van een uitvoerig register van eigennamen op de enkele groote verzamelingen lakon's, die voorhanden zijn, welk register dan met recht een Javaansch mythologisch woordenboek genoemd zal kunnen worden.

DR. TH. PIGEAUD.

UIT DE PERS.

DE MUZIEK VAN DE SĚKATĚN-GAMĚLAN'S¹⁾.

Een Doodenklacht. — De Andere Wereld. — De Fijnste Gĕnding.

Sălă, Juni 1934.

Een mensch vergist zich vaak niet zuinig.

We hadden bedacht, we konden heel goed beginnen, en „even” dat eigenaardige, aldoor weerkerende, inleidingsstuk van de Sĕkatĕn-gamĕlan's noteren. Dat kon dan als illustratie dienen bij een klein artikel in *De Locomotief* over de muziek, waar die gamĕlan's ieder jaar de Sălăsche jaarmarkt mee opluisteren en de garĕbĕg Moeloed aankondigend mee inleiden.

Maar toen we, nà complicaties, die noteering eindelijk ten naaste bij in orde hadden, toen vulde ze een blad muziekpapier van 40 bij 27 c.M., (wat niet veel minder is dan een halve krantenbladzij); en toen moest het ons wel droevig duidelijk zijn, dat géén courant ter wereld het clichéeren dáárvan zou toestaan! We zullen, wat dāt betreft dus maar hopen op een tijdschrift, een rijk²⁾, en hier zoo straks alleen maar een bescheiden proefje geven.

Vooraf iets aangaande de legendarische verhalen, die zich aan de Gamĕlan's Sĕkatĕn hechten. De meeste ervan kent de Lezer zeker óók wel; want er vergaat bijna geen jaar, of belangstellende journalisten komen er over te spreken. De Gamĕlan Sĕkatĕn, de echte oude, die in Sălă speelt in het pavillioentje op het moskee-erf, Nóórdelijk, rechts van den ingang, moet nog afkomstig zijn van Dĕmak, en dáár al bij of in de moskee gespeeld hebben. Ongehoovigen werden niet toegelaten, en de liefhebbers van zijn schoone spel lieten zich dus bekeeren tot den Islam.

De verklaringen van den naam „Sĕkatĕn” varieeren van Verlosting des Harten tot Harteleed, Benardheid des Harten. Die Vreugde des Harten zou dan kunnen duiden op de Geboorte van den Gezant Gods, die immers met Garĕbĕg Moeloed wordt gevierd. De Kommerenis op Zijn dood, die denzelfden dag herdacht wordt. Het zou in het bijzonder de Treurnis zijner dochter, van Dĕwi Fatimah zijn, waar het spel van den Gamĕlan Sĕkatĕn uiting aan

geeft. En dan wel speciaal door dat, voor iedere gĕnding gespeelde, inleidings-stuk³⁾. Want die forsche gespeelde, feestelijk luide, stukken zelf, klinken niets treurig.

Een, waarschijnlijk minder rechtgelooovige en mogelijk oudere, traditie, vindt men soms ook vermeld, die Fatimah wil laten treuren over den dood van haar zonen, Hoesein en Hasan.

Héél iets anders echter staat er in een oude, vergeten aanteekening uit het Jogjásche, die we zoojuist terugvinden. De Gamĕlan Sĕkatĕn zou met zijn spel het geruisch van de boomen in de Zuidzee weergeven. En daarbij zal dan zeker wel niet aan mangroven moeten gedacht worden, doch aan geboomte in het rijk van de Koningin der Zuidzee, d.w.z. in de Andere Wereld, het Paradijs, het Doodenrijk.

En dit brengt ons een interessante mededeeling van verleden jaar door een Vorstenlandschen dagbladcorrespondent te binnen. (We meenen, het was de heer *Van der Pant*.) Dat n.l. aan den Gamĕlan Sĕkatĕn het haar is aangebracht van den gevreesden en gehaten, en ten slotte door de hulp der Hollanders overwonnen en gedooden Madoereeschen rebel Troenadjaja. Natuurlijk was er een kleine correctie noodig van het détail, dat nog zeer lang geen hofdame dezen gamĕlan passeeren kon, of ze had, vol verachting, het haar aan den gongstander gebruikt als voetwisch. Aan bedoeld instrument zit dat haar immers méér dan anderhalven meter hóóg. Maar de phantastische gedierten, wien dat rebellenhaar tot baard dient, prijken even goed op het, maar lage, raamwerk van de bonang, de batterij van slagketels. Echter is geen van die dieren een kâlâ. Het zijn nâgâ's, daemonische slangen dus, sterk „chthonische”, onderwereldsche dieren, ofschoon soms gevleugeld.

En daar de Andere Wereld even goed Hel als Paradijs wezen kan, mag men zeggen, dat dit overblijfsel van den oproerling, (wien blijkbaar géén eerlijke begrafenis gegund is, want van zijn huid moet er een tromvel gemaakt zijn,⁴⁾

1) Onder dankbetuiging ontleend aan „*De Loc.*” van 23 en 25 Juni l.l..

2) En dus niet op „*Djâwâ*”!

3) Hier pleit, naar we reeds eerder aangestipt hebben, (Dj. XII, 206), wel eenigszins tégen, dat diezelfde inleiding óók bij andere, echter volmáákt fééstelijke gelegenheden geregeld wordt gebruikt. Wanneer n.l. één der Sĕkatĕngamĕlan's, (— wĕlke schijnt van het „bon plaisir”

van den Soenan af te hangen —), op den vóórdrag of den vóóravond eener Kratonfestiviteit de viering inleidt van de sitinggil af, met zijn opgewekte sabĕtanspel. (Bij de Garĕbĕg Moeloed is die muzikale oproep en voorbereiding dus van een avond of dag uitgebreid tot een wĕék.)

4) Voorzichtig met deze schilderachtige barbaarscheit! Waarschijnlijker is: een wajankoelit-pop. Die man van het tromvel moet een andere, látere, verfoeide geweest zijn.

al zal ze wel niet stevig genoeg zijn geweest om er een groote-trom, een bēdoeg mee te bespannen als die van dezen gamēlan), dat dit overblijfsel terecht is gekomen, waar het thuis hoorde.

De relatie die er blijkbaar bestaat tusschen dezen gamēlan en den Dood en zijn Rijk, wordt op haar beurt door dit merkwaardige geval nog wel extra geaccentueerd. (De dit geval betreffende traditie zou feitelijk-juist kunnen wezen. Tenminste lijken ons sommige van de haarbossen echt menschenhaar.¹⁾ Andere eer dierenhaar. Aan den Zuidelijken, jongeren gamēlan schijnen ze door plantenvezels nagebootst.)

En, weliswaar komt, wanneer we ons min-of-meer poëtische omschrijvingen veroorloofd hebben van den indruk die Javaansche, dus Oostersche, kunst gemaakt heeft op ons, haar beminrend, maar Westersch, gemoed, achteraf ons wetenschappelijk geweten geregeld bij ons spoken met de vraag :

Hóé we kunnen bewijzen, dat die indrukken ook maar in het allerminst met de Javaansche sensaties overeenstemmen?

Maar waarschijnlijk bestaat er géén zéér principieele tegenstelling tusschen de door de goede Westersche en de goede Javaansche muziek gaande gemaakte aesthetische roerselen. Vandaar dat een competent Duitsch muziekgeleerde, *dr. Robert Lachmann*, schrijven kon, dat de Javaansche muziek voor ons Westersch gevoel de begrijpelijkste, toegankelijkste der Oostersche muzieken is.

En verder heeft weleens een Javaansch intellectueel, wanneer we onze gewaarwordingen bij een bepaalde gēnding, in woorden trachten te omschrijven, ons (en zeker niet uit complaisance !), verheugd met het antwoord: „Maar dat is dan ook wel de bedoeling”. En dan zijn daar, ten slotte, in het gegeven geval, die duidelijke karakteristieken, afkomstig van Javanen zelf, dier zachte, inleidende Sēkatēnmuziek als een Doodenklacht.

En dus durven we hier wel herhalen, dat die vele, zachte kleine bonangtonen, vallende tusschen de, zeer weinige, wijd uiteen liggende, harde themanoten en bēdoegslagen dóór, ons stille, gelaten tranen lijken, neerdruppelend in een troosteloze, leeg eeuwigheid.

Maar wilt U zelf iets gewaarworden van de indrukken die de bedoelde muziek maken kan,

dan moet U zorgen, dat U vlak bij het instrument komt te staan. Anders is het effect niet goed te onderkennen en waardeeren. Nog beter heeft U het, als het U lukt in den gamēlan zelf te gaan zitten, midden tusschen de instrumenten. Wij zelf hebben daar menig uur gesleten. Maar U moet dan óók kunnen tegen het fortissimo sabētanspel van den gamēlan. Ons was dat alleen maar een plezierige herinnering aan de carillons in Holland. Want die hoorden we óók het liefst, gezeten boven in den toren, midden tusschen de daverende klokken in.

* * *

De inleidingsmuziek, waarvan in ons artikel van onlangs sprake was, is, ons bedunkens, niet alleen om zijn sentiment van hooge waarde, maar buitendien technisch zeer interessant. D.w.z., misschien krijgt U er éérst den indruk van iets onbegrijpelijk onsamenhangends van. Een ver uit elkaar liggen der tonen van de hoofdstem is in Javaansche orkestmuziek weliswaar heelemaal geen uitzondering. Er bestaat een karakteristiek mouvement in met 24 tellen per minuut ; maar vaak zijn de vaste noten dan nog z.g. „heele” noten, zoodat er dan maar 6 in de minuut vallen ! Om de tien seconden één druppel thema, denkt dan de Westersche toehoorder, die niet goed weet, waar hij precies anders, in de veelheid van de bewegelijkere stemmen het thema zoeken moet. En juist door de verbazende regelmaat kan de heele gamēlan dan een groote, trage metronoom gaan lijken.

Maar misschien hebben we vroeger op die haast al te groote gelijkmatigheid van veel Javaansche muziek wat onrechtvaardig sterken nadruk gelegd. Ook een keer in de Loc., meenen we. De rhythmisch-metrische vrijheden van dit Sēkatēninleidingsstuk verdienen daarom wel extra onze aandacht. De hoofdnoden vallen ook nu ver uit elkander. Soms nog wel méér dan 10 seconden zelfs. Maar soms hebben de afstanden ook een heel andere afmeting. Doch het ware moeilijk te zeggen, volgens welke regels deze tijdruimten verdeeld worden, dan die van het instinctief gevoel. Dat wil zeggen, het mooie is, dat er tòch een indruk van geordende regeling blijft bestaan. Maar ofschoon een oorspronkelijk grootste afstand, later, den volgenden keer, óók wel

1) Bepaalde muzikanten houden het er echter voor, dat aan den ouden gamēlan thàn's alles paardenhaar

is, het oorspronkelijke menschenhaar (door die voeten-wisscherij?) is afgesleten; en vervangen.

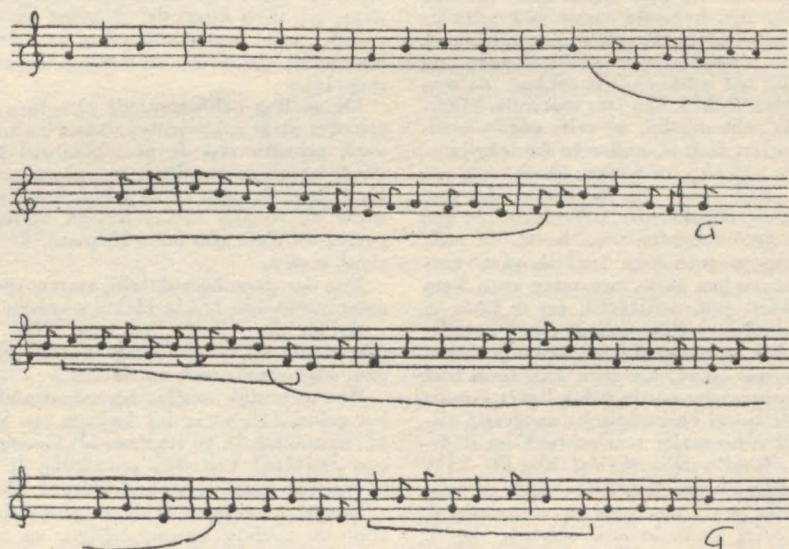

de grootste blijkt, en een kleinere kleiner, kan dezelfde moot heel goed den eenen keer 7 of 8, en den anderen 12 of 13 seconden duren. En dat alles bij een onveranderd tempo, (met zeggen we, allemaal „achtsten” van zoowat 96 per minuut).

Natuurlijk moet dan de inhoud aan kleine nootjes, die zoo'n afstand vullen, óók anders worden, dit er méér zijn, of minder. Eigenlijk is de zaak nèt omgekeerd, overigens: Omdat die slierten nootjes, die quasi-prevelingen van de bonang, zoo zeer kunnen verschillen, (in aantal, niet in thematischen inhoud), duurt het dan ook een heel verschillende tijd, éér de

de fortissimo themaslagen en bóvenaas het pianissimo bonangspel; de kruisjes markeeren bēdoegbonken. Opdat niet soms de lezer ons een aanmerking maakt, nog een opmerking over de stemming, ligging der notities.

We hebben de voorbeelden namelijk niet op de toonhoogte genoteerd, waarop ze gespeeld werden; en dat wel terwille van de overzichtelijkheid. We kozen een vrij normale ligging, die er bovendien eenvoudig uitziet. De meeste gamēlan's zijn iets van een toon lager gestemd. Sēkatēngamelan's echter vaak véél lager.²⁾ Ook verschillen de twee Sālāsche Gamēlan's Sēkatēn (dat zal de Lezer als hij ooit ernaar is gaan luiste-

afsluitende slag van thema of chineesche-trom, (bēdoeg), invalt. Het willekeurige brokstuk¹⁾ dat we geven, heeft, dat ziet men vanzelf, nderaan

1) Het is ontleend aan de pélogbēm-lezing. (Voor de twee categorieën dáárvan: péloglimā en pélognēm schijnt er in dit inleidingsstuk geen onderscheid te worden gemaakt.) De pélogbarang-lezing wijkt er van af. De gongslag aan het eind van het fragment is de vierde. De eerdere vielen op limā (b), de eerstvolgende valt op goeloe (f). Het fragment is niet het hééle gedeelte tusschen den derden en den vierden gong, doch circa de laatste twee derde deelen daarvan.

2) N.B. Deze aanvullende noten zijn uitsluitend bestemd voor de des gamēlan's en der Javaansche muziek kundigen! Andere Lezers mogen zich dit voor gezegd houden. Ze hebben het dus aan zichzelf te wijten, als ze er in omkomen!

Maar wat we opmerken wilden: Wonderlijk genoeg hielden enkele nijāgā's tegen ons vol, dat de Noordelijke, oudere, gamēlan, die met de kleinere instrumenten, dieper, „groter” van klank was, dan de jongere, Zuidelijke, welks instrumenten toch veel kolossaler zijn. Dit is echter gedecideerd onjuist. In onze notatie van Ramboe beduidt de noot c'' den zesden toets van de dēmoeng. Bij gewone gamēlan's klinkt deze toets factisch als bes' of a'. Bij den

ren, gauw bespeurd hebben), niet slechts in hóógte, maar ook ten opzichte van de inwendige

Noordelijken Gamēlan Sēkatēn te Sālā evenwel als f'! Bij den Zuidelijken daarentegen als c' of cis! De Noordelijke staat dus iets van een kwart of een groote-terts te laag. Maar de Zuidelijke liefst een sext. De zaak is echter vermoedelijk, dat die Javaansche musicus, den stemtoon van den kleinen gamēlan vergelijkend met de hem in de ooren liggende normale nēm, constateert, dat de eerste lager is, ze resp. een f en een a zijnde zoo ongeveer. (Wij Westelingen zouden zeggen: Dus de eerste een terts lager.) Maar hetzelfde bij den Zuidelijken doende, krijgt hij als stemtoon een c tegenover die normale a, en vat de eerste dan allicht op als óók een terts met deze verschillend, maar nu naar den anderen kant, dus als een terts hóóger. Hij zou dus, gelijk ook bij ons zoo vaak geschiedt, een sext in de opvatting omkeeren tot een terts. Waartegen dan ware aan te voeren, dat de nijāgā, die dus eigenlijk constateeren zou, dat de nēm van dien Zuidelijken G.S. zoowat gelijk is aan een gewone bēm, dien afstand eerder als een wijd interval (sext), dan als een eng (een terts) moet opvatten, daar het op zijn kerninstrumenten, (dēmoeng, saron e.d.), in den wijden vorm ligt. Hier staat dan weer tegenover, dat hij den engen vorm toch zeer goed kent van gambang en gēnder's.

constructie van de toonschaal¹⁾. Zulke onderscheiden komen er tusschen verschillende Javaansche gamēlan's váák voor, en men moet ze vooral niet als fouten, als verkeerdheden beschouwen. Integendeel; ze maken zoo'n gamēlan ook „tonaal” tot een individu met eigen karakter.

Zoo had de door „Mardi Raras” hier te Sálá gebruikte gamēlan, dien de Lezer allicht zal kennen via de radio, vroeger een heel andere stemming dan de groote gamēlan in de Astana, die

1) Volgens onze ooren is de Oude, Noordelijke zeer veel aangenamer. Maar wellicht pleit dat niet erg voor onzen smaak. Het is namelijk onder alle gamēlan's welke we kennen, die, waarvan de tóon pélog het tamste, makste klinkt. Maar dus ook veel minder karakter vertoont dan gewoonlijk. Gewoonlijk heeft hij daar schier een overdaad van. Zóó veel, dat ieder met normale ooren, ook zelfs als hij van Javaansche muziek niets afweet, in een minimum van tijd leert, bij het luisteren naar een péloggēnding daar de tonen pélog op het gehoor uit te pikken. Ze maken namelijk op hem den indruk van iets stórens. Merkwaardig genoeg plegen zelfs musici, en zelfs góóde, wanneer men hun vraagt dien indruk nader te omschrijven, dien toon niet slechts valsch, onzuiver, doch ook „te láág” te noemen. En men moet dan toegeven, dat zijn expressie werkelijk het neerdrukkende, neertrekkende van een aanzienlijk te laag geïntoneerden toon heeft. En toch blijkt zoo'n pélog, wanneer men hem factisch gaat vergelijken met den Westerschen toon, waarmee men hem bewust of onbewust heeft geïdentificeerd, eer te hóóg te zijn. Zoo zou het interval e—a (bēm-pélog) onzer notatie, nagemeten, vermoedelijk gróóter blijken, óók op dézen gamēlan, dan een zuivere quart. En men kan toch niet aannemen, dat ons Europeesche oor in pélog liever een ais zou hooren, (en dus de quasi chromatische successie ais-b-c voor pélog-limá-nēm normaler zou achten), en dáárom met de sensatie „te laag” reageert! (Vgl. nog Dj. XIV, 153.) Hoe dit zij, bij dien Ouden S.gamēlan heeft de toon pélog niets neerhalends; ja U zou hem er vermoedelijk heelemaal niet uithooren; óndanks Uw scherpe ooren. Hoe dat komt, of het interval „g-a” in dit geval soms bijzonder „goed” is of bepaalde andere, dat weten we niet. Bij den Zuidelijken gamēlan blijkt de toon pélog daarentegen waarlijk sterk en dwars genóóg van karakter.

Een ander verschil schijnt in het interval goeloe-dáďá, f(is)-g te liggen. Over het karakter van de goeloe als bewegelijken toon hebben we onlangs geschreven, (Dj. XIV, 152). Het is duidelijk, dat bij het sabētanspel van de Sēkatēgamēlan's, zónder rēbab, en zónder zang, de decisie: f of fis, niet van de intonaties in die partijen kan komen. Nu hooren we dat interval dáďá-goeloe van den Nieuwen S.gamēlan als véél kleiner dan van den Ouden; gevolg: dat we bij den eerstbedoelden dien goeloe altijd willen verstaan als (relatief) een fis, óók in pélogbēm. Vandaar een gevoel van belemmerdheid bij het opvatten, verstaan der gēnding's in kwestie, en een troebeling te meer, voor onze ooren althans, in de tonaliteit van dezen gamēlan. Daarentegen hebben we dan, (van den weeromstuit?), een zekere neiging om bij den Ouden de goeloe óók in pélog-barang als een (relatieve) f te verstaan; echter zónder dat dát ons verder hindert.

Terloops gezegd, ons schiet te binnen, dat volgens *Walter Spies'* opvatting in de eene der twee tot pélogbēm behorende categorieën, n.l. in péloglimá (maar niet in pélognēm) de toon goeloe nu eens als f en dan weer als fis zou klinken. Hier te Sálá hebben we dat nóóit geobserveerd. Maar óók niet in den Jogjāschen Kraton. Zulke dingen zijn echter vermoedelijk soms zeer lokaal. Misschien geldt het wél voor den Pakoealaman.

2) We doelen hier meer speciaal op sléndro.

óók wel wordt „uitgezonden”. Nu is echter niet lang geleden de eerste naar den laatsten verstemd.

Dit maakt, dat men ze eventueel sámen zou kunnen laten spelen; maar deze mogelijkheid is te duur gekocht met eigenaardige finessen, van de fluitpartij bijvoorbeeld, die er nu in het spel van M. R. zijn verloren gegaan. En méérdere assimilaties van gamēlanstemmingen zouden ongetwijfeld met het verlies van meerdere fijnheden en eigenaardigheden gepaard gaan²⁾.

Daarin plachten de saroninstrumenten van Mardi Raras ons, gerekend van den 2den toets af, te klinken als: cis, dis, fis, gis, b, wat correspondeerde met de Javaansche tonen: barang, goeloe, dáďá, limá, nēm.

De grootste, diepste toets echter was een b, (thans een a), een lage nēm dus, de kleinste een hooge barang. M.a.w., deze, vrij diep liggende, gamēlan gebruikte, bijwijze van compensatie, tegemoetkoming aan de zangstemmen vermoedelijk, de hóóge stemming, ligging onder de twee mogelijke.

De soeling conformeerde zich meestal aan deze tonaliteit der slaginstrumenten. Maar ze maakte toch ook zeer vaak gebruik van de plooibaarheid harer intonaties om daar een eigen tonaliteit tegenover te stellen. De b en de fis echter, de nēm en de dáďá dus, handhaafde ze steeds, maar de (quasi) kleine-tertsen verlegde ze, de barang, goeloe en limá zóó hoog nemend, dat ze ons nu klonken als d, e en a.

Een der door haar daarbij stereotyp te berde gebrachte, maar niettemin fraaie kleine frasen was:

fis fis fis / fis ... eee dee / fis ... dee eee / bee ... (De noten en rusten dezer notatie zijn ditmaal zestien-den. Het accent valt op de bee.)

Een wezenlijk conflict leverde dat niet op. Wij plachten het geheel, (als we er bij dachten aan Westersche tonaliteit of harmonieën!), te verstaan als figureerend, verbloemend een drieklank met den grondtoon b, waarbij het majeur of mineur karakter ongedecideerd bleef.

Dergelijke dingen schijnen niet zeldzaam te zijn, juist door de soeling bewerkstelligd, en ook wel schërper te botsen. Men zie Dj. I, praeadv. II, blz. 6, waar we een observatie uit den Pakoealaman hebben vastgelegd. Overigens zal het wel een overdrijving zijn, dat de fluitstem en de rest „harmonisch geen punten gemeen (hadden)”. Vermoedelijk zal er altijd wel, evenals in dat geval van Mardi Raras, bijwijze van een gemeenschappelijke spil een (domineerende) quint worden vastgehouden.

Maar, hoewel we wel eens voortreffelijke vakmusici hebben hooren opponeeren tegen het denkbeeld, dat er aan Javaansche muziek pluritaliteit te pas komt, moeten we aan de opvatting, dat dat wél het geval is, althans zijn kan, vasthouden.

Ook al, omdat we hoe langer zoo meer geneigd zijn, de tot Sálásche zangeressen gerichte aanmaning, als ze in den dáár speciaal geliefden stijl met de vele tusschentonen (plēsēdan's) zingen: „Je moet pélog zingen”, letterlijk op te vatten, zoodat dan een gezongen pélog met het sléndro van den gamēlan zou samengaan; (onder het conserveeren van bepaalde spiltönen alweer).

Den grooten gamēlan uit de Astana hebben we al in lang niet gehoord, en vinden er momenteel ook geen precieze aantekeningen over. Dus schrijven we het onderstaande uit het geheugen.

Sléndro klonk ons in zijn geval als:

c, d, e, g, a.

De hoogste twee toetsen, de 6de en 7de echter, waren een hooge barang en goeloe. M.a.w., deze, nogal hóóg liggende, gamēlan gebruikte (compensatorisch?) de láge stemming.

De quasi kleine-tertsen zijn natuurlijk altijd betwijfelbaar in sléndro, en zoo leek ons de dáďá óók wel een f soms.

En nu moge er nog iets volgen over de andere muziek, die door de Sĕkatĕngamĕlan's gespeeld wordt; over de stukken dus, waarvan er telkens één achter dat inleidingsstuk komt.

De oude dokter Groneman geeft ergens een ceel namen van stukken die bepaaldelijk het repertoire van die gamĕlan's zouden uitmaken.

Dit zal dan wel zoo geweest zijn in Jogjā en is daar mogelijk nog zoo. Maar voor nu, hier in Sālā, deelt men ons uitdrukkelijk mee, dat een vrije keus is geoorloofd uit al de zooveel honderd Javaansche gĕnding's.

Alleen dienen sommige perioden van den dag, na een rustpoos, of na een verandering van toonsoort, met bepáalde gĕnding's te beginnen.

We kiezen er daar één van. En wel het stuk, genaamd „Ramboe”.

Het staat hoog in tel bij de Javaansche musici. Maar onafhankelijk daarvan is het ook, zoolang we de Sĕkatĕnmuziek kennen, een bijzonder lievelingsstuk geweest van ons. Kort geleden betoogde een oude mantri-nijāgā tegen ons, dat „Ramboe” zooveel was als de „gĕnding Pĕngrawit” van den Gamĕlan Sĕkatĕn. Nu, het eigenlijke stuk van dien naam kennen en waardeeren we óók. En, ook al omdat hij zelf, en nog een heele groep van andere Kratonmuzikanten met hun amtsnaam naar laatstbedoeld gamĕlanstuk verneemd zijn, trachtten we ons verder zijn bedoeling te laten uitleggen.

Maar hij scheen evenzeer te bedoelen, dat het de éérste, fijnste, (rawit), als dat het de éérste, oudste gĕnding naar afkomst was, terwijl het ook nog die is, die in bepaalde gevallen aan het begin (awit) van het musiceeren gespeeld wordt. Hoe dit nu zij, de Lezer zal, als hij zich

(Vervolg noot 2, van pag 246.)

In ieder geval, zoo als die collectie daar ligt, blijkt ze niet zeer geschikt om op de zelfde manier behandeld te worden, als de soelingspeler van Mardi Raras met de zijne deed. (Daartoe had de quint a-e tot spil gemaakt moeten worden.)

Die in de Astana pleegt danook andere dingen te doen: Versiert gaarne de g (limā) en de c (barang) ieder met een onder-„leidtoon”, dus resp. met een fis en met een b. (Extra-tonen treden zelf graag op in stellen met een quint afstand.) Daarentegen nemen zangeressen bij dezen gamĕlan graag een extraordinairen toon, (circa) a(s), boven de g, en eene, (circa) es boven de d, terwijl dan de (dāḍā en) nĕm ongeveer (f en) bes word(en). (De reeks: d, es, g, as, bes is een bruikbaar „pĕlog”, en wel „barang”!)

Men ziet, de stemming van dezen gamĕlan, waarnaar thans die van Mardi Raras is verstemd, brengt héél andere fantastischheden met zich, dan zijn eigen oude; geen wonder dus, als z'n soelingspeler voorloopig in zijn inspiratie en exspiratie belemmerd is.

1) Bij de herhalingen wordt de aanhef van het thema wat gewijzigd, begint het met enkele achtste noten. Inclusief de voorafgaande slotnoot luidt de eerste maat dan: /B-f g-b ccé bee/(ccé enz.). Van meer belang is, dat dit stuk behoort tot de gĕnding's met twee thematische hoofdbestanddeelen, wilĕt's, echter na het éérste eindigend, en

dit gamĕlanthema voorfluit of láát voorfluiten,¹⁾ (hoofdtempo „kwarten” van circa 36 per minuut, maar bij de laatste herhalingen enorm aangejakkerd!), bemerken, dat dit stuk niets heeft van de al te groote rhythmische gelijkmoedigheid die zooveel andere Javaansche thema's vertoonen. Rhythmische indifferentie, noemden we dat eens. Hier echter is er aan bewegelijkheid eer overvloed dan gebrek.

Een al te schrandere Lezer kan er zelfs metrisch-rhythmische momenten in weervinden, die hij zich óók uit Amerikaansche amusementsmuziek herinnert²⁾. Maar er is „meer gelijk dan eigen”. (En die dingen zijn in Amerika ook niet ontleend aan de oorspronkelijke rhythmiek der negers, gelijk men vaak leest.) Maar vooral is de gevoelszin van die oppervlakkige overeenkomstigheden, hemelsbreed verschillend in de Javaansche en in Amerikaansche muziek.

Voorts zal de Lezer in onze gĕnding nog naast opmerkelijk stérke dingen, eigenaardige zwakke oogenblikken kunnen vinden; wat men in een schilderij doffe plekken zou noemen. En die toch meehelpen om de merkwaardige muzikale persoonlijkheid van dit stuk in zijn bijzondere karakter op te bouwen.³⁾

Een kleine observatie, dit jaar in den Zuidelijken gamĕlan gedaan: Een oude muzikant droeg een zeer jong kind aan, (zijn kleinkind?), en bracht daarvan het hoofdje in aanraking met een der vellen van de bĕḍoeg. Bij navrage bleek, dat de zuigeling 's nachts veel huilt, en dat van die aanraking verbetering werd verwacht. Wellicht omdat die trom zelf vrij zelden, slechts met aanzienlijke tusschenpoozen geluid geeft? (Maar waarom dan niet de gong?)

dus vertoonende de structuur A—B—A. (Vgl. Dj. XIV, 144.) Tegen het eind van het geheel wordt de figuratie in achtsten opgegeven, en het slot luidt dientengevolge: /c-b a-f aaa ěff / eee gee ěff eee / ěff gee bee ěff / GEE. (Voor ons notatiesysteem zie men Dj. XIV, 138, noot.)

2) We doelen hier op zekere syncopen waarbij niet het positieve aspect: het vóór-zijn-tijd komen, doch juist het negatieve: het mankeeren, te-laát-zijn van een betrekkelijk zwaar element het totale effect beheerscht.

Overigens lette men ook op de onregelmatige architectuur van het thema, die we nader hebben gekenmerkt door die bogen of haken. Dat vier maten lang fragment boven den langen ronden haak keert weer na z e s maten; maar het kortere boven den vierkanten haak na z e s m a t e n minus een kwartnoot! Dit heeft o.a. ten gevolge, dat er den eersten keer slechts één, den tweeden keer echter twee van de regelmatige maataccenten in vallen.

3) De in de vorige noot aangewezen opschuiving ten bedrage van een kwartnoot, veroorzaakt een tekort, een gat van datzelfde bedrag in de maat vóór den tweeden gong, en dat hiaat is op de goedkoopst-mogelijke manier aangevuld; met nog een noot g (dāḍā). Maar dit heeft het aardige gevolg, dat nu de gongslag quasi „nĕrgens”, op een totaal indifferent moment schijnt te vallen. — Het is echter toch maar beter, dat dit niet bij den factischen eindgong gebeurt!

Dit jaar werd de Zuidelijke Gamēlan Sēkatēn, naar men zeide, bespeeld door nijāgā's, die gerekend worden te behooren tot de „linksche” helft van het Hof- en Wereld-bestel. Dus zal de bedoelde oude-heer in zijn ambtsnaam ook dat element „pēngrawit” hebben. Bij de „rechter”-nijāgā's komt daar „mlājā” voor in de plaats. Van jaar tot jaar, en wel met den dag van Garēbēg Moeloed, zou de bezetting der twee S.-G.'s wisselen tusschen „rechts” en „links”.

Als tweede obligaat nummer, steeds volgende op „Ramboe”, en eveneens in pélogbēm staande, fungeert de „Gēnding Rangkoeng”; een zeer veel taaiere muziek dan „Ramboe”. Pélog-barang heeft als verplicht stuk alléén de „Gēnding Pélog miring”. Zoo'n obligate gēnding wordt altijd eerst ten gehoor gebracht door den Zuidelijken, en daarna nog weer door den Noordelijken G.-S.. Ondanks den, eerder gesignaleerden, afkeer van het tautologische; (dampo, zie blz. 162). Indien vervolgens de Zuidelijke G.-S., na dat „Ramboe”, met een gēnding rēbab komt, dan antwoordt de Noordelijke met een „gēnding bonang”, en dat blijft dan zoo afwisselen verder. Nogal eigenaardig, deze zorgvul-

digheid. Want weliswaar is er tusschen de „gēnding's rēbab”, de stukken, die, — waarschijnlijk wel wegens een weeker ethos van hun thematisch materiaal, — het geschiktst worden geacht voor zacht gamēlanspel, en dan ook liefst ingeleid door de, zachte, rēbab, en anderzijds de pootige gēnding's waarbij de boekā door een bonang pleegt gespeeld te worden, dus een verschil van karakter, en zou in principe die afwisseling eentonigheid kunnen helpen tegengaan. Maar practisch leidt dit streven tot variatie hier niet vèr! Doordat immers in de S.-G.'s de rēbab en de andere zachte instrumenten ontbreken, en alles in typischen gēnding-bonang-stijl namelijk als „sabētan” voorgedragen wordt. Hoe dit zij, we hoorden dit jaar op een avond achtereenvolgens: „Kēmbang Mārā”, — „Brēmārā”, — „Djēlāgā (rēbab)”, — „Babar Lajang”, — „Moentap”, — „Djēlāgā (bonang)”. En „Djēlāgā” is inderdaad een stuk dat in twee verschillende vormen voorkomt, naarmate het als g. bonang of g. rēbab zal gespeeld worden; en ook overigens klopte de zaak wel.

J. S. BRANDTS BUYS.

BLADVULLING.

Vervolg Bladvulling pag. 230.

Wat Uw voornaamste bezwaren tegen het distribueeren van Javaansche grammophóonmuziek betreft, die vinden hun oorzaak in den betrekkelijk korten duur der „platen” en in de organieke langdurigheid van de meer belangrijke Javaansche gēnding's. Deze eischt tijd zoo betoogt U. Al dadelijk reeds door de manier van beginnen die typisch is voor haar: haar „zoeken” naar het tempo. Weliswaar, zou ik willen zeggen, is het min-of-meer een zoeken naar den bekenden weg: U kunt in een gegeven geval wel van-te-voren zeggen, op welk tempo de muzikanten belanden zullen. Maar dat maakt het effect van dat zoeken of tasten niet minder bekoorlijk, en het kan nog genoeg verschillen in het eene geval, of in het andere.

Zóó als U het aanduidt: dat het al in de boekā zijn beslag krijgt, ken ik het „zoeken” eigenlijk het best uit demonstraties van Madoerezen. (Zie Dj. VIII, blz. 41—43, bis.) Die begonnen daarbij dan b.v. in kwarten van 96 om aan het eind der boekā op 48 te belanden, en dat tempo vervolgens als hoofdt tempo der gēnding zelf te bewaren. — Maar frequenter is, geloof ik, wat U pleegt te hooren bij het klénēnganspel van Mardi Raras: De rēbab-inleiding in vage noten, vermoedelijk nog het best als kwarten van circa 48 te verstaan, bēter dan als halven in een tempo van 96, — maar heel op haar laatst wat concreter wordend en óók iets vlugger, en vervolgens

pardoes, zonder rustpunt, bij het „attacca” van de eigenlijke gēnding, verkeerende in kwarten van 72, om daarna dat tempo, gedurende den eersten kēnongan (als die lang genoeg is), te laten kalmeeren tot het hóófdtempo van de mērong; te weten: kwarten van omtrent 36. — Maar diezelfde gēnding zou óók, als ze niet gespeeld werd bij wijze van concertstuk, maar om er op te laten dansen, door Jogjāsche wajangspelers bijvoorbeeld, een inleiding kunnen hebben met vermoedelijke-kwartten van 120. De eigenlijke gēnding zou dan iets vlugger kunnen beginnen, zeg: met kwarten van 144, die vervolgens vervloeien tot een hoofdt tempo van circa 96 kwarten per minuut. Onder dat rallentando wordt dan niet werkelijk gedanst; dien aanhef gebruiken de spelers om zich plechtstatig neer te zetten en hun initialen groet, hun groote sēmbah te brengen. Het gestabiliseerde, „gevonden” tempo van 96 dient dan bij het naderen, het aantreden van het gevolg des Wajangvorsten, als marschdanstempo. Hijzelf zal later met zijn gemalinnen of lijfdienaressen langzamer bewegen, en wel op muziek in kwarten van 72; (eventueel ná het minggah der gēnding; waarop weer niet werd gedanst). — Er is geen twijfel aan; al die wijzigingen enz. van het tempo hebben het grootste belang voor de architectuur van de Javaansche muziek (en dans).

(Zie verder blz. 249.)

UIT DE JAVAANSCH E CULTUURBEWEGING.

MARDI KAGOENAN DJAWI.

In de maand April, jongstleden, is te Jogjakartâ onder den hierboven prijken-den naam een vereeniging opgericht, die zich ten doel stelt, het bevorderen der belangstelling voor Javaansche kunst bij de Indonesische jeugd.

Ze wil dit doel met name bereiken door op geregelde tijden voordrachten en lezingen te doen houden over de Javaansche kunst en haar uitingen; door haar leden zoo veel mogelijk in de gelegenheid te stellen, opvoeringen, vertooningen en andere uitingen van Javaansche kunst bij te wonen; door het organiseeren van excursies naar centra van de huidige of vroegere Javaansche cultuur; door het bevorderen eener ernstige beoefening van verschillende vormen der Javaansche kunst door de leden.

Reeds zijn er enkele voordrachtsavonden gehouden.

Op den eersten, in de maand Augustus, werden lezingen gehouden over de twee volgende onderwerpen: Zoek 't bij U zelf, (een opinie over de waarde van een eigen kunst); en: Hof- en volkskunst op Java, hun ontwikkeling vroeger en nu, en hun beoefening.

Op den tweeden, in September, waren de onderwerpen der lezingen: De batik-kunst, hare geschiedenis en techniek; en: De wajang, zijn oorsprong, geschiedenis, waarde en beteekenis ook voor het heden. Voorts besprak nog een der leden de rol die de vereeniging Mardi Kagoenan Djawi zal kunnen spelen, en de houding die ze zal hebben aan te nemen o.a. tegenover de Westersche kunst.

BLADVULLING.

Vervolg Bladvulling pag. 248.

Terloops gezegd, de Jogjâsche stijleigenaardigheid, dat in het groote beginritardando het thema een vereenvoudigden vorm vertoont, een z.g. „lâmbâ"-variant, met i.c. dus factisch hâlfen van, aanvankelijk, 72, schijnt mij minder verkieslijk dan de Sâlâsche, die den vluggen aanhef niét, dus-doende, nivelleert, maar hem in werkelijk snelle noten laat verloop. — Naar het vorenstaande gerekend wordt een gënding om er op te dansen circa drie maal zoo vlug gespeeld dan bij het concerteeren; want dan overheerschen immers tempi van omtrent 36 en 24. Maar de spoed der figuratienootjes is niét evenredig sneller doch blijft in de buurt van 8×36 en 16×24 . Overigens liggen de uitersten, waartusschen een thema, zonder veranderd te worden, in breedte van beweging varieeren kan, nog verder uiteen vermoedelijk. Zoo is in den Ruitjesschrift-legger de ladrang „Gagaq sétrâ" genoteerd in hééle noten, (met nog een „lâmbâ(?)" in dubbele-heelen), hetgeen een beweging suggereert vier maal zoo breed als het gewone klénenganmouvemant in kwarten van 32-36, en ik weet niét, voor wèlk gebruik de gënding in een dergelijke enorme breedte van bewe-

ging kan bedoeld wezen. (Natuurlijk is er daarbij wèl gerekend op „pantjër": het inlasschen van aldoor stereotiep dezelfde tusschennoot tusschen elke twee cantus-firmus-noten in.) Maar toen ik in Jogjâ op haar zag dansen bewoog haar, òngewijzigdel, thema in kwarten van 96! Hier schijnt dus te blijken van uitersten met een onderlinge verhouding van omtrent 1 : 12. (Bij de Senènanmuziek op de Sâlâsche sitinggil wordt overigens, als ik het wel heb, de vaart van het thematische gegeven in nóg veel sterkere mate gevarieerd; maar nu binnen eenzelfde auditie.) — Eén ding zal echter iedereen wel duidelijk zijn: muziek met dergelijke eigenaardigheden, heeft er behoefte aan, dat men haar de ruimte laat. U verzet er zich dus volkómen terécht tegen, dat ze wordt gekooid op een grammopoonplaat.

Maar daar komt nog iets anders bij. Iemand zou kunnen zeggen: Volgt U dan toch hetzelfde systeem als bij Westersche muziek gebeurt, en verdeel b.v. zoo'n quasi-suite van Javaansche muziek over een áantal platen; voortzetten op den tweeden kant gebeurt immers nú al wel. — Maar dat zou niét baten!

(Zie het slot op blz. 250.)

AANVULLING.

Zie „Gobag Sodor”, blz. 215.

Nadat het hierboven vermelde artikel van zijn hand reeds was afgedrukt, heeft de ondergeteekende nog merkwaardige gegevens betreffende het voorkomen van spelen die op het Keieesche 'Entai dakdak' gelijken (zie hiervóór blz. 219 en 220), elders uit het Zuidoosten van den Archipel gevonden. En wel in het boek van Prof. Dr. Ernst Vatter, „Ata Kiwan”, (Unbekannte Bergvölker im tropischen Holland), Leipzig 1932.

Op blz. 126 schrijft deze betreffende Tenga Dëi, Tandjong, Oost-Flores:

„Bei diesem „daku-dolo” (Foto pl. 20, 1) teilen sich die Mitspielenden, Erwachsene und Kinder, in zwei Gruppen. Durch dicke Holzplanken oder Bambusrohre wird ein Quadrat von einigen Metern Seitenlänge abgegrenzt, und auf sie setzen sich zwei der Teilnehmer gegenüber, in jeder Hand das Ende einer langen Bambusstange haltend, sodass im Innern des Vierecks ein Gitterwerk sich überkreuzender Hölzer entsteht. Diese werden in bestimmtem, regelmässigem, sich allmählich aber beschleunigendem Rhythmus, und zwar meist im Viervierteltakt, gegeneinandergeschlagen und wieder voneinander entfernt, sodass sich die Zwischenräume dauernd verändern. Die zweite Gruppe der Mitspielenden hüpfte im Rhythmus des Schlagens zwischen den Stangen hin und her, wobei es darauf ankommt, immer in die offenen Felder zu springen, damit der Fuss nicht zwischen die mit grosser Kraft zusammengeschlagenen Bambusstangen geklemmt wird.

„Wie wir im weiteren Verlauf unserer Reise feststellen konnten, ist dieses „Bambushüpfen” oder „daku-dolo”, in anderen soloresischen Dialekten auch „gawä-daku”, „gawä-alo” oder „rassing-alo” genannt, — Ausdrücke, die alle „hüpfen-schlagen” bedeuten — fast über den ganzen Solor-Alor-Archipel, vielleicht mit Ausnahme Lomblems und des grössten Teils von Pantar verbreitet. Doch war es ursprünglich kein eigentliches Spiel, sondern eine Art Festtanz, der nur bei besonderen Gelegenheiten aufgeführt werden durfte und magisch-religiöse

Bedeutung hatte. Wir sind dem Bambushüpfen in zwei Varianten begegnet: einer mit acht gekreuzten Stangen wie in Tandjong, und so auch früher am Ili Mandiri und jetzt noch westlich davon in Bama und am Lobe Tobi, ferner ausserhalb von Ost-Flores auf Adonare und Alor üblich, und einer andern mit acht parallel angeordneten Hölzern, bei der die Spieler sich in zwei Reihen gegenüber sitzen, auf der Insel Solor. (Foto pl. 36, 2). Am Ili Mandiri wurde das Bambushüpfen nur nach der Fertigstellung eines Hauses gespielt, in Bama, wo die Männer die Stangen zusammenschlugen und die Frauen sprangen, war es auf die grossen Krokéfesten beschränkt, am Lobe Tobi wurde es nur alle sieben Jahre einmal, und zwar anlässlich eines grossen Fruchtbarkeitsfestes „rékan-wu'un”, d.h. „Essen-tabu”, vor dem Haus des Zauberdoktors veranstaltet. Auf Solor, wo wiederum nur die Frauen zwischen den Stangen tanzten, gehörte es zu den Zauberhandlungen, die bei Mondfinsternissen vorgenommen wurden, um den Mond wieder hell zu machen. Ausserdem wurde, ebenso wie in Ost-Flores, mit Trommeln und Gongs ein ohrenbetäubender Lärm vollführt. Auf Adonare konnten wir über die ursprüngliche Bedeutung des Spiels nichts mehr erfahren; es dient dort heute nur noch der Belustigung; auf Alor endlich wird es heute noch bei den grossen Totenfesten gespielt: auf der Kabola-Halbinsel, wo es „moirak-rak” heisst, nur von Männern, im Südwesten der Insel unter dem Namen „olä-kar” von Männern, Frauen und Kindern.”

Blz. 187, aangaande Lewo Lein, Solor:

„Ein Bambushüpftanz folgte, von Frauen ausgeführt zwischen acht parallelliegenden Stangen (Foto pl. 36, 2); aber hier war er noch ein richtiger Tanz, kein akrobatisches Springen wie in Tandjong: im Takt der Musik, die Zipfel ihrer Slendangs graziös auf- und niederschwingend, bewegten sich die Frauen zwischen und neben den Bambusrohren, die in gemächlichem Tempo zusammengeschlagen und wieder voneinander entfernt wurden.”

H. OVERBECK.

BLADVULLING.

Slot Bladvulling pag. 249.

Dan kreeg U immers de ongelooflijk dwaze en storende onderbrekingen, die nog altijd alle plezier bij grammaphoon-reproducties van langademiige Westersch klassieke muziek vergallen, in Uwe klassieke Javaansche! En de kans dat omkeeren of verwisselen der platen samenvalt met het natuurlijk oponthoud tusschen de groote onderdeelen (eener sonate) b.v., bestaat bij Uw muziek niet eens. Want die vermijdt, zoo vaak ze van mouvement of van thematisch materiaal ruilt, naar U weet, zorgvuldig een werkelijk afbreken, „afsluiten”, ja treft bizondere maatregelen om de continuïteit te handhaven. Wordt van een thema de voordracht door gamélan (plus solozang-partij) in de wirāmā van circa 24, door den vorm voor koor (met gamélanbegeleiding) en de wirāmā van 36 afgewisseld, dan treedt immers, via een klein stringendo, de nieuwe figuratie, met haar 8 partikels per kwartnoot inplaats van 16, al even vóór het metrische knooppunt

in. (Zoo gaat het, mutatis mutandis, ook weer bij de omgekeerde verwisseling; via een klein ritenuto.) Ook wordt het níeuwe thematische materiaal al in het laatste lid vóór een minggah-gong geïntroduceerd, die bovendien op den top van een accelerando-rallentando kán liggen, namelijk bij sabétanspel. Hééft de cantus firmus zich reeds in heele noten bewogen, maar er volgt nóg een nieuwe geleding der continue „suite”, dan worden die lange themanoten vaak, onder verarming der figuratie zóó aangejakkert, dat ze tenslotte „loopen” als kwarten, en wordt de omschakeling, de „dawah” naar het volgende, zeg kětawang-thema, juist zóó bewerkstelligd als waren er échte kwarten voorafgegaan.

Werkelijk! De Javaansche muziek verdraagt het éven slecht, in brokken gezaagd, als binnen het formaat van een grammaphoonplaat geperst te worden. Met andere woorden: U heeft gróót gelijk: Leve de lévende gamélan!

